POSTARINA PLAĆENA U GOTOVU

HR

HRVATSKA REVIJA

5

MCMXLIII

NAJNOVIJA IZDANJA »MATICE HRVATSKE«

SUVREMENA KNJIŽNICA

VI. KOLO:
Sv. 31. MILE BUDAK: RATNO ROBLJE I.
„ 32. MILE BUDAK: RATNO ROBLJE II.
„ 33. ALBERT HALER: IZ TUDJIH KNJIŽEVNOSTI
„ 34. MILA MIHOLJEVIĆ-STIPANIČIĆ: ZA SVIETLOM
„ 35. Dr. ANTUN BARAC: KNJIŽEVNOST I NAROD
„ 36. BOŽO LOVRIĆ: TRAŽENJE

VII. KOLO:
Sv. 37. MARA ŠVEL: PORTRETI NEPOZNATIH ŽENA
„ 38. OLINKO DELORKO: ZGODE POREMEĆENE SREĆE
„ 39. SLAVKO KOLAR: ILI JESMO ILI NISMO, II. izdanje
„ 40. SLAVKO KOLAR: MI SMO ZA PRAVICU, II. izdanje
„ 41. ZVONIMIR REMETA: GRIJEH, roman
„ 42. ANTE DEAN: U SJENI, novele

MALA KNJIŽNICA

VI. KOLO:
Sv. 31. Dr. RUDOLF HORVAT: LIKA I KRBAVA I.
„ 32. Dr. RUDOLF HORVAT: LIKA I KRBAVA II.
„ 33. KARLO HÄUSLER: USPOMENE NA A. G. MATOŠA
„ 34. VATROSLAV MURVAR: DOKUMENTI NEISTINA I.
„ 35. VATROSLAV MURVAR: DOKUMENTI NEISTINA II.
„ 36. AUGUSTIN KRISTIĆ: KREŠEVO

VII. KOLO:
Sv. 37., 38. i 39. Dr. BOŽIDAR ŠIROLA: HRVATSKA UMJETNIČKA GLAZBA
„ 40. BARE POPARIĆ: TUŽNA POVIJEST HERCEGOVE ZEMLJE

KNJIŽNICA SVJETSKIH PISACA

Sv. 1. J. W. GOETHE: EGMONT. Tragedija
„ 2. MEREŽKOVSKI: VJEČNI SUPUTNICI I.
„ 3. MEREŽKOVSKI: VJEČNI SUPUTNICI II.
„ 4. ANTONIO FOGAZZARO: STARINSKI MALI SVIJET I.
„ 5. ANTONIO FOGAZZARO: STARINSKI MALI SVIJET II.
„ 6. MOLIERE: IZABRANE KOMEDIJE
„ 7. FRANZ HILLE: SUVREMENE NJEMAČKE NOVELE
„ 8. DANTE: PAKAO

PROSVJETNO-POLITIČKA KNJIŽNICA

KAI SHENG CHEN: VOJNO GOSPODARSTVO
PLATONOVA DRŽAVA I DRŽAVNIK

IZVANREDNA IZDANJA

BUDAK-RABADAN: OGNJIŠTE, drama
STJEPAN TRONTL: KALEIDOSKOP (izdanje pododbora Matice Hrvatske)
VLADISLAV KUŠAN: ZAČARANE TMINE

JUBILARNA IZDANJA

ANTUN DABINOVIĆ: HRV. DRŽ. I PRAVNA POVIJEST I.
JOSIP ANDREIS: POVIJEST GLAZBE
ZEMLJOPIS HRVATSKE (u tisku)

HRVATSKA REVIJA
GODINA XVI BROJ 5 MCMXLIII

HRVATSKA I ARPADOVIĆI

Malo ima međudržavnih odnosa, koji su toliko trajali i malo ih ima, o kojima razpolažemo s manje jasnim predočbama, nego što je onaj između Hrvatske i Mađarske. Obćenito običava se govoriti o personalnoj uniji, koja je kasnije pretvorena u realnu. Liberalna škola druge polovine XIX. stoljeća govori o »unio inaequalis iuris«, kod koje je Mađarsku dopao lavlji dio, dok je Hrvatska prešla u ulogu pepeljuge. I sa same mađarske strane se uviek nije jednako gledalo na odnos s trojednom kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Od Pestyjeve predpostavke nasilnog osvajanja Hrvatske s ugarske strane do izjave Franje Deaka, da su Ugarska i Hrvatska dvie dobre drugarice, od tvrdnja Stjepana Horváta i Ladislava Szalaya do onih Kleina i Virozsila, postoje znatne razlike. Razlika postoji i u službenom nazivu trojedne kraljevine. U nekim tekstovima se govori o »partes adnexae«, o privezanim stranama, u drugim opet o »partes subiectae«, o podjarmljenim stranama. Mnogo je naime zavisilo od toga, da li su Hrvati Mađarima od potrebe ili od smetnje. Kad su bili od potrebe, gojila se u veliko legenda o osamstogodišnjem posestrimstvu, kad su bili od smetnje o ugarskim ekspanzionim težnjama, bila je ugarska »historia militans« na djelu s dokazima o konačnoj podređenosti Hrvatske Ugarskoj. Posljednji paladini ove zamisli su Pauler, Karacsonyi, Marczali, suvremenici bana Khuena Hedervarya. Danas je opet u običaju svetkovanje pozitivnih strana te zajednice, bar s mađarske strane.

Bilo bi pretjerano reći da tih pozitivnih strana nije bilo: kako je inače mogao nastati odnos, koji je potrajao preko 800 godina, kad je Hrvatska dosta slabo podnosila zajednicu sa Srbijom? No koji god bili razlozi za dugotrajnost jedne i kratkotrajnost druge državnopravne veze, o njenoj naravi pokraj svih razlaganja očito nismo na čistom, kao što nisu na čistom bili sastavljači nagodbe, koji su s namjerom formuliranja starog odnosa stvorili posve novi i to bitno različiti od predašnjega.

Da nekako dođemo bliže pojmu zajednice, koja je nastala god. 1102., ne možemo operirati s predočbama, koje se javljaju tek u XVII. stoljeću pod uticajem Bodina i Grotiusa.

Bolje će biti, da događaje prosudimo prema njihovom pravom značaju. Hrvatska se je pod Petrom Krešimirom nalazila usred jedne težke krize. Kralj

je odbacio od sebe staru vezu s Bizantom i sklopio savez s Dukljom kralja Mihajla Vojslavljevića i s Bugarima. S druge ga je strane njegova crkvena politika dovela u podložnost prema Rimu. Unutrašnji razdor koji je zbog crkvenog jezika razdvajao Hrvatsku, doveo je do koalicije hrvatskih neprijatelja, Ugarske i Venecije. Prvi ratni cilj je bio Ugarskoj Slavonija, a Veneciji dalmatinska pokrajina. Ugovor je sklopljen nakon Zvonimirove smrti (1089.) i bio je uperen protiv one stranke, koja je iz samostana povela na priestolje posljednjeg Trpimirovića Stjepana. Sudeći po brojnim podatcima navedenim u Šišićevom Priručniku postojala je jedna ugarska stranka u Slavoniji i jedna mletačka u primorskim gradovima. Unutrašnji razdor je omogućio dakle Ladislavu I. da »steče« Slavoniju (tota fere Sclavoniam acquisivi) i Mletčanima da zadobiju za sebe Zadar, Trogir, Split i kvarnerske otoke. Slavonija je postala za Ladislava »patrimonium regium«, kraljevo privatno dobro. Seljaci, koji su do tog vremena robovali hrvatskim plemenima, robuju sada ugarskom kralju. Moguće da je vlast ovoga lakša bila, moguće također, da su se kmetovi nadali boljem od promjene. Svakako je Ladislavova vlast patrimonijalna a ne politička.

Ta patrimonijalna vlast u Slavoniji izvodila se od prava nasljedstva Zvonimirove udovice Jelene. Zvonimiru i njegovoj ženi Jeleni je Slavonija »patrimonium« i kao takav se nasljeđuje.

Između Slavonije i dalmatinskih gradova nalazila se kraljevina Hrvatska, područje dvanaestero plemena. Tu je u Kninu imao svoju priestolnicu hrvatski narodni kralj. Protiv ovog narodnog kralja su se složili Ladislavov nasljednik Koloman i Mletčani. God. 1097. je hrvatski kralj podlegao na planini Gvozdu. I Hrvatska je s time postala i ona patrimonium regium, pripadnici starih plemena su morali pristati na to da njihovi seljaci kmetuju ugarskom kralju. Ali tek privremeno. Borba, koja je trajala punih pet godina, dovela je do nekog sporazuma. Jesu li »pacta conventa« vjerna reprodukcija tog sporazuma, mora se staviti u pitanje.

U njima se kaže, da pripadnici hrvatskih plemena mogu nesmetano sa svojim ljudima, to znači sa svojim kmetovima, uživati svoju zemlju i da za tu zemlju nemaju plaćati ni poreza ni danka. To znači, da je Koloman morao napustiti namjeru, da od Hrvatske napravi svoj patrimonium i da se morao zadovoljiti krunitbom pod uvjetima koje je morao prihvatiti svaki hrvatski kralj. Sporazum je sklopljen svakako prije Kolomanove krunitbe u Biogradu na moru. Kralj se je zakleo da će poštivati prava i običaje hrvatskih plemena, a predstavnici hrvatskih plemena su se zakleli da će biti vjerni kralju i da će ga pomagati u ratu. Kralj je to neobhodno trebao, jer je imao da obračuna s bratom Almošem, s njegovim saveznicima i s Mletčanima.

Pitanje je sada, u čemu se u Hrvatskoj sastojala poslije god. 1102. kraljeva vlast. U prvom redu je kralj bio svakako sudac i vojskovođa. Ali budući da nije sam mogao vršiti ovu dvostruku zadaću, povjerio bi je svome čovjeku, kojega bi predstavio zboru hrvatskih plemena hrvatski biskup. A zbor hrvatskih plemena

je najprije izpitivao, da li je kraljev povjerenik u istini opunomoćen, na što je opunomoćen i od koga je opunomoćen. Ova tri pitanja će zaokupiti sve hrvatske sabore. Svaki je sabor izpitivao najprije, da li je čovjek predstavljen od biskupa zbilja opunomoćen. Ljudi, koji nisu znali čitati, oslanjali su se pri tom na vanjske znakove na zastavu (bannum), na kraljev pečat i na izjave hrvatskog biskupa i kraljeva povjerenika.

Ali su pri tome izpitali obseg kraljeve punomoći i obim vlasti kraljeva povjerenika. Uz to su izpitali, da li je onaj, koji je odpremao novog bana u istini ugarski kralj. To je pitanje bilo od važnosti u vremenu, kad su se vodile borbe oko ugarskog priestolja, a to je bila redovita pojava pod nasljednicima Bele Sliepoga.

No s time što je hrvatski sabor preuzeo da izpita tko je pravi ugarski kralj, stavio se je u položaj sudca o ugarskim stvarima. Taj položaj arbitra je hrvatski sabor sviestno preuzeo i izvršio kroz cielo vrieme svog obstanka.

Stvar je bila ne samo od političke nego i od neposredne praktične važnosti. U ono vrieme nepismenosti nije naime pojedina listina vriedila, kad na njoj nije bio žig živućeg vladara. A taj se žig poništavao nakon vladareve smrti. Sada je nastala potreba da se listina obnovi, a obnoviti ju je mogao samo *pravi* kralj. To je bilo od važnosti u vremenu borbe oko priestolja. Jer ona listina, koja nije bila obnovljena od pravoga kralja, nije više mogla da vriedi. Zato je iz čisto imovinskih razloga bilo od važnosti, da se zna, tko je u jednom određenom trenutku pravi ugarski i s time hrvatski kralj. Taj se smisao mora pripisati obećanju, da će biti poštivana prava i slobode (iura ac libertates) hrvatskoga kraljevstva.

Mi dolazimo s time do zaključka, da se je g. 1102. pravni položaj Hrvatske kao nezavisne države u toliko promienio, da su vladalačka prava hrvatskih kraljeva prešla na kralja Kolomana i na njegove nasljednike. Ta su se prava sastojala u imenovanju bana, u izdavanju povlastica, u potvrđivanju saborskih zaključaka, u ubiranju carina, u uživanju kraljevske zemlje, koja je pripadala narodnoj dinastiji, u vrhovnom zapovjedničtvu nad vojskom i u zastupanju Hrvatske prema inozemstvu. Svi ostali unutrašnji poslovi kraljevstva bili su u nadležnosti predstavnika hrvatskih p r a p l e m e n a, koja su o njima razpravljala na saboru sporazumno s kraljevim predstavnikom ili banom, odnosno s hercegom, članom kraljevskog doma, kad ga je bilo.

Ovo stanje stvari se je s temelja promienilo podkraj XII. stoljeća. Razlog je tome temeljita promjena, koja je nastala poslije propasti Bizanta i osobito poslije vjenčanja Bele II. (III.) sa sestrom Filipa Augusta, Margaretom (1185.).

Filip August je imao tek 20 godina, kad je udao svoju sestru, ali to nije stajalo na putu tome, da je kod toga mladoga kralja poslovni duh jako dolazio do izraza. Zato je od svog budućeg zeta tražio, da mu prije vjenčanja označi stanje svojih prihoda. Sva je prilika da je Margareta povodom svog vjenčanja dovela u Ugarsku ne samo svoje robkinje, nego i svoje savjetnike. Brojni fran-

cuzki vitezovi i duhovnici borave od toga vremena na dvoru Bele II. (III.). Nikakvo čudo, da je od toga vremena francuzki ili bolje normandijski način shvaćanja pravnih ustanova kraljevstva. Već se za Kolomana može reći, da je povodom svog vjenčanja s Normankom Buzilom dao svome dvoru i svome gospodarstvu neko obilježje, koje podsjeća na normansko uređenje Napulja i Sicilije pod Rogerom I., a zaključci prihvaćeni u hrvatskom saboru u Biogradu na moru od god. 1102. ne će se u biti razlikovati u znatnoj mjeri od zaključaka englezkog sabora u Salisburyju od g. 1086., kad je sin Vilima osvajača Vilim II., postigao pristanak na krunitbu za kralja.

I sada pod Belom II. (III.) dolazi do izraza normandijsko, odnosno bizantijsko shvaćanje svetosti kraljevske krune. U Siciliji je svakako bizantijski uticaj bio veoma velik. Ali je pojam svetosti krune dobio svoj posebni izraz u onim krajevima, koji su stajali pod uticajem francuzke Normandije. Kao predstavnik nove teorije o kraljevskoj vlasti i o svetosti krune može se smatrati Ivan od Salisburyja rodom Englez, ali po odgoju i po duševnom razpoloženju podpuni kontinentalac. Salisbury je naime bio učio pravo u Parizu i Charbiesu i poznavao je Italiju, rimsku kuriju i političke poslove zapadne i srednje Europe. G. 1148. je postao tajnikom nadbiskupa Canterburyja i zapao je zbog svoje otvorenosti u nemilost englezkog kralja Henrika II. G. 1159. je napisao svoj »Policraticus«, koji je posvećen Tomi Becketu, kasnijem kanterberijskom nadbiskupu.

Policraticus ili o dosadama dvora i ostavštinama filozofa je djelo, u kojem se opisuju život na dvoru i njegove opasnosti. Zaključak čini uputstvo o dobrom vladanju. Tu je sadržana teorija o podjeli nadležnosti između svjetovne i duhovne vlasti.

Da svojim mislima daje podpunu jasnost Salisbury uspoređuje državu s ljudskim tielom, za koje veli, da udovi mu moraju biti zdravi, ako će cjelina biti krepka. Noge državnog tiela bi prema tome bili ratari, ruke vojnici, želudac, koji vrši probavu je porezna uprava glava mu je kralj, a srdce sabor. Ali je duša državnog tiela vjera, a vjeru predstavljaju svećenici, koji imaju upravljati svim pobudama državnog tiela.

Kraljevska vlast nije međutim Salisburyju neobhodno potrebita. Ona bi bila bezkoristna da ljudi nisu grješnici. Ali budući da ljudi griješe, treba kralja kao nosioca izvršne vlasti, da izvojšti poštovanje Božjim zakonima. Ova mu zadaća daje uzvišeni, skoro sveti položaj, ali svakako slabiji od položaja duhovnog starješinstva. Jer i ako vladar nosi svjetovni mač, ima on to zahvaliti crkvi, jer je on izvršitelj Božjih odredaba i zato je opasan mačem. No ako ga crkva opaše mačem, to ne znači, da je kraljevska vlast samo izborna. Ona može biti nasljedna, ali mora biti vezana na pristanak podanika. Taj pristanak se običava dati, dakako, kad sin nasljeđuje otca, ali i taj zakoniti nasljednik mora izvršiti »razložite želje svojih podanika«. U svemu tome se Salisbury ne razlikuje od drugih pisaca srednjeg vieka: Abon će u X. stoljeću, isto kao Yves od Chartresa ili Suger u XI. i XII. st. izpoviedati ista načela. Ali to što označuje

Salisburyja je njegova teorija o odporu prema nepravednom kralju. Salisbury je duhovnik on osjeća svu odvratnost prema surovim djelima jednog Vilima II. (u Englezkoj) i careva Hohenstaufove loze. Zato on kaže, da se nepravedan kralj mora trpjeti ali se mora ustati protiv njega, kad on gazi »Božje i ljudske zakone«, i čak, ako to uztreba, zbaciti ga s priestolja i pogubiti ga kao što je Judita pogubila Holoferna.

Ivan od Salisburyja je zamišljao odpor prema kralju samo u koliko dolaze u pitanje prava crkve. Ali je njegova teorija doslovce prihvaćena za svjetovna pitanja. Član 31. zlatne bule, koji dopušta odpor plemstva prema kralju, proizlazi izravno iz Salisburyjeve teorije.

Promjena u shvaćanju značaja kraljevske vlasti se opaža u Ugarskoj pod Emerikom, sinom Bele II. (III.) (1196.—1207.). Već Bela II. (III.) nije znao za krunitbu za hrvatskog kralja. Emerik, koji je dvaput okrunjen, prvi put od ostrogonskog, drugi put od splitskog nadbiskupa, uvodi pojam krune kao znamenje kraljevske vlasti. Taj pojam odgovara doslovno shvaćanju Ivana od Salisburyja, prema kojem je kraljeva osoba prolazna dok je kruna trajna. Kao trajna ustanova, kruna je iznad pojedinog nosioca, ona znači vječnost naprama prolaznosti njezinog nosioca. Dosljedno tome je kraljevsko tielo, kojemu je kralj glava, ali kojemu je kruna tjeme. Tako je kraljeva osoba podređena pojmu krune. Kralj nije dakle vladar dok nije svečano obučen atributima svojeg dostojanstva. A obred kraljeva ustoličenja i krunitbe sačinjava dio svečane službe Božje, pjevane mise, u kojoj se poslije evanđelja kralju meće kruna na glavu. Dok je dakle monarh značio ranije gospodara, kojega svi moraju slušati, sada je kralj i kao gospodar sluga vječne ustanove monarhije. Dok je ranije naslov kralja bio rex Hungarorum, odnosno rex Croatorum, sada dobiva svoj posebni značaj naziv rex Hungariae ili rex Dalmatiae et Croatiae. No, ovaj ugarski kralj, koji je u isto vrieme kralj Hrvatske i Dalmacije, zna samo za jednu krunu zajedničku jednom i drugom kraljevstvu. Novi pojam krune znači udarac za hrvatsku državnost.

Promjena, koja je s time nastala, što je na mjesto dviju krunitaba, jedne u Hrvatskoj a druge u Ugarskoj, odpala jedna, i to hrvatska mogla bi se tumačiti na dva načina.

Krunitba znači za grad i zemlju, gdje se ona vrši, osjetljivi teret. Kralj dolazi s brojnom opremljenom pratnjom u grad, gdje se vrši krunitbeni obred, a grad mora pogostiti i kralja i njegovu pratnju i sakupljeno plemstvo i svećenstvo. Kad je odpadala hrvatska krunitba, odpadali su s tim i troškovi. Za Hrvate je to značilo olakšanje.

Ali se s odpadanjem krunitbe može primietiti i duboka promjena u političkom sustavu Hrvatske. Zemlja je bila podieljena u župe, svaka sa svojim zborom i svojim od naroda imenovanim dostojanstvenicima. Dok je samouprava hrvatskih župa netaknuta, sadržavaju povlastice primorskih občina klauzulu :»Kad budem došao k vama da se dadem okruniti ili da viećam o dr-

žavnim stvarima«. Od Bele II. (III.), t. j. od vremena kad u pojedinim županama odpada izbor dostojanstvenika, gradske povlastice sadržavaju klauzulu: »Kad budem došao k vama, da se sporazumim o državnim poslovima«. O krunitbi nema više ni govora. To znači, da se na nju više ne misli.

Odpadanje hrvatske krunitbe nije značilo dakle samo promjenu izvršenu iz praktičnih razloga štednje, nego je popraćena značajnim promjenama u družtvovnoj strukturi same Hrvatske.

Stari se plemenski sustav krnji postepeno u sve većoj mjeri, a na njegovo mjesto preuzimaju vlast u Hrvatskoj ugledni rodovi doduše pripadnici praplemstva, koji su se izticali bogatstvom i svojim političkim vezama i koji bi htjeli sami zagospodovati plemenskim jedinicama.

Kralj, koji vidi, kako svećenstvo preuzima sve više vlasti u kraljevini, kuša kao njemački carevi, da se osloni na novu aristokraciju na takozvane donatare. To su u početku kraljeve sluge, njegovi kućni robovi ili kmetovi, koji su se izticali junačtvom, spretnošću, pouzdanošću te su od stepena do stepena, od nagrade do nagrade došli do bogatstva i do družtvovnog ugleda. Svoje sluge je kralj već prije bio odlikovao dajući im posebnu zaštitu i dižući im cienu žive i mrtve krvi na trostruko prema običnim plemićima.

Ovi su kraljevi sluge dobivši velike posjede pokušali da se tu ojačaju dižući tvrde gradove, što je značilo dosta veliku samostalnost prema samome kralju. U svojem području imaju upravu posve sličnu upravi kraljevskih dvorova. Tu dolaze do izraza razne dvorske službe od kancelara do postelnika i do komornika. Jednom riečju, Arpadovići su poslije Bele II. (III.), u namjeri da stvore ravnotežje sve većoj vlasti visokog klera i da drže u stranu seosko plemstvo, podigli svoje sluge u tako moćan položaj, da su postali opasni samome kralju.

Doba poslije Bele II. (III.). XIII. stoljeće, znači sve težu borbu kralja protiv donatara. Ovi podjaruju porodične nesuglasice. Tako stvaraju neslogu između Emerika i Andrije Križara, između Andrije i sina mu Bele, između Bele III. (IV.) i sina mu Stjepana. A kad je Stjepan VI. (V.) podlegao spletkama svoje žene Elizabete Kumanke, postaje dvor Ladislava Kumanca poprištem divljih spletaka, u kojima stoje jedni prema drugima, velikaši, obogaćeni i osiljeni pljenovima.

Te neprestane borbe znače slabljenje kraljeve vlasti. Već je Ladislav Kumanac od straha pred braćom i rođacima najviše pridonio tome, da su redom nestali svi mužki pripadnici Arpadove loze. Stvari nisu drugačije išle ni pod Andrijom Mletčaninom (1290.—1301.).

No pod ovim kraljem se pojavljuje već skretanje u posve novi pravac. Ostavljen od velikaša, koji uzalud pokušavaju, da ga uciene ovaj se kralj oslanja na pripadnike starog plemstva, na potomke osnivača mađarske i hrvatske narodne države. Oligarhi se na to dižu protiv kralja, t. j. dižu protiv njega Karla Roberta Anžujskog. Andrija Mletčanin naoruža sada brojnu plaćeničku vojsku,

tako brojnu, da se mogla očekivati pobjeda kralja protiv velikaša i s time jačanje kraljeve vlasti uz pomoć nižeg plemstva.

Plemeniti Hrvati su isto kao plemeniti Mađari, mogli sada očekivati, da će uzpostaviti svoj stari povlašćeni položaj. Andrija Mletčanin se već spremao da navali na svoje protivnike, kad ga zateče smrt, vjerojatno od otrova.

Kako je poznato, sadržavaju trogirski i splitski rukopisi salonitansku poviest Tome Arhiđakona znameniti dodatak ili apendikulu, u kojoj se nalaze »pacta conventa«. Već je Ladislav Kumanac g. 1273. pokušao da uzpostavi stara prava hrvatskih praplemena. Nije izključeno, da su trogirski i splitski zapis nastali iz težnje, da se ta prava zabilježe i da im se daje neka državnopravna podloga. Plemići su tako imali naći u kralja zaštitu protiv premoći velikaša. Oni su očekivali, da će od jake kraljevske ruke naći oslonac za očuvanje onih starih pravica, koje su svakako bile veoma odmaklog sustava, ali koje su se sve više krnjile pod pritiskom novih prilika.

Kad ove pojedinosti uočimo, vidimo, koliko su se izmienile tečajem dvaju stoljeća Arpadovićeve vladavine podloge hrvatske državnosti. Nove družtvovne sile su na pomolu a među njima osobito novčani saobraćaj, koji je sve jači u doba križarskih ratova. Borba oko izplatnih sredstava stavlja jedne protiv drugih, kralja i visoko plemstvo, velikaše i plemiće, plemiće i građane, seosku vlastelu i kmetove, gradsku vlastelu i zanatlije. XIII. i XIV. stoljeće izpunjeni su socialnim borbama ne samo u Flandriji, u južnoj Francuzkoj, u Italiji, u hanzeatskoj Njemačkoj, nego i kod nas. Uzpon i pad Šubićeve porodice su ništa manje nego jedna od brojnih pojava družtvovnih sukoba onog vremena. Žestina ovih sukoba uništila je staru dinastiju Arpadovića.

U borbama koje su sada nastale, ne strada samo kraljevska porodica nego i sama monarhija. Nasljednici Andrije Mletčanina će imati da se bore protiv sve veće nasrtljivosti staležkih skupština.

ANTUN DABINOVIĆ

DVIE PJESME

ČETVRTA HIMNA SUNCU

Čađava magla pritisnu vedrinu
Plavetna neba, sakri sunca zrake,
I mlade mozge, koji crnu tminu
Vole no sunce, kriešte na nj, ko svrake.

Rođene iz đavlje pljuvače i blata;
Maglu nazivlju pjesmom i simbolom;
Mrzak im posta sjaj sunčeva zlata,
Jer oči su im zaliepljene smolom;

Ušesa đubrom i sotone trubljom;
Zaklopci srdca gnjiju streptokokom;
Misle da svietle Apolona zubljom,
A gnjure žabski po blatu dubokom.

Oh, zdravo da ste, sunca zrake čarne,
Vrh Biokova i vrh Velebita;
Ma bilo da ste radnicima sparne,
Kad svako sjeme od vas k nebu hita!

Oh, zdravo zrake, koje sve ljepote
Odkrivate što plodnu zemlju kite;
Il zvjezdana svemira sve divote,
Kad zore drugdje vaše zrake skrite.

Oh, zdravo Sunce, bože zdravlja i mjere,
Koji veselje u grozdu sazrievaš,
Na usjevima kolješ glada zviere,
U čarnom oku toplu ljubav zgrievaš!

Oh, zdravo, vidljiv božji namjestniče,
Koj vlažne magle i bolesti goniš;
S tvog lica svakoj travci radost niče,
I svakom zorom na uzkrs nam zvoniš.

Pjesnik »Zla Cvieća« na tebe pohuli,
Da slavi bolest, ćuke i jeine,
Da svaka sova ušesa naćuli,
Da sva se noćad izprsi iz tmine.

Al kada ti sa Biokova svaneš
Okićen cvietom Danice vrh čela,
Radošću drhće pučina kad graneš,
Sa svakog cvietka zuji himnu pčela.

Kada se carski naginješ k smiraju,
Svaki se cvietak laticom zaklanja;
Sve ptice nujne utihnu u gaju,
Tek šeboj budan još o tebi sanja.

TOMISLAV KRIZMAN

BOSANSKI MOTIV

BRZINA

Krilata silo brzine, ti najskuplji od Boga daru,
Kojoj ubrzasmo tok, smrti odgađajuć rok,
Škrto na odmjeren, dokle izoštrismo dajdalski razum,
S neba zarobismo grom, krotko da čuva nam dom;
Ter ga upregnusmo, da nas krozršume pokorno nosi,
Da nam prenaša glas zemljom u najkraći čas;
Za nas da ore i sije; da hladi i da nas grije;
Da nam razsvjetljuje noć, zdravlja uzkrisuje moć;
Kroz neprozirna tiela da luč nam zasine biela;
Brz da joj prosine mlaz prirodnog otajstva jaz;
Triput da živimo više, što više saberemo znanja,
Da nam se približi Bog s nejasna bezkraja svog;
Da nam što više božanskih divota sa zviezda odkriva,
Uma što brže da let prodre u tajni mu sviet;
Da nas otajstvu približi, pripremi za sveto vidjenje,
Kad nas u blaženih vrt svevidja preseli smrt.

ANTE TRESIĆ-PAVIČIĆ

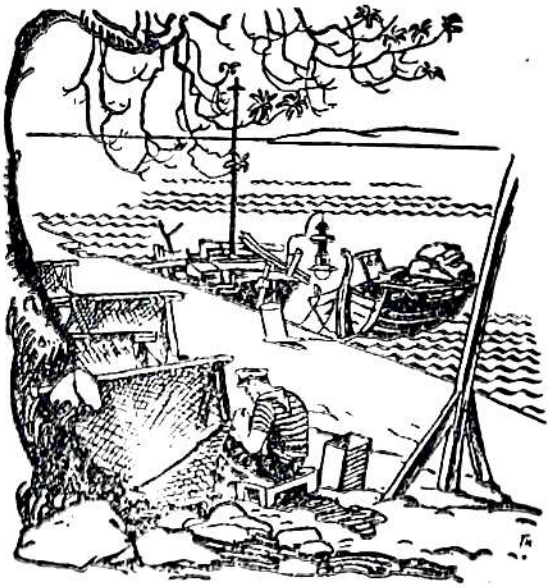

»SESTRA PO BOGU«

U jesen, kad sunce obasja gradić, kuća se gospe Jožice sva razgori u jarkom lišću divlje loze. Ta je kuća, od temelja do krova opletena lozom, bila u glavnoj ulici, gdje predveče šeću djevojčice u parovima.

U jesen loza gori u bolestnom skrletu, a kraj kuće još cvatu crvene, žute i biele ruže. Hladna noć im usporila razvoj cvata, pa po danu, da dostignu zakašnjelo, tiho vrše mudri rad, uz to dišu i mirišu.

U toj kući u zelenilu i ružama živjela je udovica, gospođa Jožica.

Živjela je ona mirno, kao da je svoj život uredila tako, da se izpuni sve po poruci, koju joj ostavi muž, u zadnji svoj čas, pred smrtnom tlapnjom. Bio je on tada možda već kao suza čist od svega zemaljskoga, bez boli i bez želja, pa je Jožičin plač otežao na spokoju, što se već lepršavo zalieće i zanosi. Uočio ju je kraj sebe zaplakanu i uočivši je zaustavio se na njenom slučaju, pouzdanjem, tako kako je bio navikao, po svojoj službi kotarskog liečnika, zaustavljati se na slučaju bolesti, kojoj se znade početak i naslućuje konac:

»Ti Jožice, poživjeti ćeš još iza mene, pa te svoje dane, što ti preostaju, mirno dovedi svome kraju. Plakat ćeš još doduše dugo, ali ćeš se izplakati i umiriti na koncu.

Onda strogo, kao da propisuje liek:

»A da što ćeš drugo. Tako mora biti. Niti ti, niti ja, ne možemo ovo izmieniti.

»Ti takva kakva jesi, poživjet ćeš mirno. Radosti doduše velikih ne ćeš imati, ali ni patnje ni brige velike. Sve ti je uređeno. Kuća, mirovina. Ostaju ti još samo sitne brige oko sebe. S time ćeš kratiti svoje vrieme. Imat ćeš doduše po koji dugi dan, ali iza njega bitće uviek miran san. Za tebe takvu kakva jesi i jest to. Drugo ne!«

Govorio je šapćući, a tako kao da govori sebi, njoj, ili tako da obnovi svakidašnju naviku razlaganja slučaja, a sad to ovako, njoj zdravoj Jožici, za zadnji puta.

Kad je sve to izručio, smirilo mu se obličje, preobrazio se sav, izišao je iz zemaljskoga, i skrenuo zatim u tlapnju.

Jožica ga je oplakala, zakopala u grobnici, gdje su počivale njihove kćeri. Ostala je sama u kući, pa da se utješi, po zadnjoj muževoj oporuci, uredi svaki svoj dan, pa tako odredi smisao svome samotnom životu.

Da se izpuni sve kako je rečeno, da mir padne na ljude i na stvari, uvela je veliki red u kući. Svaka je stvar imala svoje mjesto, pa se bez zabune mogla naći u pol noći.

Na vratima sjaji se mjedena pločica. Na pločici ime: Josipa Knežić, udova kotarskog liečnika, pa onda dalje u triemu, crvena cigla oprana, pa u kući u

sobama mekani sag, što zatire šum koraka, pa na slikama prašina obrisana, pa pred kućom među ružama staza očišćena, a staza čista vodi do izlaza, a kroz dvored se ruža natrag vraća kući do ulaza, a u kući mir.

U sobi zaključan glasovir. Nad glasovirom velika fotografija pokojnih kćeri, dviju nasmijanih djevojčica, oko slike crni veo za značenje. Na drugom zidu doktorska diploma. Nad njom, na slici ozbiljni gospodin u crnom odielu.

Pa tako tiha kuća, sita svojeg mira, sama sebi tajne svoje šapće, a u kući gospođa Jožica, punašna u tielu, krotkog pogleda, koji uviek prati, odmicanje mirnih dana, već prosieda, mekanog glasa, duh te kuće u vinjagi, tog života po zavjetu, u kojem se znade što se radi u ponedjeljak, što se svršava u subotu i što će biti u nedjelju.

U toj njenoj mirnoj kući, Laura, Ženka, Katica, tri gospođe iz tog mjesta, svaki su dan sve novo u mjestu i svietu, prevrtale izvrtale, po svojoj volji doduše, ali tiho i mirno, da ne naude pokoju u snu.

Pa tako sve do ovih nemirnih dana, u kojima se zaustavi požuda tvrdica za novcem, a novac preda svoju visoku čast svakom plodu zemaljskome, krušac posta dostojan svog spomena u molitvi, a radi sve te smetenosti u svemu i svačem na svietu, bezkućnici izgubiše svoju dragu bezbrižnost.

Takve dane nije zamislio pokojni doktor Knežić, pa sad nisu dostajale za mirno življenje propisane sitne brige.

Došao je strah u srdce i trebala je velika briga njemu za uztuk. Gospa se Jožica hrabro upregne pod tu brigu i održa se tako u njoj, sve dok ne dobi natrag bezbrigu i mir.

Bilo je to ratno vrieme, kad su ljudi skrivali na tajna mjesta svakojaku hranu.

Jožica je kupovala svega i svašta. Tražila, dodavala, trpala, gomilala, skrivala, sve dok nije nakrcala smočnicu do vrha i gubeći račun o trajanju svega toga, obezbrižila se za sebe tako, kao da stoji u kuli nedostižnoj, pa bez straha sluša lepet krila strašne gladi.

Laura, Ženka i Katica svaki su dan u mirnoj kući digle huku buntovnog krika.

»Glad.«

»Ništa nema, nema masti, nema mesa. Ničeg nema u što zub može zagrizti.«

Onda sve četiri puštaju smisao iz visine na niže, pa na niže, pa sve do razine samo malo uzdrhtale svakidašnjosti:

»Tko je bio ičemu, taj si je nešto priskrbio.«

Onda šapat, što se ulaguje strahu: »Nama hvala Bogu ne će uzmanjkati.«

Nekoja se od njih pokaje za taj obiestni šapat, pa skrušeno šapće, da ne bi obiest sama sebe po ustima udarila.

»Jest, jest, ne će uzmanjkati, ni nama ni onome, koji si je nešto priskrbio.«

»Dobro je nama, još dobro. Ne daj Bože gorega«, skrušeno se busaju riečima, da ne svrate na sebe Božji gnjev, jer se Božje lice namrštilo već jako zbog tolikog ljudskog zla.

Tako one u triemu ili u sobi, trate vrieme, da nestane, pa onda odlaze točnim redom po starosti stazom, pa kroz izlaz na ulicu.

Kad one odu Jožica pohađa smočnicu.

Smočnica. U čednom kutu vrećice. Na polici kutije, pa pri dnu kačice, pa na vrhu bočice, pa svašta tu u redu nakrcano jedno na drugom.

»Ne će uzmanjkati, budi tebi Bože hvala«, šapće Jožica, kao da tjera s dobra svoga urok.

Da zajamči sama sebi slast bezbrige, odčehne negdje komadić, negdje odkine okrajak. Nečemu načme vrh pazadovoljno zagrize u kus odlomljenoga.

U jeseni sva se zimnica sabrala, pa je već i zadnja boca dobila oko grla ogrljak, koji čuva sadržaj. Po rašću je već pogibalo lišće ili pak već u smrtnoj rani u beznađu čekalo smrt. Miholjsko je ljeto usporilo svoj krok, pa je sunce zapalilo zlatno svietlo po krošnjama; za razstanak bolnom lišću.

Jožica sjedi u triemu u naslonjaču. Da joj ljepše bude, obloži se jastucima, a kad još nagne suncu leđa i udahne miris jesenske jedrine, prođe lagodno osjećaj iz tiela u dušu, zadovoljstvo.

Po triemu visi prezrelo grožđe. U grožđu turobno zuji osa i uztrajno dube bobu do dubine; do srdca.

Jožica sjedi i čeka večer i večeru, i Lauru, Ženku i Katicu poslije večere.

Kasnije, kad zazvone zvona na blagoslov, iz zraka se na fino prosijava maglica, koja kvasi krov i kvari svu krasotu šarenila. Iza trećeg zvona, iz crkve se ozvala ženskim glasom tanko pjevana prošnja: Marijo, moli za nas, a iza ugla skrenuše u glavnu ulicu gospođa neka i dječak, a tako čudni u isti mah oboje, da bi svatko pogodio odmah da su stranci.

Vidjelo se, da oni pripadaju jedno drugome i ako su išli razdaleko, kao prosjačka svojta na kraju svoga puta.

Dječaku su otežale neke čudne stvari na rukama. Bio je to mali dječji globus. Držak mu je zataknuo za pojas, pa onda neka debela knjiga, iz koje su mu putem izpadali listovi, pa drvena kutija s kamečcima od kojih se grade kule, pa sve to smješteno u ruke za pojas i pazuh, a sve to tako, kao da je to dječak sabrao, kad im je kuća gorjela, pa on skočio, da spasi ono što mu je najmilije.

Žena kraj njega, obučena kao biedna gospođa, nema ništa u rukama. Baš zato što ništa nema čini se, kao da je ona u nesreći nekoj čudne stvarce pokupila, pa ih onda u raztresenosti izgubila, jer se sada svaki čas obazire kao da će netko za njom prignuti se, da pokupi izgubljeno.

Skrenuše iza ugla. Njih dvoje. Niti gospoda, niti prosjaci. Tako su bili čudnovati, a pali su u mirnu ulicu, kao da su odtrgnuti sa stranica neke knjige. u kojoj dolaze mnoga lica.

Pred Jožičinom je kućom gospođa stala.

»Tu je. Tu je.«

Rekla je to tako, kao da je sve do sada u raztresenosti svojoj pipajući nešto tražila, a sad napipano drži.

Dječak mahne rukom i staračkí izusti: »Vidjet ćemo.«

Zašli su na čistu stazu od crvene cigle. Vjetar je zanjihao žutim i crvenim bokorima ruža, kao pozdrav na prolazu, pa je gospođa, dirnuta ovom krasotom, prošla kao da trči, podigla je ruke prebirući prstima po zraku, kao da bi htjela preletjeti ovaj kratki put, da stigne do mjesta na kojemu se patnje smiču.

Jožica se kod dočeka zapanjuje, onda joj lice, a da za to ni sama ne zna, postaje strogo pa se još k tome i namršti, a sve to radi neke brze misli prestrašene i dosadne.

Ona je čekala Lauru, Ženku i Katicu.

Mekani joj glas otvrdne:

»Koga vi to, dragi moji, tražite sad u ovo doba već kasno?«

Dječak sve pozorno prati. Na ove se rieči osmjehne, kao da je zadovoljan što je baš tako počelo, kako je on očekivao.

Strana gospođa sva je još u svom naletu do tog mjesta gdje je konac neke patnje. Stupi napried pred Jožicu, a tako kao da pruža na dlanu najbolju adut kartu. Pri tome joj sievnu oči i sva se pomladi u tren.

»Ja sam Olga Kamenarova. Ola.«

Jožica se preobrazi brže, nego li se izmieni na obrazu rumen s bliedilom. Lice s očima i usnama, a i glas i kretnje pokore se krotkoj smušenosti.

Trga rieči brbotajući: »Olga Kamenarova, Ola, Ola.«

Dok su se one grlile, dječak se umorno spustio u naslonjač. Globus, knjige i kutiju metne kraj sebe. Iz opreza ih dira rukom, da mu budu na dohvatu, ako bi ova gospođa, koja sad grli mamu, rekla da pođu dalje.

Jožica se zbunjuje. Ne štedi pokrete. Razsiplje rieči. Vrti se po triemu, a rieči nevezane izpadaju iz zabune, kao da su zapovied družini koje nema: »Lovite, koljite, pecite, nosite.«

Rieč ipak veže rieč, pa se slažu u čednu ponudu:

»Što ćete? Što ćete? Kavicu? Večeru. Toplu vodicu?«

Dakle, večeras ostaju tu. Dječak uzdahne. Protegne umorno tielo, a onda se začudi svemu. Do sad ih nitko tako nije dočekao.

»Jedi, Ola moja. Draga Ola moja«, nutka Jožica. Suznim okom luta po slabom tragu davne krasote Oline tražeći, a kad nađe nešto u očima izplakanog plavetila, i u jamicama za osmieh, zajeca, kao da je našla okrnjak traženoga.

»Ola, Ola, divna Ola, drugarica iz djetinjstva.«

Sumrak štiti biedu pred očima.

Tu je na triemu biedna gospođa. Mršava, prosiede kose, našušurene zbog nekoga starog običaja. A to je bila jednom davno djevojčica, koja je imala

kosu mekanu kao pramen izklasanog kukuruza, a oči nježne i plave kao krila leptirova. Ljepotom joj se njenom mati sva obezumila. Po obrazu joj liepila latice bielih i rumenih ruža i izazivajući Boga tvrdila, da je Olina put mekša i nježnija od latica najljepšega cvieta.

Ola se nije mogla i nije se nikad igrala, radi biele haljinice i bielih cipelica.

Dok sva djeca sebi grnu na vlastitu hrpicu, svaki criepić i krhotine okrnjaka plavih zdjela, dok svatko svoju kuću igrajući gradi, Ola ništa ne će. Ola ništa ne zna. Ona plete vienac od priprostih šipčenica, pa ne mari što joj raznose sve igračke. Tako ona u igri uviek ostaje bez doma i gazdinstva.

Kasnije se za Olinim tragom gone želje sviju djevojčica. Da je svakoj biti Ola Kamenarova barem jedan dan, da požanje odkos njene sreće i radosti, pa da ga dade onda svome snu na dar.

Ola se udaje. Ola nosi srebrnu lisicu. Za Olom gine slavni čovjek. Ola više i ne zna hodati po zemlji. Ona ostavlja rodni kraj da gleda gorska jezera i u sumrak glečere.

Trideset godina sluša Jožica na rodbinskim sastancima, kako Ola žanje sreću; a ne zna žeti.

Ludo žanje, luda žetelica. Što požanje, to za njom propane.

Ola se nije znala igrati. Ola ne zna živjeti.

Jožica sanja o njoj.

Jožica ima muža i djecu. Jožica na ženskim sastancima tumači, kako bi to Ola morala urediti svoj život. Tako po danu Jožica tumači, a kad zaspe, ne zna za muža i djecu, pa u svojim snima pomamno hrli za Olom u bjelini. Kad je sustigne, zadahtano kraj nje čeka da udari bat zbivanja.

Olu su svi varali. Olu su svi ostavljali i sve su njeno raznesli kao ono nekad djeca u igri. Oli ništa nije ostalo.

Nju zaboravljaju na sastancima. Nitko više ne zna kakva je ona i gdje živi. Ona se nikome ne javlja i nikome ne svraća.

Zna se, da je brodolomka, da joj ništa nije ostalo, samo diete Radoslav, kojega dobi u dobi, kad već druge žene ženstvo svoje tiho meću na stran.

U Jožičinim sobama sve je na svojemu mjestu. Ulašteno, osvietlano, izprašeno.

Strogost reda zapanjuje i navaljuje na goste pakošću, kao gospodski pas čuvar na prosjake.

Na gladkom se podu posklizne Hadoslav, a Ola se u toj liepoj sobi sjeti nečeg i zastidi bezdomnosti.

Počinje već na pragu lažnu priču, da opravda prazne ruke:

Oteli im kovčege. Bili su težki i svašta je bilo u njima.

Propalo. Odnieli. Oteli.

Osvrće se na maloga Radoslava da to posvjedoči, a sve se plete i zapliće raztresena od umora. Radoslav je odvrnuo od nje glavu. Zanima se nekim psi-

ćem od kamena. Zatajuje ju u njenoj muci. Hini ravnodušnost, da Jožica ne nasluti, kako on oštro pazi kako će to mati uzao laži, biedna sama razuzlati.

Jožica ništa ne poima. Od uzbuđenja jezik joj nevješto spliće rieči, pa se mrsi govor. Tek u sobi, kad natapa u razgovoru na pravi put, mirno se razveza govor, samo radi onoga što pripovieda, od glasa joj udara turoban zvek u stran.

U rukama, već naviklim tome baratanju, premeće slike pokojnog muža i kćeri.

Reda zadnja pisma pokojnih kćeri, pa njihove školske svjedočbe, pa na papiru priznanje neko za mužev rad, pa naslikanu grobnicu s crnom pločom od mramora s cviećem i svićama. (Ima to na slici da može u svako doba pokazati onome tko ne bi stigao tu grobnicu obići.) Prevrće po pismima, da nađe pravu rieč, ključ kojim se otvara neka davna sitna tajna.

Radoslav se napio kave, najeo grožđa i jabuka, pa je glavu položio na stol. U pogledu otupi mu oštrica, ta pratnja drzkosti djeteta, koje nosi breme svega viđenoga i čuvenoga.

U sobi je zaključan glasovir. Nad glasovirom slika dviju nasmijanih djevojčica. Do njih na zidu druga slika gospodina u crnom.

Dok Jožica tako govori, govori, od osmieha onih djevojčica pa do pogleda ozbiljnog gospodina, kao da se izpreda neka tajna nit, što se vuče i suče po toj sobi, nad tim glasom Jožičinim, a zarad nje je na licima pokojnika osmieh zagonetan, sam za sebe svoj, kao da još ima nešto što Jožica nikad ne će znati reći.

Jožičin je glas uspavao Radoslava, pa on nije čuo, kad je romon utihnuo, kad je Jožica završivši svoje upitala: »A ti Ola, a ti?«, pa onda u tišini čekala.

Ola ništa ne zna reći. Kao da je u sjećanju bio kovitlac uzvitlan vihorom a sve iza njega iztrgano se izmiešalo.

Radi Jožičine velike želje, da čuje nešto, Olga šapne. Počne i završi.

»Sve je bilo jako težko. Nikad ti ne bih mogla izreći kako je bilo težko.«

Tako je bilo tu prvu večer, kad su Olga Kamenarova i njezin sin Radoslav ostali u Jožičinoj kući, kad je Jožica izkazala do kraja svoju bol iz onih dana, u kojima su joj obje kćeri umrle od zaraze. Tu je noć Jožica sanjala da sjedi s Olgom u nekoj tišini kuda ju je Olga dovela, pa joj pripovieda nešto bezkrajno dugo. Glas joj propada u dubokoj tišini, pa Jožica ništa ne čuje, nego samo njezin uzdah: »Ta to ti je sve jako težko bilo.«

Tako je bilo prvu večer, kad je Jožica san zavela svojom željom, da sazna nešto o Olgi Kamenarovoj. Tako prvi dan, drugi dan, i u dane iza toga. Onda se žudnja znatiželje ohladi, kao da se sve samo odkrivalo prije želje.

Olga Kamenarova ništa ne zna. Ona se ne zna ni igrati u ovim danima, s onom kartom, koju je u tjeskobi izigrala kod dolazka. Kao da je s onim, što joj je rekla svoje ime, rekla sve i sad više ništa ne zna. Ona nosi po kući Jo-

žičine haljine i na prepast Jožičinu ne mari što joj tielo tone u tom preširokom ruhu.

Jožica pak zaintači, da ugodi nekoj davnoj želji pa to još pred Ženkom, Katicom i Laurom.

»Pa kako je to bilo Ola, kad si ti išla na primanje kod presvjetlosti?«

A Olga, kao da pazi da se nečim sva ranjava ne ozliedi, odmotava pred njima turobno i bezstrasno.

»Ja ni nisam išla na primanje. To je izmislila sestrična Maja.«

»A Ola, kako li se sjaju glečeri na suncu?«

»Nisam ih nikad vidjela iz bliza. Kad su ih išli drugi gledati, ja sam u hotelu prste grizla od boli i plakala, jer sam odmah saznala, da je za nama isti dan stigla muževa ljubovca.«

Kako je to sve još bilo pred Laurom, Ženkom i Katicom, Jožica se zastidi pa svrdla dalje.

»Ti si Ola bila izabrana za najljepšu ženu jedno ljeto u kupkama.. Ne možeš to poreći. Donesla si kući crvene ruže, koje si tada dobila na dar.«

Kako Ženka, Katica i Laura iztražuju, da lakše nađu, Jožica tumači da posvjedoči: »Ove su oči bile plavije. Izbliedilo im je plavetilo i to je izmienilo oko i pogled. Ova su usta bila punija, rumenija.«

Jožica se uzrujava i buni, jer se ništa ne može pokazati, ni dokazati. Na koncu svega, a prošlo je tek nekoliko dana, preko Ženke, Laure i Katice za Olgu izrazi ravnodušnost cielo mjesto.

Olga sva utihne pokorno u toj ravnodušnosti za sebe.

Netko možda sluteć zadovoljstvo bezkućnika u zaklonu, nadraži se zloradošću, pa ne može izčekati njihovu prepast, kad ih Jožica odpravi od svoje kuće, s mirom Božjim u sviet. Netko bi ih pak u zloradosti htio već odtrgnuti s Jožičine brige, sa zadovoljstvom, kao da pucnuvši prstom o prst baca bubu što se snena pred zimu uvukla u rupicu kućnog zida. Osjetili su prezanje tihe žene, pa su slali Jožici poruke i svoje savjete.

Sve to pak, što se govori i natuca skupi se u neki smisao.

Tu je Olga Kamenarova i njezin desetgodišnji sin Radoslav. Oni oboje nemaju ništa, nemaju nikoga, pa radi toga što ništa i nikoga nemaju zaustavili su se tu u Jožičinoj kući u čekanju.

A vrieme te težko, jako je težko, ponavlja već i Jožica u svojoj pameti zapretavajući zanos.

Tu je Ola, divna drugarica iz djetinjstva. Ne u snu kao nekad, nego na javi. Nosi njene haljine i njene papuče. Tiha i krotka doduše, pa kao da je i nema; a jest tu je.

Tu je kao breme, ona i dječak Radoslav, a vrieme je težko, pa bi Jožica zastenjala pod bremenom, i skinula ga da odahne, kad se ne bi po svojoj ćudi bojala, da ne bi onaj čas, kad ga skine tresak bio žestok, pa bi širom zemlje odjeknuo. To bi sve moralo ići samo od sebe, liepo bezbolno, da ostavi za so-

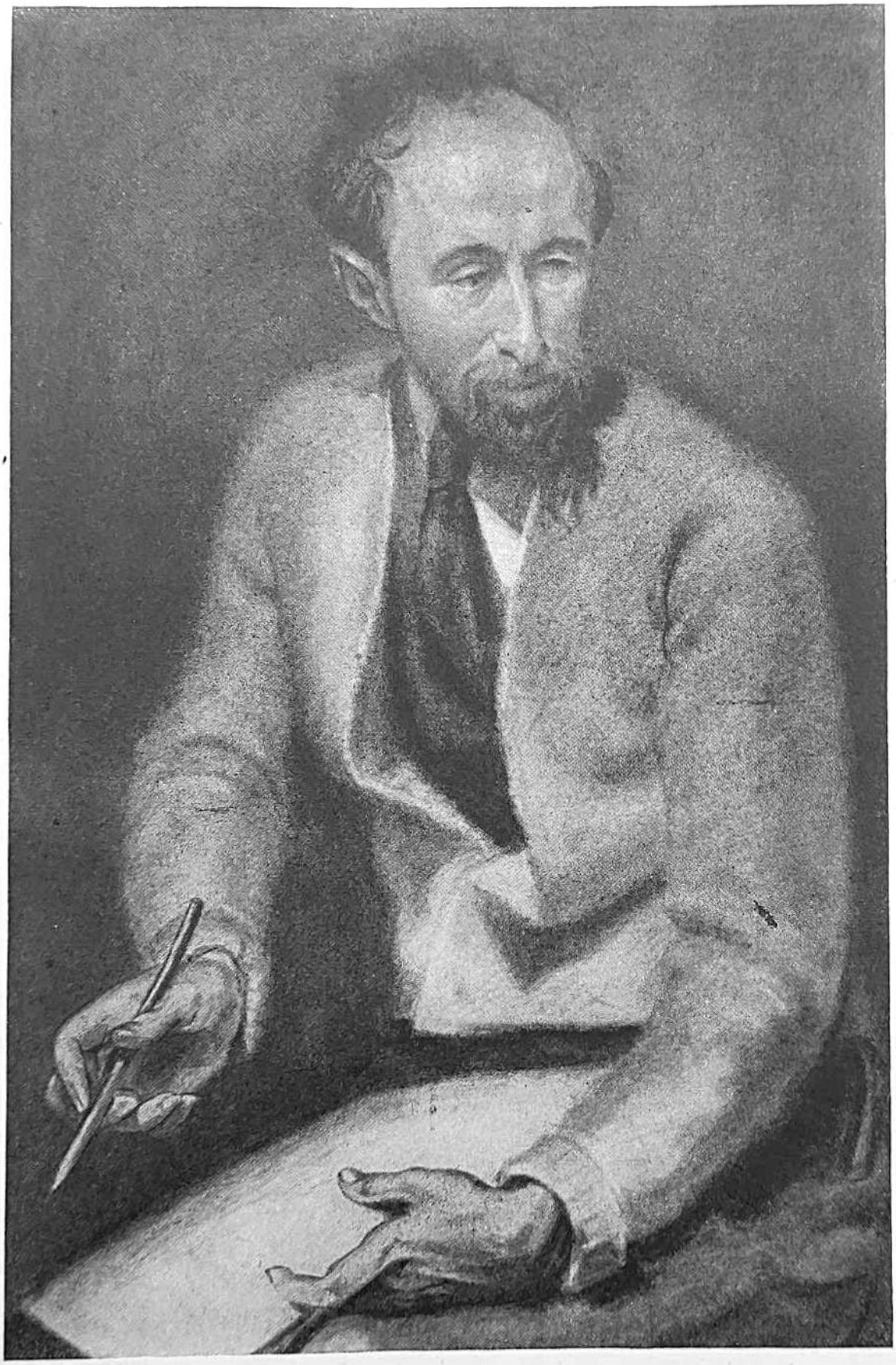

TOMISLAV KRIZMAN

PORTRET SLIKARA M. V.

bom trag drage uspomene, tako nekako, da Olgu pozove k sebi neki bogati rođak ili se iznađe za nju nenadani zaboravljeni zaklon, pa se ona sa suzama prašta od Jožice, a Jožica u svom miru čeka prva pisma u kojem su slova za značenje uspomene »Sjećam se kuće u ružama.«

Tako bi ona htjela spominjati pred Ženkom, Laurom i Katicom. »Piše mi Ola. Draga Ola. Sjeća se moje kuće u ružama.«

Ona više ne hrli u snu za Olgom u bjelini, kao da je izgorio divni lik, a pepeo se razsiplje po kući.

*

Mrazovi su pali. Ruže su ukopali u zemlju. Divlja je loza izgubila i zadnji svoj list. Po čelu i leđima kuće milile su hvoje, kao staračke riedke kose; razsute.

Olga grije tanke ruke. Puše u pečenu jabuku da je dade Radoslavu. Kao da ničega nije bilo do sad, nego su sad tu ovi dani. Mirno dolaze jedan po jedan, a svakom se treba pokloniti, i držati ga u dobroj volji dok ne skrene u svoj kraj. Da je moći tu ostati, dok ovako tiho vrieme dnevno teče, dok Radoslav dolazi i odlazi iz škole kao svako drugo dobro diete.

Olga govori tiho. Bezšumno se miče i tako sama sobom izpravlja halabučne pokrete živahnog Radoslava, a kad mu izpod ruke izpuznu vrata i treskom se zatvore, ona miluje vratnice očima kaoda traži oproštenje za njega i sebe.

Kada vjetar zacvili pod strehom pred noć, da izvabi još veću tišinu i mir. Olga slaže dah disanja s kretnjom Jožičine ruke, koja na nečem vez izvezuje.

Pa tako, kao da se zagrcnula milotom te tišine, dolazi nenadano Jožici i vapi pred njom sklopljenim rukama, kao da je na nju izvirila avet dana bezdomnoga: »Jožice, Jožice. Ovdje je jako liepo, ja nikuda odavde ne ću ići«. Ruke su joj se digle u vis, a onda naglo savile krhke od nemoći. Jožica je potresena: »A da što ćeš, kuda ćeš? Ostat ćeš ovdje.«

Nitko nije mogao zamisliti ovaj zaplet u ovim danima težkim, ni to, da će doći u te dane ovo težko izkušenje.

Nekad se sluškinjica vrati s trga s praznom košarom, razkosmane kose s rubcem razvezanim, a haljinom izherenom na ramenu. Sve je na njoj, kao da je valom u stran udareno. Nekad dolazi s trga tako i Jožica s kosom u stran udarenom, bez češljeva, pa razmišlja do podneva.

Pritislo vrieme kao zapara neizdržljiva, ljudi skinuše sa sebe haljine pristojnosti, pa tako dođoše jedni pred druge onakvi kakvi su bili.

Uviek je bilo mnogo ljudi, kad je čekala nešto na trgu. Stiskali su je ramenima i plećima. To je sve bio poznati joj sviet, pa je ona još pamtila pokret učtivosti, kojom su pred njom otvarali vrata, puštali je za korak pred sebe, a da za to ni potrebe nije bilo.

Tako bi olakšala tegoba čekanja, jer su zbog poznatih pokreta omekšala ramena i pleća onih, što je stišću. Na usnama je znanac osmieh, još samo da

je pogled stići, očima, ali pogled bježi. Kad ljubezno nešto zamoli, preobrazi se čak i osmieh, a oči se sakriju pod vjeđe, da ih ne izda pogled iz njih.

Tako se Jožica zlosrdne na sve kraj sebe, a kod kuće iztražuje strogo u smočnici. U zloj volji vidje, da je u njoj pohranjeni žitak podrovan, pa prošapće gorkim mirom očajnika, a glasom tudim i tvrdim.

»Kada ide! Neka ide. Kad se krda,nek se skrda do kraja.«

Čas kasnije sabrano izmjerivši, opipavši sve praznine nestaloga, potrese se, radi onoga što je nestalo, radi onoga što je još ostalo i uvriedjena radi toga svega, razžali se nad sobom i zakuka: »Što će biti od mene?«

Do sobe, gdje vise fotografije, izmilje joj suze na oči. Pred muževom slikom potuži se bolno: »Da ti to vidiš. Da ti mene sad vidiš i ovo kraj mene.«

Ona je svašta spremila za dugi neodređeni broj dana, a jasno je: »Što bi bilo za jednoga, ne može biti za trojicu.«

Koga bi to Olga i Radoslav mogli naći? Kuda bi to oni mogli otići? Jožica hlepi željom za nekim dobrim razstankom, a nigdje na svietu za Olgu mjesta nema, pa se Jožica jako razžali nad sobom.

Laura, Ženka i Katica pak, navijaju na popodnevnom sielu.

»Tko zna danas živjeti, pred njim treba kapu skinuti.«

Ženka nastavlja nit na vreteno smišljenoga: »Dosta je svakom razumnom da se brine za sebe. Kod toga ni časa ne smiješ smetnuti s pameti ni ovo ni ono. Ni svietlo, da ne svietli bez potrebe. Ni vatra da ne plamti uzaman. Treba paziti gdje ćeš sjesti, da ne pokvariiš odjeću i štedjeti korak da očuvaš obuću.«

Olgi onemili ovakav govor, kao bezkućniku koji ništa nema, razpravljanje o porezu i zemljarini. Ona se sva skljuni na sjedištu i čeka tom govoru konac.

Katica rezko zadre govorom u smišljeno: »Da je pokojni doktor mogao samo naslutiti ovu tvoju brigu Jožice, ne bi u miru sklopio oči.«

Olga po koji put raztepe vezu ovakvog nemilog razgovora, a kad govor prođe preko opasnoga, uzdahom potvrdi kako se namučila, snuždi se i ne upliće više u govor ni jednu svoju rieč.

Drugi put opet Laura ravno cilja. U glasu joj je i očima zapovied: »Molim da me nitko ne prekida i ne odvede na pričanje Markovih konaka.«

»Draga Jožice, pokojni je doktor blago zaklopio oči. Ostavio je tebe samu, s jednom jedinom brigom, da se brineš o sebi samoj i kako će ti dan proteći. Nije ti ostavio djeteta na brizi, ni u naslonjaču starog rođaka za pokoru. Sama o sebi, a sama sobom ti bi se provukla i kroz ušicu najtežega.«

A jest, tako je, potvrđuje zbor, a sa zborom i Olga, jer ne može drukčije. Svima je jasno, kao da je svjetlost prošla, kako je to u ovom slučaju Olge i Jožice, kako je to jednostavno, samo treba naći odlučniju rieč, radi koje će se Olga podignuti i otići.

Traži se takva jedna odlučna rieč. Njen smisao nose žene na vrhu pogleda što se svraća na Olgu, ali rieč stoji u pogledu prikovana, pa ne može da prođe

smjelo kroz usta. Niema se rieč zadrži u očima, pa u njima stoji jednostavna i strašna.

Olga čeka, da to čuje, neizbirajući ni obrane u svojoj slabosti.

Da joj bude lakše ulaguje se Ženki, Katici i Lauri.

Prsti joj zadrhću, kad ulovi svilene rese na novom šalu Ženkinom. Usrdno je gleda, samo da je udobrovolji: »Kako je to krasno! Tako je blagi dodir ruke i tog tkiva, pa mi dolazi želja, da glavu zagnjurim u to i zaboravim na sve.«

Radi njenog drhtavog glasa žene naslute nešto. Ženka je zamota u svoj šal. Olga se nasmije, a suza joj vrcne iz oka.

Nekada, još prije nego li počne natucanje o njenom odlazku, ona se sva iznuri vrebanjem na svaku rieč koja vodi k tomu. Bojažljivo se osmjehnu sad jednoj sad drugoj, kao da je svaki osmieh mito, zaustavi mrzki govor. Nekada pokorno čeka zadnju rieč. »Vremena su težka, Olga draga spremi se za put.«

Jožica koleba. Zato što je Olgino lice s drhtavom donjom usnom uviek spremno, da odrazi jauk, ona joj ne može ni na liepo ni na ružno reći: »Idi draga svojim putem i ponesi svoju brigu sa sobom.«

Ne može joj Jožica ništa reći ni zbog žalostnog joj lica, a ni zbog toga što se boji, da bi se tkogod poradovao ružnoj slici. Olga s djetetom na pragu njene kuće s ovim svojim žalostnim licem. Mogao bi takav tkogod, veseleći se tome, podpaliti lagum u temelju Jožičinog ugleda.

Svega se toga boji Jožica, pa samo uzdiše, kao da joj je cieli dan pred očima tužni vlastiti lik.

Dolazi tako neko popodne; sivo. Kiša kvasi krpe lišća na kupu; pada uztrajno pa je tmurni dan otežao i otežavši težinom se na dušu nagnuo.

Jožica duždi govor, da mu ižme važnost iz krtosti.

Stari Lovro Kamenar, to je rođak Olgin. Bogataš. Imenom i slikom njegove pojave, rodbina izkazuje odličnost srodstva pred stranima. Među sobom kažu, da je škrt, ohol i za rod bezćutan.

Jožica se nada nečemu, pa uztraje u govoru.

»Mila Ola, Stari nikoga nije volio od roda do tebe. Ti si mu nosila ruže za rođendan. Bila si u bjelini, a iza tebe išla je tvoja pokojna mama, šaptajući ti čestitku sve do njegove kuće.«

»Stari je htio, da su mu u rodu slavni i liepi ljudi.«

Na Olginom krilu prede mačak. Olga pomogne Jožici.

»Što misliš, možda bi bilo dobro, da mu pišem kako je to sa mnom i s mojim Radoslavom.«

»Bolje bi bilo da ga pohodite. Stari nerado odgovara. Mogli bi sašiti odielo za Radoslava, a i za tebe bi se moglo nešto pristojno prepraviti.«

»Tamo je bogatstvo. Osam soba, sluga, dvie služkinje. Svega i svačega.«

Kao da je sve to preobilno što nabraja, Jožica se uzrujala, pa ne mogavši izdržati ustala je i prošla sobom.

Onda je pitanje prošlo, kao jeka svega što je već rekla.

»Olga, kako bi bilo, da ga iznenadiš sad prije Božića, da još stigne spremiti dar za tvog Radoslava.«

Jožica zaustavi nagli svoj zalet. Uzrujano stoji nad Olgom, sluša kako mačak prede, kišnicu što se izlieva iz bureta, srdce što kuca i ono što će Olga reći.

Olga se zamislila u neka težka čekanja, na odgovor bogatog rođaka, kad mu je slala pisma jedno za drugim kao jata golubova, što nose poruke za pomoć.

»Dobro bi to bilo. Možda jako dobro«, šapće svodljivo Jožica kraj nje.

»Koliko sam mu pisama pisala, a nikad mi nije odgovorio.«

Ovim Olga stisne Jožičinu obmamu i ona se splahne u jedan tren.

Jožica se razljuti na bogatog rođaka, što je tako tvrd i okorio u dobru, što i nju dalje ostavlja u ovoj muci nespokoja.

Olga se snuždi. Donja joj se punašna usna otrombolji na žalostnom licu, a Jožica ljuta na rođaka, ljuta na težak život, razljuti se i na Olgu, što je takva biedna, pa se zagleda u onu usnu što drhtavo visi. Kao da je ta usna u pohoti poharana odkri pred ljutom Jožicom, u zakutcima svojim, trag neke prošle tajne strasti, pa se Jožica još jače razljuti i zamjeri Olgi na omami, od koje joj osta diete Radoslav.

»Okasnilo ti to diete Radoslav, okasnilo Ola«, šapće, iztražujući neki tajni grieh.

Strogo čeka odgovor odmazdu, za zlu volju svoju.

Mjesto da se brani Olga zajeca.

»A tako je mio, i drag je Jožice.«

Jožica se gane tim jecajem. Naglo prebaci svu krivnju za nevolju na Olginog trećeg muža.

»Onaj tebe uredio. Prokartao. Raznio. Razsuo.«

Razbiesnila se kao da je iza onog nesretnika ostalo djelo nepodobštine, evo tu pred njom, ovo dvoje bezkućnika.

»A onaj vaš Kamenar tvrdac, skupac. Tuđa će mu ruka sklopiti oči. Zašto mu ne bi ovo liepo drago diete protrčalo po sobama i prokadilo kuću veseljem.«

Mekani joj glas nenavikao biesu, piskutne i zatrčavši se izgubi se u promuklom šaptu.

U večer je Laura počela: »U novinama traže mjesto odgojiteljice«.

Ženka i Katica krišom načimaju mrzki govor, onda Olga kao da ne može više izdržati, odlomi ga najednom naglo i nenadano.

»To sve nije potrebno. Ne trebate tražiti mjesta za mene, jer prekosutra odlazim starom Lovri Kamenaru.«

Slaže, samo da ljepše izvede do kraja. »Pozivao me već i prije.«

Jožica je od zahvalnosti tronuto zagrli, kao da je već grli na razstanku.

Onaj čas, kad je s Jožice spao taj trh težke brige u pameti je nizala liepe dane, koje će u miru provesti.

Zasladi se s tom zabavom, samo kratki čas jer se nešto zbi, što joj pokvari tu slast. Kao da nutka samu sebe mirom i spokojem, kojega već davno priželjkuje, oželi ga se za čas, oželi i zasiti pa tako niti može sebe žaliti, jer nema rad šta više niti se može bezbri-gom sladiti, jer se brzo zasitila.

Sve se spotiče na to svoje zadovoljstvo.

Sita zadovoljstva, da odahne, meće sebe u te dane pred Olginim odlazkom na stran i svraća se k njoj.

Olga sprema darovane sitnice u kovčeg. Na licu joj se otrombolji donja usna, kao u zaboravu drhće, pa Jožicu dira i vabi sjećanje na tajno neko stenjanje od bola.

Olga govori, možda da njoj i Jožici lakše bude. Govori, govori mnogo govori i govorom se obmanjuje: »Jest, stari Kamenar je tvrd doduše, ali kad vidi Radoslava iznenadit će ga bistrina i ljepota dječakova. Kad se jednom stari tvrdac očara, biti će sve riešeno, sve uređeno. Malo zaklona, malo pomoći propustit će kroz prste a ni znati za to ne će.«

»Tako će biti. Očarati će ga Radoslav. Propustit će pomoć kroz prste, a da ni znati za to ne će.« Tako Jožica govori, da lakše bude Olgi, da lakše bude i njoj samoj. Tako govori zbor. Ženka, Katica i Laura, da i njima lakše bude radi koje prošle rieči. Tako sve u skladu se kreće i skreće svom utoku, odlazku Olginom, počinku Jožičinom.

Popodne će ići, kao i prije svaki dan na groblje k svojima. Borovu će granu položiti na grobnicu. Na povratku, odgonetnut će nečiji osmieh. »To se Knežićka vraća od svojih«. Usporit će još jače korak, osmjehnut će se sama sebi, pa utonut sva u značenju tih rieči u osmiehu. A neko popodne posjetit će gospođu Ivanku. Već odavna duguje joj posjet. Pa tako, tako...

Zateče Olgin pogled splašen i odsutan.

Radšta Olga plače bez suza? Kuda ono Olga daleko gleda u bezdan?

Usne joj brblju u zboru žena nikom dužne rieči: »Pisat ću vam dugo pismo kako mi je kod staroga Kamenara.« Tako govori, a pogled joj se odaleči pa krišom tjeskobno iztražuje nešto u bezdanu. A što? To o čemu se ne govori.

Može biti, da je stari već s praga svoga odstrani. Može biti, da od stida ili straha ni ne skrene k njemu. O tom nitko ne počne, da ne smuti sklad razgovora.

Uzalud se Jožica ulaguje samoživlju. Svatko svoju brigu nosi. Tko je Olgi kriv, da je ona ne zna i ne može nositi.

Uzalud Jožica obuhvaća objeručke izgubljeni smisao svojeg prošlog življenja. Smisao se krši suh i prazan.

Jasno je i ako se ne govori, Olga ne može svoju brigu nositi. Olga ne zna ni raditi ni živjeti. Jožica bi se ljutila na nju što je slaba, što ne zna živjeti, što joj radi svega toga muti pokoj, kad ne bi onaj pogled i drhtava usna odkri-

vali, da Olga pati. Sve da i ne će mora ići za tom Olginom patnjom. Kao da nešto vuče srdce sa svim žiljem, po tom tragu boli, a kad je nađe, od prepasti zaboli je, kao da je vlastita.

Reže zadnje, od kućne njege, odebljale krizanteme, za razstanak. Bezazleno ih slaže u kitu, a onda se okomi na samu sebe u sebi, što se zanima tim sitnicama. Olga joj se pričini u svojoj nemoći kao kukac u vrelom tuljku bez izlaza.

Izlaz treba otvoriti.

Ipak do zadnjeg dana ne spomene ništa, jer joj je razum tumačio. Tako mora biti. Svatko na sebi neka svoju brigu nosi.

*

Zadnje je jutro bilo bielo od mraza, a parica se od daha smrzavala. Zato Olga dršće, a dršće i Radoslav. Jožica peče na peći jabuku, da se njome kasnije iza razstanka, pozabavi u samoći.

Radoslav nije ništa znao do zadnjega dana. Iza svakojakog lutanja, po kojem je postojano nosio svoje igračke i stare knjige, zaustavivši se ovdje, kao da je učinio oko sebe krug. U njemu je poredao igračke i knjige i živio za sebe.

Nije mogao vjerovati, da bi ga uz Jožicu moglo kakvo zlo zateći. Kao da Jožica i nema ruha svagdašnjega, kao da je bez dobe i obličja. Samo su na njoj punašne ruke s jamicama. Kao da su te ruke čarobne, pa podašno uviek iz njih klizi krušac i sladki kolač. Još je uz njih mekani glas, što se nikad ne zalieće u visinu, kao da kani svakog časa preći u šapat, da izpriča neku čudnu sanju.

Predveče, pred odlazkom zaključi u sebi, da se više ne će dati prevariti dobrim licem i blagim glasom, pa to izkustvo natovari na svoje breme svega viđenoga i čuvenoga. Cielu je večer vezao igračke i knjige, a u jutro bio je jako zbunjen, kao da su ga rano probudili, pa je sanen i ne dospieva naoštriti svoj pogled, za pratnju drzkosti, na novome tegobnome putu. Oborio je glavu, kao da je nešto kriv, a ni ne zna kako mu oborena glava dira Jožicu.

Izišao je za mamom u dvorište, gdje već služkinjica stoji s kovčegom, da počeka izpraćaj.

Olga je jako raztresena. Zaboravlja već i na Jožicu. Ona u sebi ponavlja smisao svih rieči koje će reći na pragu starog rođaka. Oči su joj odlutale iznad Jožičine glave, pa stale na neznanom mjestu, uporno zamišljene. Nastavlja misao, a glasom se brani od očaja. Rieči su zauzete same sobom i dolaze jako važne:

»Stati ću ovako pred njega i reći mu: »Ako ne pomogneš sada meni i mojem sinu skrenut ćemo oboje u prosjake.«

»Tako ću mu reći i još drugo ću mu reći.«

Pogled se zapilji u nešto a onda joj trzaj pređe preko lica, kao da je Jožica odkrila u što se zapiljila, kad je stala pred nju i strogo rekla:

»Ti znaš, da te on ne će primiti, a što ako te i primi, a ne čuje ono što si smislila, a što ako te i čuje, a od nehaja je drven i gluh. A što onda? Što ćeš onda?«

Olgin pogled što je odlutao daleko, sunovrati se kao pogođena ptica, k zemlji; k nogama.

Služkinjica se zabezekne. Bio je čas za suze i oproštaj, a ne za ovakvu tvrdu rieč.

Žene se gledaju okom u oko. Jožica nastavlja:

»Ti nemaš kuda ići. On te ne će primiti. Do smrti ćeš plakati, da izplačeš stid onog časa, kad si pritisla kvaku na njegovim vratima.«

Jožica podigne glas: »A sve to ne vriedi ništa, uzalud je sve. Ti nemaš kuda ići.«

Olga prospe svu hrabrost: »A što se može drugo? Što? Da li ti znaš? Tko zna?«

Diže ruke, kao da kuka.

Pogledi im se sjedine, kao da su se dodirnule dvie rane težko otvorene, pa je dodir strašno bolan i sladak.

»Tu ćeš ostati kod mene. Ništa ti drugo ne možeš. Kako meni, tako vama, pa kako nam Bog dade.«

Jako je zadrhtala i probliedila. Nikad nije pokojni doktor mogao naslutiti ovo. Nikad on nije mogao znati za ovo što sad osjeća Jožica kad skreće u ovu novu nepoznatu ljudsku stranu.

Olga pipa trajnu vriednost osjećaja: »Ne ćeš se ti pokajati kasnije?«

»Ne, nikada se ne ću pokajati. Ne mogu se pokajati, jer bi to bilo i za mene zlo, sestro moja.«

Jožica prošapta to tako iskreno, kao da je huknula, pa se osjetila toplina.

Radi toga se Radoslav okrene prema kući. Za njim služkinjica s kovčegom, a onda Olga sva zbunjena, jer ne može da raztepe u jedan mah sve one rieči, što ih je ove zadnje dane birala i sabirala, da ih spremno izloži pred starim Kamenarom.

Jožica ide za njima.

U kuhinji se jabuka, da joj slast bude veća, sva razprsla od vrućine.

Kao da je nešto novo saznala i mudrija postala, Jožica se sad sažalno osmjehne jabuci, što je bila prirećena za utjehu, osmjehne se i dade je Radoslavu.

MILA MIHOLJEVIĆ

IZ GALERIJE SUVREMENIH HRVATSKIH LIKOVNIH UMJETNIKA

TOMISLAV KRIZMAN

Grafička umjetnost, koja prema svojim brojnim osobitostima, tehničkim postupcima, djelovanju i konačnoj svrsi, obuhvata vrlo široko područje stvaranja, može se podieliti u dvie temeljne skupine različitog značaja i značenja, subsumirajući ih pod naslovima: crtež — otisak.

Kako pretežno služi u studijske svrhe i kao predradnja za djela složenije strukture, nazvaše crtež gramatikom umjetnosti, ali ova općenita oznaka toliko je točna, koliko i pogrješna. U poeziji ima svakako gramatike, no u gramatici bez sumnje nema poezije. Crtež u užem smislu nikako se ne može shvatiti samo kao osnovna nauka o likovnom jeziku linije, jer bi to značilo da u njemu nema umjetnosti. A bezbroj primjera govori i uvjerava o protivnom.

Bilježeći neku likovnu misao, hoteći zadržati na papiru prvu svježinu vidnog dojma, bitnost nekog pokreta ili mimičkog izraza, pravi crtač ne postupa doslovno po kanonskim zasadama u školi naučenim, već se podpuno predaje nepoznatoj zakonitosti zanosa i nadahnuća. Kad je doživljaj motiva tako snažan da upravo diktira novi način oblikovanja i stil, crtež je neposredni posljedak stvaralačkog čina. Ako se pri tome podpuno izživljuje tvorčeva ličnost, crtež postaje sam sebi svrhom. Svaki crtež predstavlja original i unikat.

Grafički otisak djelo je »umnožavalačke umjetnosti«, koje bît, dakako, nije, kao nekad, tek u mogućnosti neposredne reprodukcije, već u samosvojnosti likovnog izražavanja. Danas grafičar ne reže u drvo ili bakar tuđu sliku, da bi je kao tako crtanu kopiju mogao mehaničkim putem umnožiti, kako se to pretežno radilo prije usavršenja mašinske reprodukcije, već, obrađujući grafički svoju zamisao, stvara sasvim originalnodjelo posebnog obilježja. On u crnobielom rješava likovne probleme na način svojstven n. pr. samo bakropisu, koji se nikojim drugim sredstvom oblikovanja ne mogu tako riešiti. Svaki grafički list izpravno otisnut s ploče ima vriednost originala.

Crtež prati razvoj svakog likovnog zbivanja, pa tako i našeg, koje od skromnih početaka do naših dana već preko osam desetljeća raste u svim smjerovima. Grafiku u smislu punog likovnog izraza i kao samostalnu i samosvojnu vrstu uveo je i gajio u hrvatskoj umjetnosti Menci Cl. Crnčić. Njegovo naziranje i nastojanje prihvaća i razrađuje na poseban način u svom obsežnom djelu Tomislav Krizman.

*

TOMISLAV KRIZMAN

MOTIV IZ HRVATSKOG ZAGORJA

Rodio se u Vodostaju kraj Karlovca 8. srpnja g. 1883. U Zagrebu je svršio trgovačku akademiju i radio kratko vrieme kao činovnik bankarske struke. Nakon što je promienio četiri namještenja pobjegne prvih godina ovog stoljeća u Beč sa željom da se podpuno posveti umjetnosti.

Temelje slikarskog zanata i glavna pravila »gramatike umjetnosti«, naučio je već u domovini kod naših majstora i učitelja Csikosa i Crnčića. Dali su mu i prve savjete i poticaje za stvaranje, a on je sam odkrio putokaz, koji ga dovede u grad na plavom Dunavu. Pokazavši svoje dosadašnje slikarske radove i pokušaje ravnatelju bečke Kunstgewerbeschule barunu Myrbachu, bude bez izpita primljen u specialni razred te škole. Nakon dvie godine prelazi na Akademiju i postaje učenik Williama Ungera, kod kojeg se svestrano usavrši u grafičkom umieću. Poslije svršenih nauka živi još neko vrieme u Beču, a zatim na prekide u Zagrebu, Parizu, Münchenu i Rimu. Od g. 1924. stalno je u Zagrebu. Oko jedanaest godina bio je scenograf Hrvatskog Narodnog Kazališta. G. 1925. postaje profesor zagrebačke Umjetničke Akademije.

Još za vrieme rata, g. 1916. osnovao je Krizman »Proljetni salon« okupivši veliki broj umjetnika različitih naraštaja i orientacija. Makar je to družtvo bez određene ideološke podloge u shvaćanju likovnih problema i ne zastupa kao cjelina neki određeni smjer, skupni su nastupi pokazali da je, poslije tragične međuigre, Račićevog i Kraljevićevog francuzki obojenog impresionizma, došlo u hrvatskoj umjetnosti do ponovnog vraćanja germanskoj kulturnoj sferi. Uz posljednje odjeke secesije, izticalo se djelomično prihvaćanje njemačkog ekspresionizma i njegovih metoda. No nekoliko sezona pred razpuštanje organizacije, zadnje izložbe »Proljetnog salona« najavljuju prodor i pobjedu pariskih utjecaja.

Iako se Krizman bavio i slikarstvom, njegovo je značenje za hrvatsku umjetnost izključivo na području grafike. Osjeća izrazito grafički i grafički rješava motiv, gradeći sliku linijom, svietlom i sjenom. Njegove uljene slike doimlju se ponajčešće kao kolorirani crtež.

Veoma raznoliko i bogato grafičko djelo znači neposredni nastavak Crnčićeva nastojanja. Crnčić je prvi hrvatski izgrađeni i izraziti grafičar, koji shvaća grafička sredstva kao poseban likovni govor, podoban da izrazi ličnost. On skoro nikad ne opisuje, već konkretizira doživljaj, a često, u najboljim otiscima, iznosi bitnost našeg pejsaža. Crnčić je u svom stvaranju bez kolebanja, i bez borbe s oprečnim utjecajima.

Između Crnčića, koji već završava jedan odsjek hrvatske umjetnosti, i Krizmana, koji daje najznačajnije i najsnažnije posljedke stvaranja na razmeđu predratnog i poratnog vremena, znatna je razlika.

Dok je djelo prvog, kao cjelina, stilski prilično izjednačeno, uravnoteženo i u bîti bez većih razpona u temeljnim koncepcijama, djelo drugog pokazuje znatnu kolebljivost i nejednakost stilskih oznaka i umjetničke vriednosti.

U jednom prikazu iz g. 1910. napisao je V. Lunaček, pored ostalog, i ovo: »Ali se već u prvim radnjama Krizmanovim opaža silna razlika između njega

i Csikosa i Crnčića. I kod ove je razlike ostalo. Sve dalje i dalje odmiče on od njih razvijajući se sam.«

Lunaček doduše tu misli na razliku shvaćanja u slikarstvu, no takva, i još veća razlika postoji između Crnčića i znatnog diela Krizmanove grafike.

Krizman uči u Beču za bujnog završnog cvata secesije, razvija svoje sposobnosti dok je njemački ekspresionizam bio u jakom porastu, a sazrieva i najviše radi u doba, kad se u hrvatskoj likovnoj umjetnosti očitovalo traženje nacionalnog izraza. U izvjestnom dielu Krizmanovog stvaranja dodiruju se, miešaju i prelievaju te tri različite tendencije.

Stupanj pojedinih utjecaja neprestano se mienja, a način spajanja nije isti. Ako prevladaju značajke jednog smjera, taj daje svoj akcent i temeljni ugođaj cjelini.

Zanimljivo je promotriti kako Krizmanu u nekim umjetničkim plakatima i ilustracijama uspieva stopiti težnje secesije s nacionalističkom stilizacijom, a da se povrh svega mutno naslućuje prisutnost ekspresionizma.

U bakropisu »Finale« vezan je umjereni ekspresionizam s elementima secesije. No u otiscima, kao što je taj, ne treba tražiti najsretnija ostvarenja Tomislava Krizmana, jer je tu njegova nadarenost na krivom putu ili je zbog desorientacije sasvim zatajila. Ako jedan nekadašnji kritik (= čovjek, koji piše kritike) u svojem razmjerno obsežnom spisu, tvrdi, da je »Finale« jedno od najjačih djela Krizmanove grafike, treba znati, da je baš protivnost njegove tvrdnje istinita.

Za lakše snalaženje mogu se uglavnom postaviti ovi međaši: sve što je u Krizmanovom grafičkim djelu stvoreno na poticaj ili pod djelovanjem mašte i njezinih snaga — umjetnički plakat, ornamentalni ukrasi, ilustracije, figuralna kompozicija i t. d. — nosi biljeg stilizacije, nacionalističkog secesionizma, kao rezultantu spajanja više likovnih smjerova, dok su krajolici i vedute pretežno realističkog značaja, ali s raznim prizvucima.

U realizmu tih radova, u znalačkom bilježenju lokalne atmosfere i u stalno vidljivoj težnji za što većom tehničkom majstorijom ima svakako veze s Crnčićevim opusom, iako su Krizmanova sredstva izražaja ponekad sasvim drugačija i suvremenija.

Inače je Krizman kao i Crnčić učio kod Williama Ungera, koji je bio jedan od najpoznatijih tehničara, pravi virtuoz svoje struke. Već u početku svog nastojanja, Unger se ograničio samo na umjetničku reprodukciju starih majstora. Izvrstne su njegove ploče rezane po djelima Rembrandta (»Titus«), Rubensa i Halsa. Tek kao bečki profesor Akademije, u zrelim godinama, počeo se s uspjehom baviti originalnim bakropisom, razvijajući i u tom smjeru živu djelatnost.

Od svoje prve mape bakropisa, koju je objavio g. 1906. do danas, Krizman je gotovo četiri desetljeća uz brojne druge radove neumorno proučavao fizionomiju našeg pejsaža i prikazao na svojim grafičkim listovima skoro sve pokrajine Hrvatske, kao i neke južne krajeve Balkanskog poluotoka.

Po intenzitetu i sažetosti doživljaja, po niansiranju ugođaja, lirskoj intonaciji i tehničkoj bravuri neprieporno je da su vedute iz Krizmanove rane i srednje faze umjetnički najsnažnije. Zadaću je rješavao pretežno slikarskim načinom uravnoteženjem mase svietla i sjene, stupnjevanjem tonaliteta, ali se služi i drugim sredstvima i približuje izrazito linearnoj metodi. Tiekom daljeg stvaranja Krizmanove su ploče, pored sve tehničke majstorije, postajale praznije, a nedostajala im je i nekadašnja snaga zanosa pred prirodom i uvjerljivost istinitog doživljaja.

U zadnjoj mapi »Bosna i Hercegovina« (izdanoj g. 1937.), crteži tušem shvaćeni su već kao čista ilustracija. Dojam je samo crtački prepričan, a glavni je cilj donieti razgledničku slikovitost i ljepotu panoramskog vidika. Možda je Krizman htio spojiti umjetničku metodu s didaktičkom namjerom, ali je ta namjera suviše upadljiva na štetu grafičkih vrjednota.

Ipak je značenje Tomislava Krizmana, koji ovog ljeta navršuje šestdesetu godinu života, vrlo veliko za hrvatsku grafiku; on ju je podpuno osamostalio i digao do europske razine, a uz to je odgojio i nove naraštaje grafičara. Snažnim umjetničkim osjećajem, velikim znanjem i stvaralačkom snagom stvorio je niz bakropisa i crteža, koji će ostati ne samo kao dokumenti jedne epohe i kao odraz vremena, već kao izraz rođenog grafičara i ličnosti.

VLADISLAV KUŠAN

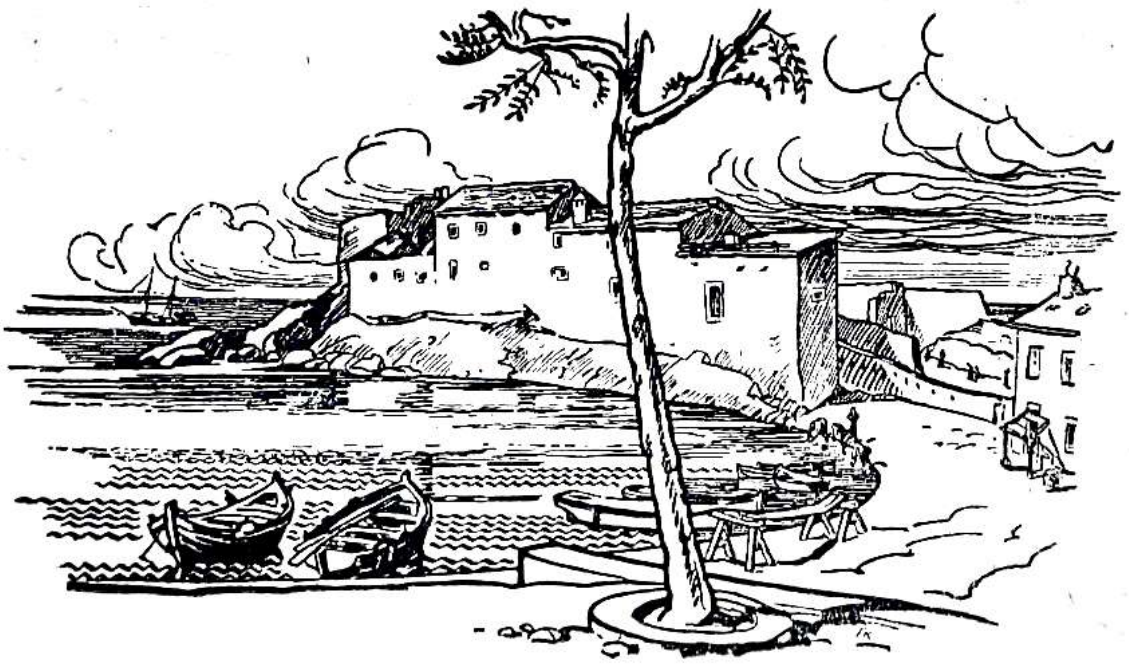

TIZIAN I MEDULIĆ

Interesantne su veze, koje je Tizian imao sa slavnim hrvatskim slikarom i bakrorescem XVI. stoljeća Andrijom Medulićem, koji je hrvatsku sviest živo osjećao, jer se je čitavog života u tuđini podpisivao »Schiavone« (Hrvat), s kojim ga je imenom i Tizian zvao.

Schiavone A. Meldola — Andrija Medulić rodio se g. 1503. u Nadinu, a umro u Mletcima g. 1563. U Mletke je došao vjerojatno g. 1535. tako da njegov rad pada u najslavnije doba mletačkog slikarstva, u doba Tizianovo, čime veze Medulića s Tizianom postaju još značajnije.

Već pred sto godina pisao je Antun Nemčić (nakon svog boravka u Veneciji), kako je Tizian našeg Medulića odabrao za svoga pomoćnika i kako je Medulić bio jedan od riedkih muževa, koje je Tizian svojim prijateljima nazivao.

I. Kukuljević, odnosno Dr. A. Schneider, A. Uvodić također pišu, kako je Medulić bio najprije učenik, onda suradnik, najposlije prijatelj i drug Tizianov. Ove navode obaraju novija iztraživanja.

Snažan utjecaj Fr. Mazzolo Parmigianina (1504—1540) upućuju na to, da se je Medulić u Bologni ili Parmi ugledao u svog vršnjaka. Sigurno je, da je Medulić obilazio u Mletcima crkve, samostane i palače, i u njima promatrao svježe Tizianove slike, te da je i u freskama Tizianovim našao svoje prve pouke, no da bi Tizian bio učiteljem Meduliću, nije do danas dokazano.

Isto tako nema dokaza, da je Medulić bio Tizianov suradnik u njegovoj velikoj mletačkoj radionici. Neobična sličnost ruke Filistejčeve u Medulićevoj slici »Samson ubija Filistejce« (u galeriji Pitti u Firenzi) i lieve ruke Abelove na slici Tizianovoj u mletačkoj crkvi sv. Maria della Salute, dovela je doduše L. Fröchlich-Bumovu do zaključka, da je pri toj slici surađivao Medulić, no Medulićeva navodna suradnja s Tizianom podkraj 40. godina XVI. stoljeća nije time, ni iz daleka, dokazana. Ni stručno mišljenje, koje su na poziv suda imali zajednički dati g. 1563. Tizian, Medulić, i još trojica slikara, u parnici proti braći Zuccati, o vriednosti mozaika u crkvi Sv. Marka ne dokazuje njihovu suradnju.

O prijateljstvu Tiziana s Medulićem i o njihovim prijateljskim sastancima također se ne može govoriti. Znade se, da majstor Tizian nije imao prijatelja među mlađim slikarima. On je vazda provodio svoje ciljeve bezobzirno, ne gledajući, da li će time povrieditи interese svojih kolega. Tizianolog Hans Tietze kaže, da su mu se zato skromnije naravi, poput Medulićeve, uklanjale s puta i tako učinile najbolje, što se učiniti moglo. Prema jednom pismu Pietra Aretina iz g. 1548. čini se, da je Tizian, kad je u kući Aretinčevoj bolje upoznao Medulića i imao prilike da vidi i ocieni njegove radove, istoga stao prijateljski susretati, što više ukazivati mu svoje simpatije i priznanja. To je

moglo biti samo časovito, dok mu se činio bezopasnim. Jednako nije vjerojatno, da bi Medulić zauzimanjem Tiziana primio veći broj naručba od raznih crkava, bratovština, vlasti i bogatih plemića. Baš u tom pogledu karakteristično je pismo, koje je pisao g. 1550. slikar Parrasio Micheli Tizianu iz Mletaka u Augsburg (gdje se majstor dulje vremena nalazio na dvoru cara Karla V.). »Radi Vaše odsutnosti iz Mletaka, stradat će Vaša umjetnička djelatnost, jer su neki kvaritelji umjetnosti to izkoristili«. Dr. P. Gavranić veli, a i Tietze to dopušta, da je pri tom Parrasio pouzdanik Tizianov, ciljao na Medulića, koji je u Mletcima međutim iz dana u dan postajao sve poznatiji. Čini se pače, da je ovo prodiranje »kvaritelja umjetnosti« među Tizianovu klientelu tako duboko uzdrmalo Tiziana, da je odlučio napustiti Veneciju. Do toga doduše nije nikad došlo, no sliedila je duga stanka u radu, u kojoj se Tizian ograničio samo na portrete znanaca i prijatelja.

G. 1559. povjerila je mletačka vlada najboljim mletačkim slikarima, da ukrase slikama biblioteku Sv. Marka zv. Marzianu. Tizian je tada naslikao na stropu predsoblja, koje vodi u biblioteku, »Mudrost«, a Medulić u samoj biblioteci pet slika (freska), koje predstavljaju »Gospodstvo oružja«, »Moć vladara« i »Blagorodnost duhovnih predstavnika«. Kukuljević i Uvodić pišu, kako je te zgode mletačka vlada povjerila baš Tizianu da skupi slikare, no novija iztraživanja (H. Tietze), to ne potvrđuju. Čini se, da je izradba slika bila povjerena u obće samo mladim slikarima, dok je uviek željnom rada i zarade Tizianu, koji je u to doba bio već razriešen službe oficielnog slikara republike, tek u zadnji čas uspjelo, da dobije naručbu samo za jednu sliku.

Kako su razni putevi vodili Tiziana i Medulića u privatnom i javnom životu, tako je bilo i na umjetničkom polju. Ne ćemo time da kažemo, da nije bilo dodirnih točaka između obojice majstora, i da Medulić nije stajao pod utjecajem Tizianove umjetnosti, no ne slažemo se s mišljenjem onih, koji kažu, da je Medulić bio u tiesnoj ličnoj i umjetničkoj vezi s Tizianom.

Ima međutim dosta toga, što govori za veze. Istina je, da glava Kristova na veličajnoj i patetičnoj slici Medulićevoj »Pietà« u drezdenskoj galeriji kazuje točne analogije s likom Kristovim na Tizianovoj slici u madridskom Pradu (iz g. 1547.), i s »Kristom, okrunjenim trnovom krunom«, u parižkom Louvru. Kao da je obojici majstora poslužio isti model! I za onu, neobičnom poculicom pokrivenu glavu stare žene na lievo, mogli bismo na Tizianovim slikama naći paralelu.

Utvrđena je činjenica, da su izhodišta Medulićevim pejsažima slike Tizianove, na kojima je pejsaž integralna čest, kao na primjer grandiozni bosco na slici sv. Petra mučenika, nekad u mletačkoj crkvi Sv. Petra i Pavla, ili na londonskoj slici »Jupiter i Jo«.

Istina je nadalje, da se u muzejima u Mletcima, Padovi, Turinu, Parizu, Londonu, nalaze Medulićeve slike i dekorativne kompozicije, za koje se do nedavna nije znalo, da li potječu s njegovog ili s Tizianovog kista. Medulićevu

sliku u crkvi Sv. Sebastijana u Mletcima »Isus na putu u Emaus«, smatrali su dugo vremena djelom Tizianovim, a isto i »Veneru« u mletačkom muzeju »Sanquirico«. U palači vojvode od Devonshira u Londonu, dugo su stručnjaci pripisivali sliku »Sv. Jerolima u pustinji« Tizianu, a u Louvru mislili su prije za Medulićevu sliku »Isus među razbojnikom i vojnikom«, da je djelo Tizianovo. Tako je još i danas sa slikama »Isusa«, »Sv. Katarine«, »Diane«, »Atteiona« u bečkoj galeriji slika, sa slikom »Pastira sa stadom« u Buckinghamskoj palači u Londonu, sa slikom »Tobije i Anđela« u Mletcima i t. d.

U slikama »Parabola o nemilosrdnom sluzi« (u Berlinu) i »Isus tjera trgovce iz hrama«, (Napulj) kažu, da je Medulić u liku gospodara, odnosno trgovca (tendenciozno!?) naslikao Tiziana. Kukuljević spominje, kako je Tizian kupovao Medulićeve slike. Bartsch i Nagler pišu, kako je Medulić izradio bakroreze 12 rimskih careva po — danas nestalim— slikama Tizianovim.

Unatoč svega toga čini se, da su netočna mišljenja Kukuljevića, Schneidera, Uvodića, kada kažu, da je krajem 40. godina XVI. stoljeća Medulić podlegao u umjetničkom pogledu utjecaju Tizianovu. Nasuprot, izgleda točnije mišljenje Dra Gavranića, obrazloženo u njegovoj disertaciji »Problem Medulića«, da se umjetnost Medulićeva po svom karakteru i težnjama znatno razlikuje od ostale mletačke umjetnosti. Meduliću su talijanska tjelesnost, racionalnost i t. d. strani. Kod Medulića nastaju kompozicije nematerialnog čara, produhovljene motiviranim radnjama, a izpunjene ljubeznim osjećajnim duhom, a u tome leži lom između Medulića i gordo individualno-statičkog Tiziana.

Medulićeve konture se stapaju u neke dvovriedne linije i likovi se u nekoj uzgibanoj harmoniji uklapaju i podređuju cjelini slike, što je po Th. Hetzeru bila uviek slaba strana Tiziana.

Istina, da do danas nema razprava, koje su u stanju raztumačiti Medulićev umjetnički razvoj, jer su Medulićeva djela u stranom svietu (a sva se tamo nalaze!) slabo proučena. Ni najbolji poznavaoci njegovih djela Adolf Venturi i Bernhard Berenson ne slažu se u atribucijama tako, da se njegovi radovi pripisuju još i danas čas Tizianu, čas Parmigianinu, čas Tintoretu. S pravom stoga kaže madžarski povjestničar umjetnosti Antal, da još nitko nije jasno pregledao međusobne umjetničke odnose između Medulića i Tiziana.

Kako su i domaći radovi o Meduliću manjkavi, ostaje Schiavonska umjetnost i nadalje nedostatno proučena. Stoji doduše, — ako se može vjerovati Aretinu — da je već i sam Tizian priznavao i divio se Medulićevom radu. Postoji pismo Pietra Aretina pisano u travnju g. 1548. Meduliću, iz kojeg se vidi stav Tizianov prema Medulićevoj umjetnosti. »Čudesni Tizian — piše Aretinac — može Vam kazati, kako sam hvalio spremnost i okretnost Vašeg inteligentnog rada, što više taj dostojanstveni slikar često se divio spremi, kojom Vi slikate historičke slike, te kako ih shvaćate i komponirate«. Uvodić kaže, da je Medulić u svom spontanom i spretnom eklekticizmu zadržao svoju svježu ličnost i samoniklu, bujnu i originalnu radost, što plamti sa svih njegovih platna,

no Gavranić je pošao znatno dalje, jer on je postavio hipotezu o specifično slavenskom karakteru Medulićeve umjetnosti.

Hoće li Gavranićeva spoznaja o vriednosti i biti Medulićeve umjetnosti, izmieniti dosadanje nazore o složenoj umjetnosti Medulićevoj i o uzkoj povezanosti Tizianove i Medulićeve umjetnosti, o čemu do danas još nije rečena posljednja rieč, ne znamo. Sigurno je da su Gavranićeva nastojanja uputila iztraživanja novim putevima, koji vode k onom Meduliću, koji je hrvatsku sviest vazda, i u tuđini, živo osjećao i izticao, i koji je zbog toga cieli svoj život ostao samo siromašan stranac u Mletcima.

DR. FRANO KESTERČANEK

DVIE PJESME

PREDJESENJI CRTEŽ

U umornom lišću boje se nove pale.
Na licima i uzklicima
Sunčane zrake toplo se zrcale.

Pjevaju zvona u sivim zvonicima.
Od zrelosti gori puni sepet
Seljanke, što prodaje voće,
A sladke se zrake sunca na nju toče
I njihov se trepet čuje kao lepet

Sna il jave predjesenjeg dana,
Kad sve je tiho i lepir kasni kruži
Leteć žurno između mnogih grana,
Da odahne i umre na ruži.

BEZAZLENA ŠETNJA

U modrikastoj čipki s cvietom maka
Divljega — na proljetnom šeširu,
Pokretima tiela i koraka,
U drvored, u podnevnom miru,

Uniela je nemir i žudnja i krvi —
U sebi sama smirena i jasna,
Ni šljunak, što se pod nogama mrvi
I budi sjene usnule oda sna,

Ne muti sjaj i dragost njenih slika
O ljepoti šetanja bez cilja,
Dok pogledi riedkih prolaznika
Piju razkoš ženskoga obilja

S njezinog tiela, ko s cvieća i bilja,
Kad pčela sladku medovinu siše,
A ono dalje cvjeta i miriše.

MARIJAN MATIJAŠEVIĆ

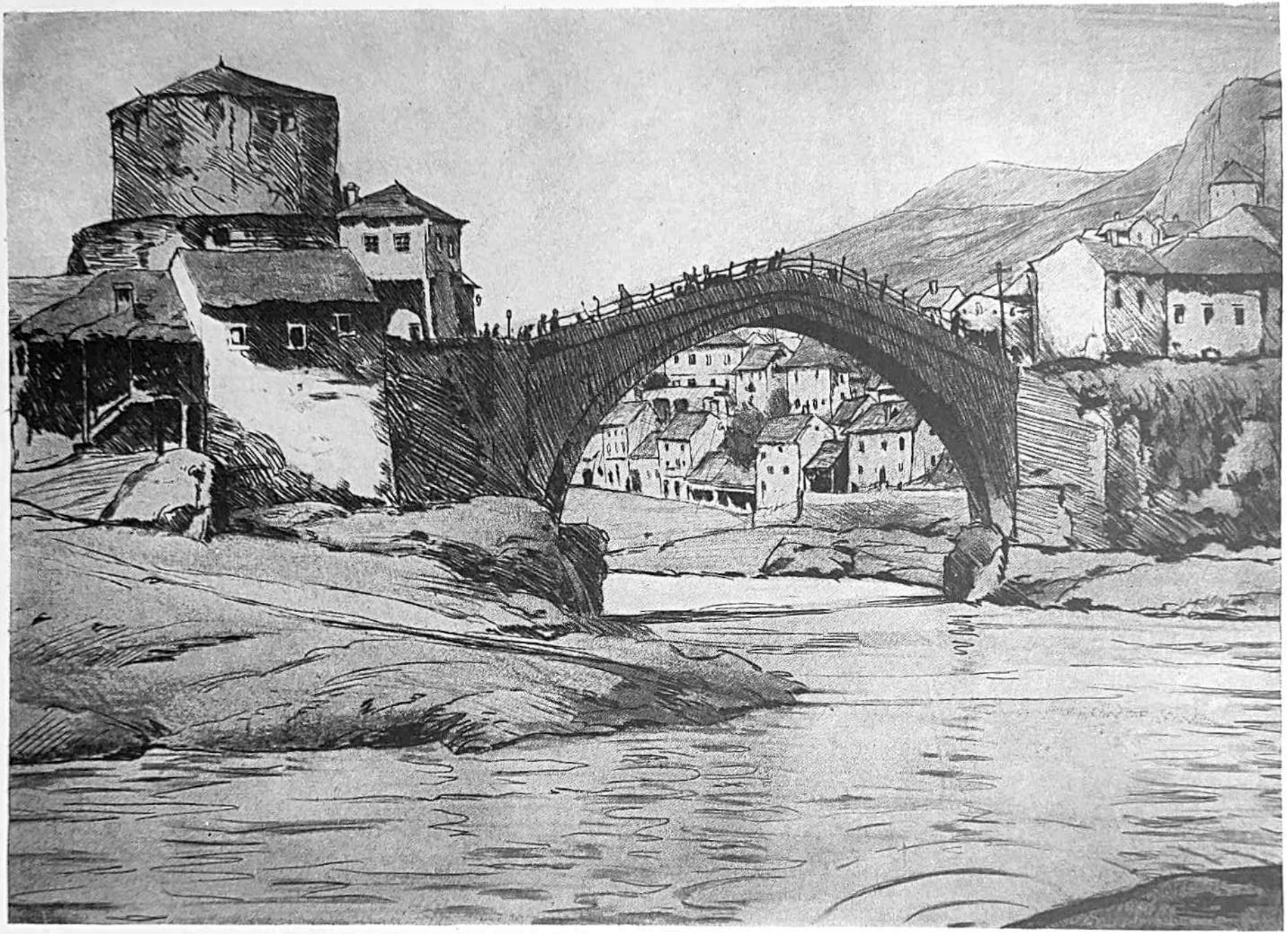

TOMISLAV KRIZMAN

MOST U MOSTARU

SVETAC I LAKRDIJAŠ

Bilo to u ona davna vremena, kad su narodima i državama vladali moćni kraljevi: s krunom se rađali, s krunom i umirali. Sva je zemlja bila u rukama velikaša, koji su se među sobom ženili i ratovali, zabavljali se i dosađivali u svojim kamenim dvorima. Ostali pak narod vjerno im je služio, mučio se i patio očekujući kao jedinu nagradu — diku nebesku.

U zabitnom kutu razkošnoga kneževskog dvorca rasla su i razvijala se dva dječaka: Miguel, krupan i naprasit sin konjušara, i Ambrosio, sitan i bojažljiv sin psara i sokolara. Miguel je od svoga otca baštinio snagu i odvažnost, Ambrosio pak od svoga dosjetljivost i kojekakve druge vještine.

Unatoč oprečnosti njihove ćudi i različitom uzgoju njihovu oba su se dječaka veoma liepo slagala, i njihovo bi prijateljstvo potrajalo sve do muževne dobi, da se nije dogodilo nešto neočekivano. Dječak Ambrosio, sanjar i zanesenjak od prirode, stao je odjednom graditi crkve i oltare, pred kojima bi sate i sate proklečao u molitvi i razmatranju.

Začudo, njegova majka nije se mnogo veselila ovome plemenitom nastojanju svoga sina. Kako je bio jedino mužko diete, željela je, da ostane kod kuće te izuči zanat svoga otca, a ne da postane svećenikom. Naprotiv Miguelova majka bila joj je zavidna, što se slična sklonost nije pojavila kod njezina dječaka: ona je naime svoga sina još u utrobi Bogu zavjetovala.

Kad je Miguel opazio, da ga je iznevjerio njegov najbolji prijatelj u igri, planuo je na njega svom žestinom svoje neobuzdane ćudi. Rušio je njegove crkve i lomio neposvećene oltare, a kad bi ga gdjegod zatekao u molitvi, uzeo bi korbač i nemilosrdno bi ga izšibao govoreći:

»Kad hoćeš biti svetac, onda trpi!«

Nezasluženi priekor roditelja, mržnja i zlostavljanje vjernoga prijatelja natjeraše jadnoga dječaka, da je napokon krišom pobjegao od kuće i sklonio se u nedaleko sjemenište.

Tamo je Ambrosio podvostručio svoju revnost te za kratko vrieme izašao na glas svetosti. No to je potrajalo tako dugo, dok nije pokušao, da za svoje nastojanje oduševi i druge sjemeništarce. Ovima se njegove molitve i druge pobožne vježbe učiniše pretjeranima: jedni mu se odlučno uzprotiviše i zamrziše ga, dok mu se drugi prividno pokoriše izsmjehivajući ga iza leđa.

Tako je Ambrosio među tihe sjemeništne zidove posijao sjeme razdora.

Radi obćega mira i zavodskoj snošljivosti za volju njegovi poglavari, jer i sami nisu bili pošteđeni od njegovih prigovora, ozbiljno mu savjetovaše, da napusti sjemenište. Ambrosiu ne preostade drugo, nego da im se pokori bez odlaganja.

Upravo kad je izlazio, sukobio se na sjemeništnim vratima sa svojim nekadašnjim prijateljem.

»Kamo ćeš Miguele?«

»Eto vidiš, natjeraše me u sjemenište... A ti Ambrosio?«

»Mene opet iz njega iztjeraše.«

I ako je ušao u sjemenište jedino majci za volju, da ga ne proklinje zbog svoga nerazumnog zavjeta, Miguel je svoje novo zvanje shvatio posve ozbiljno te svim svojim silama uznastojao, da se posveti. Za razliku od Ambrosia klonio se prekomjernih postova i molitava: jeo je, pio, igrao se i zabavljao kao i ostala njegova braća.

Kao sin konjušara Miguel se naučio vještini svladavanja i obuzdavanja. Samo se nije nikome nametao, kao njegov prijatelj Ambrosio, već je svoju konjušarsku mudrost primjenjivao na sebe samoga.

Tako je postao najugodniji i najprivlačljiviji član sjemeništne zajednice: drugovi su ga voljeli, a poglavari cienili i poštivali. Već tada bila su mu širom otvorena vrata mnogih crkvenih i svjetovnih dostojanstvenika, te je imao izgled za veomu liepu i sretnu budućnost.

Kao mladog svećenika postaviše ga za ravnatelja biskupskog sirotišta.

Nije to bilo nikakvo unosno mjesto, no uza sve to ova se služba obćenito smatrala prvom prečagom na ljestvama crkvenih časti i dostojanstava.

I zbilja, kad je postao svoj čovjek, Miguel kao da se preporodio. Svom žestinom svoje neobuzdane naravi stao se brinuti za sirotinju. Prije svega preuredio je, proširio te nadogradio samo sirotište. Zatim je pokraj njega podigao veliki hospital: bolnicu i sklonište za stare i nemoćne ljude. Iza toga je počeo graditi škole, crkve i samostane.

Dakako, da je za sve to trebalo pomoći drugih, prije svega darova bogatih uglednika. I tu mu je uveliko pomoglo njegovo konjušarsko izkustvo. Ako hoćeš obuzdati konja, treba mu prići veoma obazrivo: ne sa šibom u ruci, već prijateljski i s bilo kakvim mitom. Tako je postupao i s ljudima, pa se nije nikada pokajao.

U isto vrieme penjao se od časti do časti, dok se napokon nije okitio mitrom i biskupskim štapom.

Jednom riečju, postigao je ono, na čem bi mu svatko, pa i njegov nekadašnji prijatelj Ambrosio mogao zavidjeti: bio je na glasu svetosti, a također jednim od najvećih crkvenih dostojanstvenika.

Jadni Ambrosio! U svome mukotrpnom životu jedva je dotjerao do časti kneževa konjušara. Ali ni to nije dugo potrajalo. Upravo kad se njegov gospodar spremao na svečani turnir, uginuo mu najbolji konj. Kako se tome nije mogao pronaći uzrok, ostao je kriv Ambrosio. Bio je odmah svrgnut s časti i vraćen u službu psara i sokolara, što mu je bio i otac.

Ambrosio se također oženio, rodio te odgojio djecu, ali ni tu nije imao sreće. Žena mu je naskoro umrla, a djeca se razpustila. Tako je ostao sam kao suho drvo u zelenoj gori.

Nešto po nalogu, a također da zatomi tugu i zaboravi na svoju nevolju, stao je Ambrosio za vrieme lova, a i kod drugih svečanosti svojim šalama i dosjetkama zabavljati kneževe goste. I tako je malo pomalo postao lakrdijaš, najbolji i najtraženiji u čitavom kraljevstvu.

Desilo se upravo u to vrieme, da je siedi kralj slavio pedesetgodišnjicu svoga vladanja. Među ostalim uzvanicima bili su i Miguel i Ambrosio: ovaj, da svojom prisutnošću uzveliča kraljevo slavlje, onaj drugi, da pozabavi i razveseli odlične goste.

Uoči same svečanosti približavala su se obadvojica kraljevim dvorima: biskup u sjajnoj kočiji, lakrdijaš u skromnim putničkim kolima.

Slučajno su prolazili istim putem.

Za vrieme putovanja nekom čudnom zgodom slomila se osovina na biskupovoj kočiji. Da na vrieme stigne u kraljev dvor, morao se ovaj ukrcati u priprosta putnička kola.

I tako se dogodilo, da su se u istim kolima našli zajedno najveći svetac i najbolji lakrdijaš u kraljevstvu. Njih to uostalom nije ništa smetalo, jer su bili stari znanci, negda u djetinjstvu najbolji prijatelji.

Koliko je vremena prošlo odonda, kad je dječak Ambrosio gradio crkve i oltare, a njegov prijatelj Miguel rušio ih i obarao. Sada se događalo upravo obratno: Miguel je gradio sirotišta i škole, dok je Ambrosio —

»Jadni moj Ambrosio, kako biedno izgledaš!« progovorio je Miguel prepoznavši pod šarenim krpama i otrcanim dronjcima svoga nekadašnjega prijatelja.

»Eto vidiš,« odgovori mu ovaj, »kakav sam izvana, takav sam i u duši: od svih mojih nekadašnjih snova i životnih nada ostale su samo krpe i dronjci. Samac sam bez ikoga svoga, popljuvan i pogažen bezkućnik, pa se čudim, da se na mene uobće obazireš. Ta ti se ubrajaš među najviše crkvene dostojanstvenike, posjeduješ velika imanja i na njima podanike i sluge, kojima upravljaš i zapoviedaš; jednom riečju, imaš sve, što samo čovjek može zaželjeti. Jedino nemaš žene, no ta ti i nije potrebna: imaš majku. koja te pazi i njeguje više nego bi to bila kadra ikoja druga žena... Reci mi bar, jesi li savršeno sretan?«

Miguel se na te rieči zamislio, a zatim odgovorio:

»Previše me pitaš, dragi prijatelju! Možda bih kao knežev konjušar bio sretniji nego što sam sada. Ali o tome ne vriedi govoriti. Prave sreće i onako nema na ovome svietu...«

»Lako je tebi, ako i nisi podpuno sretan,« primietio je Ambrosio, »kad te ne bije ni zima, ni glad, ni oskudica. Uđi malo u moju kožu, pa da vidiš, kako se živi!«

»Drage volje,« odvratio mu je Miguel. — »Samo ne znam, hoćeš li moći uzeti na svoja leđa teret, što ga ja nosim. Ako te je volja, možemo pokušati odmah kod sutrašnje svečanosti.«

Ambrosio je bez okolišanja prihvatio prijateljev priedlog. Bila je to uistinu smjela zamisao, doličnija lakrdijašu nego visokom crkvenom dostojanstveniku. No Ambrosio nije nimalo bio ljubomoran na svoga prijatelja, što mu je i ovdje preoteo prvenstvo.

Već u prvoj gostionici zamieniše svoja odiela: biskup navuče luđačke dronjke, a lakrdijaš njegov skupocjeni talar, i tako preodjeveni pođoše na kraljevski dvor. Tamo su odigrali svoje uloge, da ne može biti bolje: tobožnji biskup održao je svečani govor, kojim je prisutne ganuo do suza, a tobožnji lakrdijaš odlično je zabavljao kraljeve goste dosjetkama, što ih je od otca konjušara bio naučio.

Nakon svečanosti sastadoše se oba prijatelja, da jedan drugome čestitaju na uspjehu.

»Liepo si govorio, dragi prijatelju,« progovorio je prvi Miguel, »da ni ja ne bih znao tako...«

»A ti si lakrdijao bolje od mene... Samo, dragi prijatelju,« primietio je Ambrosio malo podrugljivo, »mnoge od onih neslanih šala više bi pristajale kraljevu konjušaru nego tvojoj posvećenoj glavi. «

Miguel nije nimalo bio uvrieđen ovom prijateljevom opazkom.

»Dragi Ambrosio, rado primam tvoj priekor,« odvratio je. — »No zar misliš, da si ti svojim vatrenim govorom postigao kakav uspjeh? Prije svega govorio si o bratskoj ljubavi. A zar ne znaš, da kralj već nekoliko godina drži svoga brata zatočena u tamnici, sve u strahu, da će mu preoteti priestol. Zatim si uznosio bračnu vjernost, i to pred kraljevim kancelarom, koji je odbacio zakonitu ženu i živi s ljubavnicom. Bilo je od tebe ludo i nepromišljeno, ako si htio kojega od njih obratiti. Obadvojica su u svome griehu toliko ogrezli i okorjeli, da ih od njega ne bi odvratio ni sam Božji anđeo, a kamoli smrtni čovjek... Ja to kod njih ne bih ni pokušavao. Mjesto da im spominjem njihove griehe i time potičem njihovu mržnju protiv sebe, polaskao bih njihovoj taštini. Tako bih od njih iznudio bar nešto novaca za svoju siročad i udovice, kad već ne mogu spasti njihove duše.«

»Oprosti, dragi prijatelju,« izpričavao mu se Ambrosio, »što sam svojom nerazboritošću pokvario tvoje plemenite poslove. Kako vidim, najbolje je, da obadvojica ostanemo kod onoga zvanja, koje nam je Bog odredio. Ako ono možda i ne odgovara našim željama, mi ga ipak najbolje razumiemo.«

»Samo treba izpravno shvatiti svoj poziv,« primietio je Miguel. »Moja je na primjer zadaća, da svoje stado upućujem na pravi put. Ali ljudi ne vole istinu. Zato ću im radije graditi sirotišta, bolnice i crkve. Ti pak svojim lakrdijama šibaj njihove ludosti. Samo ih nemoj štedjeti, jer im u svome luđačkom odielu možeš kazati više nego bi od mene bili kadri podnieti.«

»Posve se s tobom slažem, dragi prijatelju,« zaključio je Ambrosio. »I onako je svejedno, bio čovjek svetac ili lakrdijaš, kad nam je posao isti: ravnati i popravljati ovaj grbavi sviet.«

JOSIP VRANA

POVODOM SMRTI VLADE VLAISAVLJEVIĆA

U Jastrebarskom, svom rodnom mjestu, umro je 7. ožujka o. g. pjesnik Vlado Vlaisavljević. Za svoga života izdao je dvie knjige, zbirku pjesama »Kruha i srdca« i zbirku lirske proze »San i java«. Rođen 14. srpnja 1901. u Jastrebarskom, on se nekoliko tjedana pred svoju smrt vratio, nakon burna i grčevita života, u svoje rodno mjesto, da tamo logički završi svoj težki život.

Često »krvavog sunca, mračan, pjan« (Zamire srdce) pjesnik Vlado Vlaisavljević davaše ipak dojam nečega nadzemaljskog: njegove zelene, svietle oči bile su bistre, a u isti mah imale u sebi odsjaj čudnoga, jezovitoga, s one strane. Lice ožareno nutarnjim žarom. A nezaboravne oči bile su na liepom licu ipak dominantne, licu, što ga je nekada znao prekinuti grč, poput munje, ali mnogo je puta bilo izvanredno mirno, smireno. Fine, tanke obrve još su većma podcrtavale tragični kontrast licâ njegova lica, izpod tih finih obrva još su čudnije odskakale oči kadkad blage, poput očiju vjerna psa, kadkada s prietećim blieskom, jezovitim palucanjem, a kadkad malko mutne, zelene, prelazeći u tamno sa smirenim refleksom kao površina omiljele mu riečice Tounjčice. Uobće je on bio čovjek svoje vrste, život ga je prekalio, prerezao mu (možda namjeravane) putove, miesio ga gvozdenim pandžama, ali on se uviek nekako dizao i pošao cestom:

»Slušati dragu priču duša
Kroz miris cvieća i šapat šuma.
Zaboraviti grad gdje se sluša
Ruganje zviezdama srdca i uma.«

(Cesta)

I to je značajno, da je toj pjesmi dao prvo mjesto u svojoj zbirci, što ju je — samo sticajem prilika! — mogao objelodaniti tek u 37. godini života i završiti je jednako značajnom pjesmom »Zemljo, nevjesto najljepša«, u kojoj nalazimo i ove stihove:

»Sve oko zlata poput muha vrvi,
Iz čaše mraka sve više se pije.«

To je kao početak i kraj njegove poezije: Ići cestom, skitati se zemljom, nevjestom najljepšom, i ići »putovima samoće« (naslov ciklusa) i »I nikog, nikog ne sresti« (Cesta). On je žudio za samoćom, bilo mu svega dosta, ojađen, čemeran, a pun neke čudnovate dinamike, što se miešala s rezignacijom, bježao je često od ljudi, padao na dno daljina »punih groze« (Pjesma čovjeku!), razapet između sela i grada:

»Skitnja je topla pogača sveta,
Nađena kraj sunčanog druma.«

(Prije odlazka)

Njegov »oštrim je kamenjem posut put — oblaka kaplje znoj«, pjesnik luta u divnim sanjama, pregara sve, vođen fantastičnim zanosom svoga srdca, dobrotom ljudi, mirisom zemlje i smradom grada, ali ipak — i uviek — on se vraća prirodi, jer:

»Topli pogledi šuma i mahovina
Ko ljubičaste zviezde u meni sjaje.«

(Draga tišina)

*

Tragični život Vlade Vlaisavljevića nije završio tragičnom smrću (umro je od kljenuti srdca), ali je vrlo tragičan po njegovu načinu izživljavanja i po tome što se on (tragična narav) nikako nije mogao smiriti, a nije mogao izdati ni više od dvie knjige, iako je napisao pjesama barem za četiri. U njegovu književnom djelu ima konponenata narodnih i književno-umjetničkih, povodio se nije ni za kim, bio je u pravom smislu rieči samonikao. O njegovom se stvaranju dosta pisalo, ali ono nije dovoljno ocienjeno, iako je njegova poezija bila vrlo zapažena. Uz ono nešto »narodskoga« imao je dosta zajedničkog s Vladimirom Vidrićem, a »dekadentnoga« s Nikolom Polićem. Bilo bi zanimljivo iznieti njegove slike u poeziji (»Miomirisno, opojno, kao san trešnjina cvieća vino«), ali to je stvar vremena, ljubavi i razumievanja. Jer Vlaisavljevićevu poeziju treba tumačiti zajedno s njegovim životom, koji je bio pjesma svoje vrsti: »duboki, sonorni ton pun tuge« (Provincija). Vlaisavljevića jedni nisu h t j e l i, drugi ga nisu m o g l i razumjeti. A ima i t r e ć i h. No on zauzima vrlo liepo, izrazito mjesto u hrvatskoj poeziji. Pečat lirike jako je vidljiv i u čitavoj njegovoj prozi.

A ovih par rieči neka bude mjesto nekrologa.

HIJACINT PETRIS

O SENTIMENTALNOSTI I NOSTALGIJI

Mi neprestano umiremo jednim dielom i ono što je bilo više se ne vraća. Prolaze godine, mladost, najljepši dani, proljeća, ljubavi venu, a ostaju čežnje, nostalgije, sjećanja i uspomene. Tada nam postanu misli sjetne, vraćamo pogled unazad, živimo od uspomena i životnu klepsidru okrećemo: ta uspomene i jesu takva preokrenuta klepsidra, što ponovno curi, teče iznova, i protiče kroz nju ono, što je već davno bilo i prošlo, a sad samo obnavljamo, presijavamo i pretačemo pred sobom.

Sentimentalnost i nostalgija izazivaju sva vraćanja, povratci i odlazci, sva čeznuća, svi nemiri, svi zapisi srdca, sve intimne ispoviesti, traženje smisla životu i ovom našem trajanju. Sjećanja na drage pokojnike, na davne prošle ljubavi, naročito one kobno završene i prekinute — sve je to široko područje sentimentalnog doživljavanja i nostalgičnog uzdisanja. Misao na domovinu, rodni kraj, na roditelje, ženu, djecu, rodnu kuću, roditeljsku sobu i intimnost njenog namještaja — sve su to predmeti sentimentalnosti.

Proćućeno, senzibilno osjećanje u ljubavi također izaziva sentimentalnost. Pohod u rodni kraj, nakon desetak dvadesetak godina, izaziva sentimentalnost poznate vrste, kad najednom vidimo, kako su djeca postala odrasli ljudi i već i sámi imadu djecu. Poznata je slabost i naročita dirnutost ljudi kod susreta s davnim poznanicima, s drugovima iz djetinjstva, iz igre ili škole, s kojima su se sastali iznenada, nakon dvadesetak, tridesetak godina i još im je jedva ostao u sjećanju njihov lik, ne prepoznaju se, sumnjaju da li je to on ili nije i onda se najednom rješava prizor iznenadnim prepoznavanjem.

Sentimentalni su đaci prvih dana škole, kad su sobe još svježe i mirisave od kreča i oribanih podova, a oni su još opaljeni od sunca, mirisavi od šumâ, mora i gorskog zraka.

*

Ali nostalgija je već nešto drugo. Ona je žaljenje za nečim, što smo izgubili, što je bilo i prošlo, a sad je daleko. Svi izseljenici su nostalgični. Na kolodvorima u tuđini, kad im odlaze vlakovi za domovinu, možemo vidjeti takva nostalgična lica, što izgaraju iz čežnje za rođenim domom i domovinom. To naročito čuvstvo kod čovjeka je od naših pisaca iznio valjda najbolje Matoš, u svojim pariskim tako proživljenim reminiscencijama o svojoj dalekoj domovini.

Sličnu nostalgičnu zanesenost osjećamo uviek u jesen, kad se lastavice sele, kad ždralovi lete na jug, ceste se biele i jesenski vjetrovi počinju svirati u krošnjama i u telegrafskim žicama.

Izrazito područje sentimentalnosti i nostalgije jest ljubav, naročito prva ljubav. Kako već sve to ide: ljubav, propupali kestenovi, škola, odmori, uzdahe, dugokose djevojčice, parkovi, tekisanje, nesanice.

Jedna slika genialnog i ludog Van Gogha »Gavranovi iznad žitnih poljâ« (lipanj, 1890.) stalno me progoni i izaziva, uz neku nostalgiju naročite vrste, sablasnost i jezovitost. Na njoj je prikazano žitno polje u punoj zrelosti, žuto, tamno, otrovno, modro nebo; na njemu žuti kolobar, više mrlja, sunce, — a jato gavranova nizko leti, gotovo pritište na ono žito. Sve je tu jezovito, sablastno. Nezaboravna slika!

Priroda, sa svojim manifestacijama, raznim godišnjim dobama, geografskim položajima, klimama i krajevima jest nepresušno vrelo oduševljenja, uživanja i uztreptalosti, ali i zanesenosti, sentimentalnosti i nostalgije. Uzmemo li samo najosnovnije i najizrazitije njene predmete: jezera, oblake, rieke, šume, pa ćemo to odmah uočiti. Uzmimo samo kao primjer drveće, onda nam breze, jasike i žalostne vrbe između njih rječito dokazuju tu iztaknutost ovo nekoliko primjeraka između ostalog drveća.

Ravnica, za razliku od gorovitog kraja, izaziva u nama naročitu nostalgiju i čežnju. Tako na primjer naše Međimurje, sa svojim alejama jablanova uza ceste, đermama, noćima, goricama, zrikavcima, ciganima i naročitim međimurskim sutonom — izaziva u svakom svom stanovniku ili samo prolazniku naročitu nostalgiju i uztreptalost. Zato i jesu međimurske pjesme, kao odraz tih ljudi, tako sentimentalne i duboko nostalgične, sve tako pune ljubavi, grlica, fijolica, golubčeka i t. d.

Naše Zagorje, sa svojim brežuljcima i mozaik-poljima, putevima, puteljcima, stazama i stazicama, goricama, klietima, dvorcima, kurijama i ribnjacima u drugom je opet pogledu vrelo oduševljenja i tako sentimentalne uztreptalosti.

*

Jesen je od svih godišnjih doba svakako najviše sentimentalna i nostalgična. Svakako zbog toga, što dolazi poslije obiestnog i toplog ljeta, a sáma stoji kao predznak skorog dolazka zime, koja nam donosi opet nesnosnu hladnoću, loženje peći i toplo oblačenje. Mjesec takve izrazite nostalgije jest listopad. Zato ga i poznata međimurska pjesma »Došel je oktober, taj žalosten den...« tako opjevava. Tad se beru vinogradi. To je mjesec grožđa, mošta i mladog vina, kestenova na žeravici, voća i pustih polja. Jeste li kad u životu doživjeli i uočili jezovitost i sablastnost pustog i obranog polja, kad samo kukuruzovina žalostno šušti, metalno, staniolski, i izaziva asociaciju mrtvaca, ostavljenih i pokošenih na bojnom polju. Ili kako je žalostan, poslije svega onog veselja i kliktave radosti, obran i pust vinograd. Dolaze nam suze na oči i guši nas nešto u grlu od žalosti. Vidimo i znademo, da je sad sve gotovo i da je radosti kraj. Ne preostaje nam drugo, nego skupiti stvari i kovčege i pobjeći u grad.

Ili jeste li doživjeli kadgod jesenje jezero, koje je sasvim drugačije sada nego u ljetu. Sjednemo li na njegovu obalu vidimo, da to nije više ono vruće ljetno sunce, već neko mlačno, mazno i uspavljujuće. Ako još vjetrić duva, a

u jesen uviek uz vodu duva, onda nas tako prodorno, tako potresno dira ona suha trska, koju vjetar ljulja, a ona treperi (još davni biblijski nostalgični motiv), kao da ju u vodi trese neka nevidljiva ruka.

Ležanje u jesen na travi ili na nekom sunčanom proplanku izaziva toliko mnogo mazne i čeznutljive nostalgičnosti. Sunce nas mazi i razapinje na poluotvorenim trepavicama dugu. Iznad nas leti bablje ljeto, oblaci putuju i šušti suha trava. Misli su nam sjetne, a pogled nam luta daleko, daleko nekud.

A tek jesenske noći, one jesenje mjesečine, nostalgični zrikavci i samotna jabuka neka, što iznenadno pada izpod raztvorena prozora. To je vrieme kad se ne da spavati u sobi, već nas sve nešto vuče u noć, u onu nezaboravnu zvjezdanu noć, posvećenu vinogradima i zrikavcima. Ti zrikavci kao da su samo zato stvoreni, da navješćuju ljudima zorenje grožđa i odlazak ljeta, a dolazak jeseni. A kad umuknu, onda nas ostave tužne, žalostne i neutješene, jer je sve najljepše prošlo, nestalo i otišlo beznadno i, nama se čini, zauviek.

Ali drugačija je opet jesen u gradu, s prvim kestenjarima, rezačima drva, djecom što tako bučno idu u školu, prvim žutim lišćem s platana, s onom tako čudnom sentimentalnošću platana u drvoredima, lišćem na klupama i na ramenima spomenika, zamišljenim i tužnim spomenicima i samotnim Amorima i satirima u zakutcima parkova i onim tako poznatim vjetrovima iznad krovova i duž ulica.

Baudelaire je tako dobro osjetio tu i takvu jesen, kad govori o tom svom trajanju »pod dražestnim jesenjim nebom, jednim od onih, s kojega u jatima silaze bolovi i uspomene«.

Daleki krajevi, Polinezija, koraljni otoci u Indijskom oceanu, Tihi ocean ili vjetrenjače u Nizozemskoj, Besarabiji ili na Balearima takvo su vrelo čežnje i nostalgije.

Nostalgiju i sentimentalnost naročite vrste izazivaju groblja, Dušni dan, Svi sveti, svieće, vienci, sprovodi i sjećanja na drage mrtve. Kada se na Sve svete građani vrate kući, iza toga je obično topli čaj i kolači i prvi put se onda naloži peć. Nostalgiju, sentimentalnost i zanesenost izazivaju cirrus oblaci, jasenov cvrčak, zrikavci, ptice, što se sele u jesen na jug, naročito ždralovi. Ćuk se glasa u noći sablastno i budi u nama neugodnost i nostalgiju. Solipsizam, nazor da postoji samo »ja« i ništa drugo, dovodi također do nostalgije i zamišljenosti. Sve balade, elegije, tužne pjesme i žaljenja za nečim, sve rezignacije, reminiscencije, sjećanja, zanesenosti, suptilnosti, sve izgubljeno, propalo, nestalo — sve to imade u svojoj bîti nostalgični ton i oznaku.

Ljubav je stalno i neprekidno vrelo sentimentalnosti, uzdisanja i nostalgičnih uzbuđenja. Žene kao da su i sáme stvorene od uspomena, a po njima i ljubavi dobivaju obilježje uspomenâ i sjećanjâ, većinom dragih, punih čežnja i sjećanja, koje se rado obnavlja, pretresa i doziva u pamet. Jest, proljeće je doba ljubavi, izključivo doba radanja prvih ljubavi, jer u proljeće dozore djevojčice i propupaju s prvim drvećem i cvićem. Ali u jesen su ljubavi produhovljene, svete, prozračne kao onaj jesenski zrak, listopadsko nebo i dalek,

čist i modar horizont. Ljubavi su tada često čulnije, strastvenije, djevojke su sad dozoreno voće, breskve i dunje, što izazivaju i draže na uzimanje, da ih uberemo kao plod s grane i zagrizemo kao breskvu ili jesenju krušku.

Zbog toga jesen pogoduje ljubavi, iako je i proljeće stvoreno za ljubav: mlada, proljetna šuma, vitka, mlada i mirisava djevojka, što je gotovo još djevojčica, prve visibabe, jaglaci i mace, razpjevane ptice i kukci što zuje, potočići, mostići i brvi, a u zaljubljenicima uztreptalost naročite vrste i ona poznata mladenačka mucavost i neizvjestnost.

Alj ljubav, koliko god usrećava, ona je i izvor velike većine naših ne samo nostalgija, već i nerazpoloženja, tuge, žalosti i nesreća. U ljubavi smo sretni i prokleti — veli neka pjesma. Uza svu svoju produhovljenost i najveću čulnost, ona na koncu ne ostavlja ništa nego uspomene i sjećanja: kadgod draga, a pretežno bolna i očajna. O tom nam govori sva literatura svieta, svi umjetnici i svi ljubavnici. Neka hinduska poslovica mudro veli, da je nevidljiv trag ptice u zraku i trag čovjeka u ženi. Uza sve to, uza svu historiju i kroniku ljubavi, ne ostaje iza nje ništa osim osjećaj i uspomene. Osjećaji su jedino kod ljudi, što ne zastaruje. Sve drugo odlazi, prolazi, a ostaje samo sjećanje, uspomene, pjesme, albumi, pisma, slike, spomenari, osušeno cvieće, prašina i neka daleka lica u maglama i grobnim tamama, koja su nekad živjela uz nas, trajala, voljela nas možda, a sada nestaju sve dalje i dublje, bliede, venu, razplinjuju se, jer ih sve više guta i proždire vrieme i zaborav, njihov najveći i jedini neprijatelj.

I tako, kad sve prođe i ode, kad je sve iza nas, ostajemo na kraju mi sámi, zamišljeni, s rukama nauznak na krevetu ili u šumi, kuda smo se sklonuli pred ljudima, sa svojim mislima, brigama i dalekim pogledom u neodređeno. Otišlo je sve, ostali smo sámi, sa svojim mislima, sentimentalnostima i nostalgijama i spoznajama o prolaznostima svega ovog trajanja. Ostajemo sámi, tako sámi kao i oblaci visoki i bieli, jezera gorska i zelena i zviezde daleke i nedohvatne.

IVO LADIKA

FEUILLETON

KAZALIŠTE

Drama

Carla Veneziani-a »Predak«

Ovog puta proširilo je Malo Kazalište svoj repertoar jednim uspjehom talijanske lake komediografije: komedijom u tri čina Carla Veneziani-a »Predak«. Talijanske glumačke družine pronose cio niz Venezianovih komedija, no on se je iztakao i na drugim poljima vedre umjetnosti: kao operetni libretist, pjesnik revija i humanističkih pjesama.

Nakon svoga »Predka«, koga je preveo, režirao i odigrao g. Ivan Mirjev, iako je u istinu bio velik njegov talijanski uspjeh, pokazalo se, da se mi teže uživljavamo u Venezianiev humor. Kontrast lieporječivosti i poze aristokratskog predka i trieznosti u mišljenju i praktičnosti u životu modernog inžinira nas ne razigrava toliko sugestivno kao talijansku široku publiku. Tako su prizori, od kojih je g. Mirjev kao interpretator »predka« mnogo više izčekivao, ostavljali publiku i suviše hladnom. Pogotovu su zatajile na pozornici one naivne ilustracije na temu »nekoć i sada«, dok se dublje nisu ni dale smjestiti u ton lake komedije. Niti se je novi naraštaj na pozornici dao ozbiljno smesti patriarhalnim načelima »predka«, niti ih je publika uzimala suviše važnima.

Životne prilike i ljudi, među koje je upao svojim inkognitom viteški predak, nisu također naročito zanimljive, a pogotovu im nedostaje veselih situacija i duhovite dosjetljivosti.

Čini se, da je g. Mirjev utrošio suviše patosa za somnambulističko lutanje predkovo po zemlji, uobće bio je ton za Venezianijev tekst previsok. I prizori komičnih figura lebdili su u zraku: između tla i šablone lake lakrdije. Ipak im nije nedostajalo dobrog razpoloženja ni u gđa. M. Popović, Merlić, Dujak, i Oremović, ni gospode Špoljaru, Furjanu, Pukšecu i drugih. *B. Livadić*

Opera

II.

Tokom mjesecâ studenoga i prosinca 1942. izvela je zagrebačka opera prvu izvedbu Cattozzove duhovne glasbene igre »Božićna radost« i dvie obnovljene operne izvedbe: Donizettijevu komičnu operu »Ljubavni napitak« i Odakovu međimursku narodnu operu »Dorica pleše«. U Malom kazalištu obnovljena je izvedba Glozove operete »Tu je sreća«.

Izvedba Cattozzove duhovne glasbene igre »Božićna radost« svakako ne znači uspjeh naše opere, i ne znam, što je upravu navelo izvesti ovo prigodno djelo. Ako se već htjelo izvesti neko božićno djelo, tada imamo naših takovih djela. Da se prikaže općinstvu jedan nepoznat skladatelj, zato ova igra nije prikladna.

I dok smo se do sada osvrtali samo na izvedbe djela, ovom zgodom se upravo nameće potreba osvrnuti se i na izbor djela. Postoji li neko mjerilo, i koje je to mjerilo, da neko djelo bude izvedeno, po kojem se mjerilu i razporedu uobće odabiru djela, koja će biti prikazana? U koliko to nije prepušteno slučajnosti i bez potrebne kritičnosti i odgovornosti, razpored se može primjerice sastavljati ili na taj način, da se općinstvo upoznaje sa značajnim djelima iz operne literature ili da ga se upoznaje sa suvremenim nastojanjima ostalih naroda, naravno uz vriedna djela iz starijih razdoblja, ili pak da se njeguju i približuju općinstvu domaća djela ili napokon da se odabiru djela i sastavlja godišnji razpored prema razpoloživim umjetnicima. Kad se ovako odrede općenite smjernice rasporeda, tada dolazi do izražaja drugi važni činbenik, a to je onaj posebni kazališni osjećaj, koji treba da određuje izbor pojedinih djela, kako bi se uzmogla već unapried kod čitanja, a ne tek kod izvedbe, upoznati prava umjetnička vriednost nekog djela i opravdanje izvedbe tog djela uobće, a posebno kod nas, čim bi se spriečilo nepotrebno ulaganje truda i troškova.

Duhovnu glasbenu igru »Božićna radost« napisao je i uglasbio talijanski skladatelj Nino Cattozzo (rođen 1886.). Svakako je zamisao bolja od same obradbe. Ta igra sastoji iz tri odlomka i to: najvještenje, pohođenje (pohod Elizabeti) i porođenje, mjestimice i posve pjesnički zamišljeno. Ali glasbena obradba to nije znala ni mogla izraziti. To je neka suzdržljiva, bezosobna glasba; pobožnost ili duboko poštovanje prema sadržaju ne sastoji se u niekanju samog sebe i obuzdavanju invencije, ako ove uobće ima, što više skladatelj bi upravo u takvom slučaju morao dati nešto osobito. (Uzporedi: Bruckner!). U toj igri dolazi niz tek nabačenih osoba, većinom ženskih (u cieloj igri dolaze samo dvie mužke osobe). Ni njihove melodijske linije ne pokazuju neku veću invenciju; jedino se Josipova dionica u pogledu melodioznosti pojedinih glasbenih fraza izdiže nešto nad ostale.

Može se donekle razumjeti opravdanje izvedbe, možda i mjestni uspjeh djela u mjestu skladateljeva djelovanja, možda još i gdjegod koja izvedba zbog nesvakidanjeg sadržaja, ali umjetnička vriednost tog djela nije tolika, da ono prodre preko granica, a pogotovu ne da se izvede kod nas, kad još mnoga vriedna djela iz operne literature nismo upoznali.

Sama ta igra ne traje toliko, da bi izpunjavala cielu večer, pa je prije »Božićne radosti« Hrvatsko pjevačko družtvo »Kolo« izvelo Dvořakov »Te Deum«, što ga je nedavno pjevalo prigodom svog jubilarnog koncerta. Svakako nije uputno u kazalištu u jednoj te istoj večeri miešati i kazališnu

izvedbu i izvedbu jednog — makar i tako uglednog — pjevačkog družtva.

Od oko 70 opera — što ozbiljnijih, što komičnih — koliko ih je Gaetano Donizetti, koji uz Rossinija i Bellinija spada među najznatnije talijanske operne skladatelje prošlog stoljeća prije Verdija, u pedeset godina svog života (1797.—1848.) skladao, održale su se do danas više njegove komične opere. Dok se od ozbiljnih njegovih opera izvodi u glavnom jedino još »Lucija Lammermoorska«, od komičnih njegovih opera osvježuju se od vremena do vremena Don Pasquale, Ljubavni napitak te Kći pukovnije. Svoj prvi znatniji uspjeh postigao je Donizetti god. 1831. s operom Anna Bolena, iako je već i prije tog vremena (1820.—1831.) skladao 29 opera, u stilu Rossinija (Rossini je međutim s operom Vilim Tell g. 1829. završio svoju djelatnost kao operni skladatelj). Jedanaest godina kasnije javljaju se kod njega znakovi duševne poremećenosti, a 1848. umire u svom rodnom mjestu Bergamu. Osim opera skladao je pjesme, kantate, crkvene skladbe, orkestralne, komorne i glasovirske skladbe. Stvarao je velikom lahkoćom i vrlo brzo, pa je razumljivo, da je i vriednost tih brojnih opera raznolika. Upravo ta bezbrižna lahkoća i polet, ljupkost u melodici, te duhovito crtanje situacije dolaze do izražaja i u Ljubavnom napitku, gdje su pojedina mjesta upravo uzoran primjer buffo-opere. Pogotovu u današnja vremena, ovakova djela djeluju kao neko potrebno osvježenje i okrjepa, pa tim više, kad imamo dobre pjevače za takve izvedbe, mogao bi se s malim promjenama u podjeli u Malom kazalištu uobće njegovati takav repertoire, pa izvesti djela takove vrsti.

Izvedbu je sigurno i s potrebnim poletom vodio g. Vaić; redatelj bila je gđa Froman (pokretnost na pozornici). Glavnu ulogu Adine pjevala je prvi put gđa Bianka Dežman, zabilježivši tom iztaknutom ulogom liep uspjeh; sam glas nije jak, ali ima potrebnu gibkost te svladava koloraturne zahtjeve. Nov bio je i g. Gregor Radev u ulozi nadriliečnika Dulcamare; savjestan i temeljit studij uloge, koja zahtieva i pjevačku okretnost i odgovarajuću glumu očitovao se u postignutom uspjehu. Od prije su poznati g. Župan kao sergeant Belcore (g. Županu vrlo uspievaju ovakove uloge, kojima treba dati umjeren potez komike), g. Šterle u glavnoj tenorskoj ulozi seljaka Nemorina. Kod prve izvedbe osjetila se u pjevanju neka nesigurnost, pomanjkanje samopouzdanja, što je razumljivo, jer g. Šterle, koji je već pjevao mnoge prve i istaknute uloge, u posljednje vrieme riedko nastupa u većim ulogama. Gđa Tomašić u ulozi Adinine služavke Giannette s uspjehom se pridružila skladnoj cjelini.

Dr. H. Pettan

HRVATSKA PROZA XX. STOLJEĆA

Zamisao, da se u obširnom izboru prikaže hrvatska proza XX. stoljeća potekla je od izpravne spoznaje, kako je ta proza prosječno bar toliko vriedna, koliko i hrvatska lirika toga razdoblja, pa da sadržava i umjetnina, koje se djelomično mogu staviti o bok europskim književnim djelima iste vrste.

Prednost je prve omašne knjige hrvatske novele XX. stoljeća — koja bi imala biti obuhvaćena u tri jednako velika svezka —, što to nije nikakva antologija u doslovnom i običnom smislu. Svaka antologija, i kad je podpuno uspjela, ima u sebi nešto jednostrano. Držeći, da je skupio najbolje, što se u nekoj grani književnosti može naći, sastavljač antologije daje svome djelu vlastit pečat, a time i nešto autoritativno, što se protivi slobodnom i voljkom doživljavanju umjetnosti. — Izbor hrvatskih novela XX. stoljeća, kakav bi imao izići u ovoj zbirci, ne može značiti antologiju već i s razloga, što se ne može tvrditi, da je hrvatska književnost — makar kako povoljno o njoj sudili — u četrdesetak godina svoga života mogla proizvesti preko pedeset antologijskih novela — koliko će ih po prilici ući u tri knjige.

»Hrvatska proza XX. stoljeća« (uredio Milan Begović. Predgovor napisao Marko Fotez. Izdanje naklade A. Velzek, Zagreb 1942.), je niz priloga najiztaknutijih hrvatskih novelista našega vieka, od Vojnovića do Rikarda Nikolića. Na blizu 450 stranica redaju se novele Janka Leskovara (Patnik, Misao na vječnost), Iva Vojnovića (U magli), Branimira Livadića (Pogodi, tko te udari), Viktora Cara Emina (Budakova želja), Antuna Gustava Matoša (Nekad bilo — sad se spominjalo), Dinka Šimunovića (Duga, Muljika), Ivane Brlić Mažuranić (Ni u koga), Milana Begovića (Dva biela hljeba), Vladimira Nazora (Gubavac), Milana Ogrizovića (Bog), Andrije Milčinovića (Prva bol), Josipa Kosora (Kobni slučaj), Joze Ivakića (U svatovima), Milutina Cihlara Nehajeva (Godiva), Franje Horvata Kiša (Sjenke), Zdenke Markovićeve (Poplava), Ivana Kozarca (Kukavac), Rikarda Nikolića (Dva galeba). Ako se svatko i ne bi složio s urednikom s obzirom na to, da li su u knjigu doista ušle najvrednije novele pripovjedača, koji su u nju uvršteni — a to će iz čitanja svatko osjetiti, koliko je u njoj sadržano našega života, koliko nastojanja pojedinih umjetnika, da sa što više određenosti zahvate život oko sebe i u sebi. Najbitnije je obilježje ciele knjige: bogatstvo građe, raznovrstnost vidika, različitost umjetničkih temperamenata i umjetničkih sredstava. Napola realistička tehnika Leskovarova — s nizanjem pojedinosti iza kojih se sluti tragika života — razkošnost i razcvjetanost Vojnovićeva stila, mekoća i podatljivost Dinka Šimunovića, Nazorov bieg od stvarnosti i stvaranje mita, proljetna razpjevanost Matoševa pričanja, it. — sve to, uz ostalo, daje ovoj knjizi privlačljivost i onda, kad čovjek u njoj nalazi i davno poznate stvari.

Cjelokupni dojam knjige pojačava obilje reprodukcija prema radovima najiztaknutijih hrvatskih slikara i kipara istoga vremenskoga razdoblja. Zajedno s novelama, ove reprodukcije pružaju uvid u gotovo cjelokupne naše umjetničke napore iz prvih početaka našega

stoljeća, dočaravajući tako i cielu atmosferu, u kojoj se živjelo i stvaralo.

Svojim izborom pokazao je urednik i smjelost i određenost svojih pogleda. Odstupio je od običnoga postupka, koji se dade osjetiti iz naših dosadašnjih izbora slične vrste. Učinio je to i s obzirom na pripovjedače, što ih je unio, i s obzirom na novele i njihov obseg.

U nas je već Minerva izdala sličan izbor hrvatske novele u zbirci »Sto godina hrvatske književnosti«, a od pojedinih su naših novelista i inače u različitim prigodama (čitanke, prievodi, reprezentacije za inozemstvo) izdane pojedine njihove novele kao najbolja njihova djela u toj vrsti. Tako je Car Emin najpoznatiji po svojoj »Budakovoj želji«, Joza Ivakić po »Didaku i baki«, Nazor po »Vodi«, itd. Begović se nije pridržavao starijih izbora, nego je nastojao polaziti svojim putem, unoseći u knjigu i slabije razglašene, ali zato dobre novele pojedinih pisaca. Tako je od Joze Ivakića uzeo crticu »U svatovima«, od Branimira Livadića »Pogodi, tko te udari«, od Milutina Nehajeva »Godivu«. Upravljao se, sasvim izpravno, prema estetičkim mjerilima, i ni prema čemu drugome. U tome je očito imao uspjeha.

»U svatovima« je kudikamo bolja novela od slika malogradskoga i seoskoga života, kakve je Joza Ivakić inače iznosio u većini svojih knjiga. U njima ima nešto namješteno i usiljeno, dok su u noveli »U svatovima« izkreno i toplo prikazani prvi nevini porivi erotike u doba puberteta, i sva ljepota i naivnost đačkih godina, kada dječaci i djevojčice dozrievaju do momaka i djevojaka, i kad hoće da se prikazuju ozbiljnima, a u stvari ne mogu odbaciti nešto dječje i nedoraslo. Na tome je području Ivakić bio u nas jedinstven i izvoran, dok je na pr. njegova razglašena crtica »Didak i baka« samo sviestno nasljedovanje sličnih stvari Marka Vovčoka.

»Pogodi, tko te udari« najbolja je novela svoga pisca, i ujedno pripada među najbolje hrvatske novele. U njoj se, bolje negoli u ostalim proizvodima Br. Livadića, zapažaju sve značajke njegove umjetnosti: osjećanje udesa, misterij smrti, sposobnost, da se i u naoko sitnim pojavima nasluti sva tajnovitost i povezanost života.

Urednik se, isto tako, nije dao vezati ni brojem strana, određenih za pojedine pisce, niti brojem priloga, kojima će biti u njegovu izboru zastupani. Tako su od Leskovara i Šimunovića uzete po dvie novele, a Nazorov »Gubavac«, Nehajevljeva »Godiva« i »Dva biela hljeba« samoga Begovića obuhvataju same po 48, 46 i 48 strana. Minervino slično izdanje stradalo je u vriednosti, jer je bilo očito, da je izdavač urednicima unapried bio ograničio broj araka, te su morali da od pripovjedača uzimaju što kraće, a ne što bolje stvari. »Hrvatska proza XX. stoljeća« ne doima se zbog toga nečim usiljenim, stisnutim, ograničenim, kao što je često slučaj kod sličnih knjiga. Iz nje se osjeća nešto široko i slobodno. Svaki je hrvatski novelist u njoj mogao doći do izražaja s onim, što se urednika činilo najprikladnijim. Pa ako se i ne bi moglo reći, da su od pojedinih pripovjedača morale ovamo ući baš stvari, što ih je izabrao Milan Begović, niti za jednu se novelu u njoj ne bi moglo primietiti, da ne bi bila vriedna, da se pročita.

Nekoliko bi se primjedaba moglo postaviti ovoj knjizi — s obzirom na pisce, koji su u nju uneseni, i s obzirom na njihove novele.

Knjiga nosi nadpis »Hrvatska proza XX. stoljeća«, a u njoj su obuhvaćene samo novele, a i u predgovoru govor je samo o njima. Ujedno se u njoj, odmah iza dviju stvari Janka Leskovara, nalazi Vojnovićeva impresija »U magli«. Ona je prvi put izišla u knjizi »Perom i olovkom« g. 1885., i prema tome je značajna za hrvatsku novelistiku 19. stoljeća, a ne za 20. stoljeće. Razlog, koji je urednika vodio, da ju je ipak unio u ovu knjigu, bio je vjerojatno u tome, što je Vojnović po cieloj svojoj umjetničkoj fizionomiji bliži hrvatskoj književnosti 20. vieka, negoli našem 19. vieku. Ali je zato možda trebalo — bar u jednoj knjizi — prikazati i hrvatsku novelu 19. vieka. Ona je, također stvorila vriednih priloga — iako oni nisu mnogobrojni. Ili je trebalo Vojnovića izpustiti.

Od nekih je pisaca trebalo uzeti značajnije stvari. »Budakova želja« predstavlja svoga pisca, Viktora Cara Emina, u svima izdanjima slične vrste, i u čitankama. No Car je najviše umjetnik, kad prikazuje svoje pomorce, s ljubavlju i bez tendencije (Mali od foguna). Ivana Brlić Mažuranić je suveren i jedinstven umjetnik u svojim »Pričama iz davnine«. Crtica »Ni u koga« jaka je, ali više zbog samilosti prema ljudskoj biedi, kojom je prožeta, negoli zbog svojih umjetničkih elemenata. »Prva bol« Andrije Milčinovića vrlo je topla — ali je ovaj pisac stvorio značajnijih stvari, kakve se nalaze u njegovim knjigama »U areni« i »Mali ljudi«. U njima je izražen njegov fatalistički i sumorni osjećaj života. — Nazor je svoje najbolje pripoviesti napisao u svezi s uspomenama na djetinjstvo i dječačke dane (Priče iz djetinjstva, Priče s ostrva, iz grada i sa planine, pisanima voljko, slobodno, s lirizmom, bez namjerne filozofijske osnovice, koja se osjeća u »Gubavcu«. Cio dojam »Gubavca« stajat će do toga, da li se čitalac može uživjeti u etičku okosnicu priče: kako u dodiru s nevinim djetetom i najokorjeliji zločinac postaje dobar. — »Dva galeba« Rikarda Nikolića nisu trebala ući u knjigu — ne zato, što njezin pisac ne bi u njoj imao mjesta, nego s toga, što još uobće nisu bila objavljena, pa prema tome ni njihov tvorac ni urednik još nisu bili u prilici, da pročiste dojmove, koji nastaju nakon prvog čitanja, i koji se mogu sasvim izmieniti, kad se pripoviedka zagleda s drugog stajališta, i s više mira.

U ovoj knjizi nema nekoliko pisaca, koje bi čovjek svakako očekivao u sličnu izdanju. Nisu spomenuti ni u predgovoru, pa se čini, da ih urednik uobće nije uzeo u obzir. To su među ostalima: Milan Šenoa (pisac nekoliko izvrstnih novela: Roman Silvestra Kalafata, Na svjetioniku sv. Ivana), Milkan Lovinac (slabo poznat pripovjedač, ali izrazit umjetnik), Ivan Krnic

(vrlo nejednak pripovjedač, ali autor vrlo dobre »Rakilje« — koja je prvi put izišla u »Savremeniku«, pod natpisom »Iznad dobra i zla«), Iso Velikanović, Matija Lisičar, Živko Bertić.

Ciela je knjiga priređena ležerno — i što se tiče izbora, i što se tiče predgovora i popratnih bilježaka. Prvo se donekle dade shvatiti, jer se u daljim knjigama nedostatci mogu lako popraviti. To se ne može reći za uvod i bilježke o piscima. U predgovoru je Marko Fotez prikazao značajke i vriednost hrvatske novele 20. stoljeća, a u bilježkama uz pojedine novele izneseni su, bez podpisa, najglavniji podatci o njihovim piscima. I jedno i drugo bilo je potrebno, da knjiga može poslužiti svrsi, kojoj je namienjena, t. j. da se pomoću nje čitalac obširno upozna s najvrednijim tvorevinama hrvatske novelistike i samim stvaraocima. Ali je i jedno i drugo trebalo izvršiti s više pažnje. Ovaj će zbornik — koliko u cjelini iziđe — kroz desetak, dvadesetak godina biti možda jedino vrelo, odakle će prosječni hrvatski čitalac upoznavati hrvatsku novelu. Zato je u njemu moralo biti po mogućnosti sve na svome mjestu.

Marko Fotez, iztaknut kazališni radnik, ne piše o književnosti s potrebnom sigurnošću. Iz njegova se predgovora o hrvatskoj noveli 20. stoljeća doduše osjeća, što je htio reći, ali se često vidi, da je rekao nešto drugo, nego što je mislio. Očito je svoj sastavak pisao brzo, kao da piše za novine, ne pazeći na stilizaciju, na kompoziciju, na smisao. Njegov predgovor — zamišljen inače dobro — upravo vrvi od rečenica, koje bi se mogle smatrati ili protivurječnima među sobom, ili netočnima, ili pogrešnima. Već sam početak njegova predgovora može izazvati različita tumačenja:

»Dok su glavne književne vrste za romantizma bile lirika, epika i drama, a realizam je najveća djela dao u romanu, pripoviedka, novela došla je do pravog izražaja tek u posljednjem razdoblju razvoja književnosti«.

Iz te rečenice nije jasno, da li su njome obuhvaćene sve europske književnosti, ili samo hrvatska. Ako se misli cjelokupna europska književnost u doba romantizma, onda misao nije točna, jer je upravo romantizam gajio novelu (Tieck, Kleist, von Arnim, Brentano, Merimée, Gerard de Nerval). A nije točna ni u slučaju, ako je pisac njome obuhvatio samo hrvatsku književnost, jer su upravo u doba našega romantizma stvoreni i osnovi naše novele (Demeter, Kukuljević, Vukotinović, Tombor, Bogović, itd.).

Mjesto »Lirika, epika i dramatika« piše g. Fotez »lirika, epika i drama« — čineći na taj način stvarnu pogrešku u prvom dielu rečenice, da je u drugom dielu još poveća, stavljajući novelu uporedo s lirikom i epikom kao ravnopravne pojmove, a ne kao pojam podređen višem pojmu epike.

Kad se na završetku spomenute rečenice kaže, da je pripoviedka došla do izražaja tek u posljednjem razdoblju razvoja književnosti — onda i opet nije jasno, što se razumieva pod tim »posljednjim razdobljem«: da li cieli 20. viek, da li razdoblje od 1918. dalje, da li posljednjih desetak godina. Niti identificiranje pojmova »Pripoviest« i »novela« ne bi se u ovakvu predgovoru moglo podpuno odobriti.

Na sličan način mogao bi se razčimiti cieli ovaj predgovor, i jedva da bi mogao ostati koji odlomak, uz koji se ne bi mogle nadovezati slične opazke. Prebrzo pisanje i slabo osjećanje za stil zaveli su predgovornika na ovakve rečenice:

»Prvi je (t. j. Vojnović) sjajnim stilom dao bolećivu atmosferu izumiranja gosparskog Dubrovnika«. — A rečenica se nalazi u knjizi, u kojoj će čitalac naći Vojnovićevu novelu, a ne odlomke njegovih drama!

»Dinko Šimunović, Ivan Kozarac, Josip Kosor, Joza Ivakić, Viktor Car Emin, Vladimir Nazor, A. G. Matoš — svi su oni bili zadojeni idejama Moderne«. — Viktor Car Emin i Dinko Šimunović bili su daleko od književnih borba i određenih ideologija, a Ivan Kozarac pojavio se u književnosti, kad su glavne idejne borbe oko Moderne već bile protutnjile hrvatskom književnošću.

»Car Emin dao je u svojim crticama dušu tamošnjeg hrvatskog življa«. A nigdje ni rieči, koji je to »tamošnji živalj«.

Ivana Brlić Mažuranić označena je kao »spisateljica narodnih priča za mladež« — iako njezine »Priče iz davnine« nisu narodne, nego njezine, a njihova je vriednost u tome, što su umjetnine, a ne u tome što su prikladne i za djecu.

»Karlo Haüsler i Nikola Polić nastavljali su matoševske tradicije« — što može biti i točno, ali je u ovome predgovoru nepotrebno, jer ni Haüsler ni Polić nisu novelisti.

»Stvari su uzimane iz tih zbiraka, s već utvrđenom antologijskom vriednošću«. Mi ne znamo, koje su to zbirke hrvatskih novela, koje bi imale antologijsku vriednost.

Među podatcima o piscima ima i netočnih navoda i nezgodno stiliziranih rečenica:

Ivo Vojnović: — »Pripadao je simbolizmu, bio je kozmopolit«. Vojnović je od svih hrvatskih pisaca uoči g. 1914. najviše izticao nacionalizam, a njegovo stvarno poznavanje stranih zemalja bilo je daleko od kozmopolitizma.

Branimir Livadić: — Doktorirao filozofiju u Beču i služio kao gimnazijski profesor i ravnatelj u mnogim mjestima Hrvatske. Pripovijesti izdao u dva izdanja Novele«. — Livadić nije služio baš u mnogim mjestima, a ravnatelj je bio samo u Varaždinu. Drugo izdanje »Novela« nije istovetno s prvim.

Dinko Šimunović: — »Porodica Vrančić« (mj. Porodica Vinčić!) — »Šimunović je u velikoj većini svojih djela opisivao svoj uži zavičaj«. A za psihologiju Dinka Šimunovića bilo je značajno upravo to, što nije imao zavičaja, što se osjećao izkorienjenim.

Andrija Milčinović: — »Poslije završenog filozofijskog fakulteta ... najprije je bio profesor u školi«. Milčinović je bio, kako je poznato, učitelj.

Ivan Kozarac je, prema podatcima u ovoj knjizi, također bio učitelj, iako se iz njegovih

životopisa zna, da je zapeo već u nižim razredima srednje škole. — U prikazu života M. Nehajeva spominju se »Knjige eseja«, iako ima samo jedna »Knjiga eseja« M. Nehajeva, koju je izdala Matica hrvatska poslije piščeve smrti.

Može se reći, da su sve to doduše sitnice, pa da ih nije potrebno spominjati. No ako je takvih sitnica vrlo velik broj, kao što je ovdje slučaj, onda one zajedno daju prilično zanimljivu veličinu. Osim toga, to često i nisu tako neznatne stvari. Sastavljači ovakvih reprezentativnih izdanja morali bi imati više osjećanja odgovornosti i prema publici i prema izdavaču. A morali bi paziti i na svoj ugled. Za iste pojave mogle bi se upotriebiti i mnogo teže rieči — kakve je na pr. nekad upotriebio Matoš, prikazujući sličnu knjigu Branka Vodnika priređenu kud i kamo savjestnije od ove.

Vriednost je ove knjige u njezinoj cjelini. U velikom broju doista odličnih hrvatskih novela, koje su u njoj sabrane, različite stilske i stvarne pogreške na popratnim stranama ipak se gube. Treba nastojati da ih više ne bude u daljim knjigama. *Antun Barac*

NOVIJA HRVATSKA LIRIKA

Zbir pjesama, koji je objavljen pod naslovom »Između dva rata« (Izvanredno izdanje Družtva hrvatskog književnika, Zagreb 1942.) svakako je najobilnija knjiga ove vrste u zadnjim godinama kod nas. Sadržaj knjige ne odgovara sasvim naslovu. U popratnoj rieči veli se, da su u knjizi zastupani suvremeni pjesnici. To više odgovara istini, kao i to da su u antologiji »Hrvatska moderna lirika« (1914.) zastupani pjesnici pjesama, koje su sami probrali, kao što je slučaj i s ovom zbirkom, izuzev dakako mrtve pjesnike. Da je zbirka »Između dva rata« slika suvremene lirike zadnjih deset-petnaest godina, a ne panorama lirike između dva rata, razabire se iz činjenice, da u knjizi nisu pjesnici — ekspresionisti, koji su stvarali neposredno iza prošloga svjetskoga rata (Krleža, Tin Ujević, Krklec, Cesarec, A. B. Šimić i t. d.). Dakle nije zastupano čitavo jedno pjesničko pokoljenje, koje u razvoju hrvatske lirike predstavlja jednu kariku. Istina je doduše, da su se pjesnici ove zbirke razvijali i dozrievali u međuvremenu između dva rata, ali je nedvojbeno, da je većina uvrštenih pjesnika izdavala svoje pjesme između 1930. i 1942. godine. Jedino je Sudeta sav u trećem stoljeću, a samo dielom Šop, Majer, Bonifačić i to je od prilike sve. Za javnost nije važno, kad su pjesnici dozrievali, nego kad su plodovi njihova talenta postali pristupačni čitačima. S ovoga gledišta zbirka pjesama »Između dva rata« nepodpuna je, odnosno kriterij za uvrštavanje pjesnika pod ovakvim naslovom knjige nije smio biti godina 1900. kao godina rođenja najstarijih pjesnika, koji su došli u obzir za izbor.

Pitanje je to i književno-poviestne prirode. Hrvatska književnost iza prvoga svjetskoga rata do danas nije jedinstvena. To je posebno vidljivo u lirici. Književni ekspresionizam počeo se razvijati za prošloga rata i odmah poslije rata procvjetao je u punini. On je bio uzko povezan s tako zv. socijalnom književnošću. To je razdoblje potrajalo tamo do četvrtog desetljeća našega vieka, kad se osjetila reakcija na ovakvu književnost. Umjetnici su pošli tragom svoga bića i vlastitih narodnih osebina. To je urodilo vraćanjem narodnom etosu i završilo u modernom realizmu. Godina 1930. znači u tom pogledu prekretnicu, jer je tada počeo izdavati svoja djela Mile Budak, čijim djelima je označen put modernog realizma. Taj je pisac najvidniji predstavnik toga pravca. Pjesnici su nekako spontano išli svojim putem i došli su do istoga cilja. Počeli su mirnije gledati sviet i događaje u njemu. Umjetnici su se okanili razbacivanja s riečima, koje su sezale na velike daljine, a u stvari niesu uokvirivale nikakav sadržaj. Rieč je vraćena svom pravom značenju i razmjeru, dobila je običnu i primjerenu sadržinu. Takva je poezija četvrtog desetljeća našeg stoljeća i to je došlo do izražaja u zbirci »Između dva rata«.

Imajući pred sobom knjigu pjesama »Između dva rata« nekoliko misli nameće se samo po sebi. Po broju imena unutra može se zaključiti, da je današnja lirika bogata. K tomu niesu uvršteni svi pjesnici, koji su u zadnje vrieme pokazali dosta veliku plodnost. Ne izpitujući kriterije, po kojima su neki pjesnici uvršteni, a drugi izostavljeni, može se reći, da je suvremena poezija i raznovrstna. U koliko se jedan pjesnik drugomu približava po nekim crtama, a opet ima karakternih nijansa, po kojima se znatno razlikuju. Kod većine pjesnika osjeća se blizina rođene zemlje i krajobraza u tolikoj mjeri, da ostaju u stvaranju vezani za pojmove, koji se moraju vezati s njihovim krajevima. Antun Bonifačić stoji pod utjecajem magije mora i sve vidi kroz polomljene morske zrake. Vinko Nikolić ne može uobće izići iz rodnog zavičaja, jer bi mu pjesnički dah jednostavno presahnuo kao i Gervaisu, najizrazitijem regionalnom liriku. Jednak je slučaj s Perom Ljubićem, umrlim Kokićem i djelomično s Kornerom i Lendićem.

Jedinstven je slučaj Dragutina Tadijanovića. To je križanac iskonske seoske duševnosti i moderne kulture, u kom nije prevladao nijedan od tih pravaca i on na tom razpuću stvara takve pjesme, da se odvajaju od svih ostalih pjesnika. Kao pjesnik on je potvrda Kovačićevoj tezi u romanu »U registraturi«. Tadijanoviću seosko nasliede nije dalo zaplivati svim mahom u kulturi, on se nje boji, pa je ostao na polovini puta, tih, povučen, pjesnik, koji nije našao sreće u gradu i njegovoj kulturi. To je diskretni hrvatski Jesenjin.

Galerija hrvatskih liričara širi se dalje po sadržajnim i formalnim karakteristikama. Drago Ivanišević, Slavko Batušić, Vladislav Kušan čine zasebnu skupinu. Sva trojica su izpisali svoje pjesme pod utjecajem najzrelijih europskih lirskih doživljaja. Ivanišević je lirski bohem, s bi-

zarnim asocijacijama, nadrealan ali pjesnički često nerealan, jer osjećamo, da je njegova poezija paljetkovanje po europskoj književnosti i njenim prezrelim izdancima u poeziji. Kušan je kulturni Europejac, kojemu bogatstvo njegova rječnika omogućuje izražavanje dosta novih pjesničkih osjećanja. Slavko Batušić također luta svietom, ali na drugi način. On sabire egzotične doživljaje, pa koliko bude imao takovih doživljaja, toliko će se održati u poeziji.

Nikola Šop, Luka Perković, nedavno umrli Vlado Vlaisavljević, Dobriša Cesarić, Vjekoslav Majer, Olinko Delorko uz Tadijanovića izraziti su lirici i po svojim sposobnostima predstavljaju danas vrhunac našega pjesničkoga izraza. O Vlaisavljeviću se već može izreći sud, a Sudeta je bezuvjetno među najvećim našim liricima zadnjih desetljeća. Ostali su još u naponu stvaranja.

Posebno mjesto zauzima Stanislav Šimić kao pjesnik prkosa i obrnutih misli. On gleda sviet pod krivim kutem, pa su njegove pjesme nove ali dobrim dielom izvještačene i namještene. Rano umrli Ivo Kozarčanin dao je u svojim pjesmama izsječak iz uobičajenih tamnih predjela svoje duše. On je podjednako pjesnik i pripoviedač, pa su razlike između tih dvaju izražaja kod njega jedva zamjetljive. Ivan Goran Kovačić pokorio se zakonima poezije i postigao je dobre uzpjehe. Možda je on pjesnik više nego pripoviedač. Slično je s pojavom pjesnika Luke Perkovića i Vladimira Kovačića.

Čemu dalje spominjati imena pojedinih pjesnika? Oni su nam poznati iz knjiga svojih pjesama, a značajno je, da su pjesnici u dosta slučajeva izabrali za ovu zbirku one pjesme, koje su kritičari izlučili kao njihove najbolje pjesme. Ukupan dojam iz ove zbirke pjesama dade se izraziti u nekoliko kratkih primjedaba. Novija hrvatska poezija tamo od 1930. god. ide stazom, koja se može smatrati putem osamostaljenja i izvornosti. Većina zastupanih pjesnika ne povodi se za kojekakvim uzorima, nego bira put, koji je najbliži njima, njihovu narodu, put koji vodi k najosobnijim lirskim zakutcima. Gdje koji od pjesnika (Žilić) naginje prema tendencijskoj poeziji, a veći dio nastoji ostati svoj i blizu čistoj umjetnosti. Značajna je pojava, da su mladi umjetnici postali sumnjičavi s obzirom na vriednost europskih uzora. Mnogi od njih sigurno mnogo čitaju, poznaju veoma dobro strane književnosti, ali oni uporno ostaju kod vlastitih pobuda, mjesto da budu trubači tuđih misli.

Mlađi pjesnici paze dosta na svoj izražaj i jezik. To je nedvojbena činjenica. Kod toga treba upozoriti na okolnost, da slabiji pjesnici idu za novim izrazom obično ugledanjem u starije domaće i strane pjesnike, pa u njihovoj poeziji nema uviek neposrednosti. Jezik je dobar, stih je pravilan pa i ritam pjesme je usklađen, samo još nema prave i nepatvorene umjetnosti. Pjesnici su htjeli biti novi, no to se nije dalo postići ugledanjem na druge niti izhitrenim izrazom. Neka se radije povrate običnim jezičnim mogućnostima, pa će biti više povezanosti između izraza i sadržaja. Općenita je značajka moderne poezije slobodan stih. Tomu se nema što zamjeriti, ako doista uspiju umjetnički. Kako nas se liepo doima odmjerena pjesnička forma Dobriše Cesarića, Tadijanovića i Gorana Kovačića? Istina, neiztraženi su odnosi između pjesničkog i proznog govora u našoj književnosti, ali kolikogod te granice budu izpremetane, ostat će pravilo, da je poezija vezanog govora nešto drugo nego umjetnost u nevezanom slogu. Moderna je namrla mladim pjesnicima verslibrizam, ali su pjesnici Moderne ipak poštivali pjesničke zakone. Ekspresionisti su voljeli preslobodan stih, ali će poviest potvrditi, da poezija tog književnog pravca nij epostigla većih uspjeha.

Na koncu sviet umjetničkog doživljavanja današnjih pjesnika. Ogledajući pojedine pjesnike i skupine pjesnika vidjelo se, da su oni međusobno raznoliki. Obuhvatili su svojim pjesmama mnogo, ako se gleda na sve pjesnike skupa, ali kad uzmemo pojedinca, razčlanimo krug njegovih misli i osjećaja, opažamo poraznu pojavu. Većina je naših pjesnika prilično siromašna u motivima, ograničena u zahvatima stvarnosti i neodređena u shvatanju jačih pojava života. S tim se ne misli reći, da je, recimo, Kozarčanin bio najbolji umjetnik, jer je bio svestran i plodan. To nikako, ali je istina, da suvremeni pjesnici veoma malo doživljuju i nemaju mnogo misli u svojim umjetninama. Od prve zbirke pjesama pa dalje može se vidjeti, da pjesnici ponavljaju neke motive, a često istom sadržaju dodaju koju niansu ili dadu drugačije osvjetljenje. Mnogi od njih izdaju knjige, a drugi ni u tom niesu plodni. Ne bi se moglo reći, da je tomu kriv utjecaj izvana, pri čemu se dešava, da umjetnici zašute i presahnu, kad nemaju priliku, da na njih djeluju jači pjesnički talenti. Tomu je uzrok jednostavno taj, što nemamo mnogo velikih pjesnika.

Neka naš govor bude konkretniji. U zbirci »Između dva rata« zastupano je trideset pjesnika Knjiga je mogla biti proširena s još pet, šest pjesnika, koji bi mogli pružiti deset pjesama, jednako vriednih kao neke u ovoj zbirci. S tim se ne bi ništa pomoglo općem dojmu, da su neki pjesnici možda izcrpli svoj talenat u deset pjesama. Nema svestranosti, nedostaje dublje razrađivanje istih motiva. Opravdano sumnjamo, da će Slavko Batušić, osim ovdje uvrštenih deset pjesama ili osim svoje dvadeset i tri pjesme, još što novo dati u području poezije. Tako će biti vjerojatno s pjesničkim stvaranjem Jeronima Kornera, Stanislava Šimića, Ivaniševića, Žilića, Marijana Matijaševića i nekih drugih.

Ovom tvrdnjom ne dira se u ničiju pjesničku budućnost, ali su opravdane slutnje, koje se temelje na dosadašnjem radu spomenutih pjesnika. Neka su oni zastupani u ovoj zbirci, jer je to bio slučaj kod sastavljanja prijašnjih antologija, ali je trebalo uprieti prstom u neke pojave zbog obćinstva i zbog samih pjesnika. S toga knjiga »Između dva rata« nije antologija, nije niti program, nego jednostavno pregled suvremene hrvatske poezije.

A. R. Buerov

CESARIĆEVE PJESME*)

Treba znati, u kakvo se vrieme rodio Dobriša Cesarić, pa da se onda razumije značenje njegove poezije. Odnosno, baš to vrieme kao da stoji posve u nesrazmjeru prema onoj klasičnoj crti Cesarićeve poezije, koja toliko začuđuje u njegovoj sredini.

Kad sam ja kratko vrieme u najvišim razredima bio u II. realnoj gimnaziji njegov profesor iz filozofije, tada sam tek nastupio službu u ono mutno poversaillesko vrieme, gdje su se sve stare vrjednote mienjale, i već me se u početku čudno dojmilo ono revolucionarno gibanje svakojakih đačkih »sovjeta« (slikovito rečeno), premda sam zbog svoje pomirljivosti i blagosti uviek našao izlaza, pače i dobro se slagao s mladim buntovnicima. Nije to bila više staromodna škola, kao kad sam ja išao u gornjogradsku gimnaziju na Katarinskom trgu i dok su još »konviktorci« iz plemićkog konvikta dolazili u školu u plavoj uniformi i sa zlatnom sabljicom (a među tim kolegama kratko vrieme bijah zajedno s Čerinom i Krležom). U poversaillesko vrieme škola je dobila ratoborno lice, ali se poslije opet bura slegla. Ja sa svojim klasičnim gledanjem svieta dabome nisam u ono kratko vrieme mogao štogod dati Cesarićevom gledanju. Uobće se tada profesorska rieč nije primala. Pa ipak — ma koliko će se naći i onih, koji ne gledaju jednako sa mnom — kako mi je ipak Cesarić svojim pjesnikovanjem blizu, posve moj... Neka sad ljudi traže uzroke ovom klasičnom liku Cesarićeve poezije, taj lik je, izrastavši začudo iz jedne mutne, poratne, romantično neuravnotežene sredine, pune svakojakih pokušaja u socialnom i umjetničkom svietu, taj lik je mala zagonetka.

Rušiti, vidjeti negativnosti, zaustavljati se na njima, samo na njima, ne vidjeti svagdje i ono pozitivno, ne gledati što se pozitivno dade izvući i iz negativnih pojava, to nije znak jakih duhova. Zanimljivo, da takovo rušilačko nije gledanje Cesarićevo. Čak mu je i izraz tako klasično sabran, staložen, i tko ne bi znao u čem je dubina, mogao bi reći: siromašan.

Zato takova poezija ima neku objektivističku crtu. Da ne bude nesporazuma, znam, da ima tu i subjektivnih crta, subjektivističkih, kao kad pjesnik pomišlja na dan, kad će se preseliti »u crve« i biti »u travama rasitnjen« (»Kad budem trava«). U pjesmi »Povratak« on se skeptički kreće među spoznajom i sanjama:

> Tko zna (ah, nitko, nitko ništa ne zna.
> Krhko je znanje!)
> Možda je pao trak istine u me,
> A možda su sanje.

Zato mu je i glas (ali nije li u tom i opet neka klasična crta opreza, dakle mjere) ne bučan, ne nametljiv kao kakova poslijeratna »kozmička« trublja novog nekog evanđelja, ne zvoni zaglušno poput poversaillesko g »jazza« i ne kida se u njegovim jecajima ili bolje reći: u krikovima njegove izprekidane derače, nego je sav odmjeren i odvagan. Čak taj glas postaje sviestno vrlo diskretan »prigušen«, kao onaj glas pjesnikova »Šturka«, pa se osim časova obojenih u Cesarića nađe i »časak siv i monoton«, kad se pjesnik tek sjeća negdašnjih starih boja (»Popodne kada presta kiša«).

Više duha pokazuje onaj, koji i u negativnim pojavama odkriva pozitivno, barem ono, što se pozitivno na njih nadograditi, nadovezati dade, nego li onaj, koji samo galami, diže buku, poziva na neki jalovi »kozmički« ustanak Pana i svu njegovu romantičarski buntovnu pubertetsku depandansu. U Cesarića je sve u klasičnom, dobrom smislu konstrukcija: on i svoj stih u sebi gradi, »čitavog dana« »zamjetljiv tek u glasu tihom«, a onda ga tek kao konstruktivni dio svieta od sebe daje »najedanput krikne stihom«, da pođe u sviet.

> Razdielio sam svoje srce
> Među braću ne znam, daleku.
> (Krik)

Ako bi sad tko ovdje rekao: pa dobro, ali u čem ima Cesarićeva poezija nešto svoje? Ako nije posve nešto drugo od svake druge, onda je ne priznajemo. Čini mi se, da bi takav čovjek imao pravo zabaciti Cesarićevu poeziju onda, kad bi se od pjesnika doista tražila uviek takva »originalnost«.

Čak ni sam pjesnik ne mora sebi biti sviestan, u čem je njegova najveća snaga i u čem je on najveći. On se može više manje varati. Da li je sebi dakle Cesarić sviestan, da u njemu ima crta, koje ga vežu uz najveće klasike, to je drugo pitanje. Da li on sam sebe možda radije ne gleda u onoj perspektivi parižkog vlaka, koji ga zove, pun iluzija, neka uđe: »Jesi li spreman? Jesi li jak?« Na koncu konca, čemu da on krzma, kad sve ulazi?!

> — Ti uviek tu. A teku dani.
> Trgni se, otmi, pocigani.
> (»Što mi je govorio pariski vlak«)

E, pa ipak, taj vlak — bez njega kreće »svjetala pun, ko iluzija«. Sudbina Cesarićeva — a sudbina je sudbina — sudbina je klasika. Sudbina je kao vrsta cvieta, i svatko ima svoju sudbinu. Da li Cesariću prija njegova sudbina — a kome velikom čovjeku prija sudbina?- — ne znam, tek posve je nesumnjivo, da on poput pravog klasika ne kune »sate sumnje, sate bola«, već znade da iz njih »raste aureola«.

U Cesarićevoj poeziji naziru se konture čak Paula Claudela: ona ozbiljnost predočbe o Bogu, realnosti Božjoj uz realistični, čak ili baš zato i šaljivi izraz u Claudela, kao da se i u Cesariću javlja. Tek što je Cesarić više klasik u izrazu. Ali eto realnost se Božja tu javlja i on se, posve poput Claudela osjeća da ga je Bog uhvatio (kao i čitav svemir) u svoju mrežu, da je on tu riba, tek jedna riba »što ljeskajući se koprca«. Iz te mreže kao ni u Claudela nema izlaza, sve je određeno i odlučeno, završeno.

> »Bez izlaza je tvoja mreža,
> Ljeskanje slast je tek za druge...«
> (»Molitva za smirenje«)

*) Dobriša Cesarić: Izabrani stihovi (Izdanje Hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda).

Čini se meni — ma koliko možda ova moja kritika bila izvan okvira i dohvata naših dnevnih i običajnih kritika, ali ona i ne želi biti dnevna! — čini se meni, da u slučaju Cesarićevu imamo posla sa — klasičnom sudbinom, koja ostavlja drugima da motre ono površno ljeskanje, zamamno i šaroliko..., a sama teži za onim posljednjim, pa se tako u slučaju Cesarićevu vidi, da su pjesma i metafizika susjede, ma da se prema prilikama znadu i za kose počupati. Nikako nije mala ciena srdcu u Cesarića:

»Visoko svoje srdce držah«
(»Pred savješću«)

pa zato i njegovoj poeziji nije mala ciena, pa zato ga ona baš sama sobom poziva na veće visine, jer takva je sudbina ovakve poezije. Da li se mili ovakva poezija suvremenicima, to je pitanje. Ali je drugo opet pitanje i to, imadu li uviek suvremenici pravo. *Drago Ćepulić*

GIUSEPPE UNGARETTI U ZAGREBU

Među najuglednije strane književnike, koji su u posljednje vrieme posjetili Hrvatsku spada svakako talijanski pjesnik Giuseppe Ungaretti. Svojom poezijom, neobično novom i svježom on danas zauzima u lirskom pjesničtvu Apeninskog poluotoka jedno od prvih mjesta. Uz Campanu, Sabu i Montalca pridonio je mnogo današnjem bujnom cvjetanju lirike u Italiji. Glavna značajka njegove poezije je sažetost, pa neko težko odkidanje rieči iz najdubljih predjela duše, koje redovno završava podpunim autorovim uspjehom. Odbacivši svaku retoriku, obračunavši sa sentimentima »literature« Ungaretti je našao za svoju senzibilnost nove i iskrene rieči. Veliki su mu učitelji u tom pogledu Petrarca i Leopardi. Da dođe u svojoj poeziji do bitnoga, do onoga ljudskoga (što na žalost tako često ne dostaje mnogim pjesnicima, jer su poeziji došli iz literature, a ne iz života) mnogo mu je pomogao rat. U rovovima razvila se Ungarettijeva duša i prozborila mužki i jasno. Da se shvati u tom pravcu oblikovanje njegova senzibiliteta treba pročitati dvie pjesme »Bdienje« i »Kapetan« i vidjet će se odmah iz čega se razvila ona njegova škrtost na riečima, koja kao da više predstavlja neko bolno, neodređeno mumlanje, nego jasan i određen govor. Ali uz rat na Ungarettijevu je poeziju mnogo djelovao i njegov uži zavičaj (Egipat) s nekom nomadskom mistikom života i smrti. Naravno da mu je podroban studij talijanske i francuzke poezije isto tako pomogao, da se nije zatrpao pod folklorom, i da je kritički objasnio sam sebi ulogu pjesnika u životu. To se liepo vidi iz jedne njegove ranije pjesme (»Oproštaj«), koju je posvetio svom prijatelju Serri, a koja počima s ovim značajnim stihovima:

Plemeniti
Ettore Serra
poezija je
sviet čovječnost

Ungaretti se rodio god. 1888. u Aleksandriji (Egipat). Roditelji su mu došljaci iz Lucce (Toscana). Ungaretti je učio klasičnu školu u Egiptu, a više škole je pohađao u Parizu gdje je otišao 1909. godine. U Parizu je ostao do 1914. Od 1915.—1918. bori se kao talijanski vojnik najprije u Italiji, a poslije u Francuzkoj. Od nekoliko zbirki lirskih umotvora (»Il porto sepolto«, Udine 1917., »La Guerre«, Pariz 1919., samo u osamdeset primjeraka) najvažnija njegova pjesnička ostvarenja jesu knjige poezije pod naslovom »L'Allegria« (Preda, Milano 1931.) i »Sentimento del tempo« (Vallecchi, Firenza 1933.).

Tim dvjema knjigama Ungaretti je konačno utvrdio svoje ime, postavši mladim pjesnicima učiteljem, rigoroznoj kritici zahvalnom temom, a izabranoj čitalačkoj publici zanimljivim autorom. Najbolji talijanski književni kritici pozabavili su se obširno njegovom lirikom (De Robertis, Gargiullo, Pancrazzi, Papini, Cecchi, Ravegnani, Bo, Contini i dr.).

Ungarettijev posjet Hrvatskoj nije bio namješten, budući da je zanimanje za njegovu poeziju u našim književnim krugovima veliko. O njemu je prvi pisao Frano Alfirević u »Savremeniku« (oko 1924.) prevevši tom zgodom i nekoliko njegovih kraćih pjesmica. Obširnu studiju o njegovoj poeziji napisao je Anton Nizeteo u »Hrvatskoj Reviji« pred sedam-osam godina objavivši tom zgodom i neke svoje prievode Ungarettijevih pjesama. Malu antologiju Ungarettijeve lirike (savjestno odabrane i savjestno prevedene) objavio je hrvatski pjesnik Drago Ivanišević pod naslovom »Moj Ungaretti« 1942. godine u izdanju knjižare R. Grbić, Zagreb. Osim toga tri Ungarettijeve pjesme prevedene na hrvatski izašle su u antologiji »Talijanska lirika« (Zabavna biblioteka 1939. Zagreb), koju su uredili O. Delorko i A. Nizeteo. Uz to u riečkim »Terminima« preveo je Ivo Lendić jednu Ungarettijevu pjesmu na hrvatski, a u zagrebačkom »Savremeniku« objavio je O. Delorko prievod jedne Ungarettijeve pjesme. Sve u svemu na hrvatski je jezik dosad prevedeno oko tridesetak Ungarettijevih pjesama. Prema tome može se reći, da je on danas, uz R. M. Rilkea, jedan od najviše prevođenih stranih pjesnika na hrvatski jezik.

Prije svog povratka u Italiju (lanjske godine) Ungaretti je boravio neko vrijeme u Braziliji (San Paolo), kao profesor talijanskog jezika i književnosti. Danas je profesor suvremene talijanske književnosti na rimskom sveučilištu i akademik. Njegova sabrana djela, koja će izaći u osam knjiga najavio je milanski nakladnik A. Mondadori. Dok se pjesnik nalazio u Zagrebu baš su mu izašle prve dvie knjige.

Ungaretti je boravio u Zagrebu devet dana (od 13. do 21. ožujka ov. g.) i održao je dva predavanja, jedno u Institutu za talijansku kulturu o Petrarci i drugo u prostorijama Trgovačke komore o Leopardiju. Ovo drugo predavanje priredilo je Družtvo hrvatskih književnika i tom zgodom je uglednog gosta pozdravio u ime hrvatskih pisaca dr. Ante Bonifačić. I u jednom i u drugom predavanju Ungaretti je znao doći do najosnovnijih pitanja svakog dubokog poetiziranja, uz to Ungaretti je na primjeru dvaju velikih lirskih pjesnika Petrarce i Leopardija htio

pokazati neprekidni kontinuitet talijanskog, a potom i europskog lirskog osjećaja i izraza. U predavanju o Petrarci bilo je neobično uspjelih mjesta, pogotovo su to bila ona u kojima je govorio o uspomenama i smrti. Ungaretti se pokazao kao izvanredan predavač, ali i fin i pronicljivi kritik.

Za vrieme svoga devetdnevnog boravka u Zagrebu pjesnik je posjetio mnoge hrvatske kulturne ustanove: Hrvatsko sveučilište, Hrvatsku Akademiju, Etnografski muzej, Maticu Hrvatsku, Hrvatsko narodno kazalište i Hrvatski izdavalački bibliografski zavod. Osim tih kulturnih ustanova Ungaretti je posjetio Sljeme i selo u okolici Zagreba Remete.

Na čajanci, koju je priredio Državni zavod za prosvjećivanje Ministarstva narodne prosvjete i koja je bila neobično uspjela, sudjelovali su s nekoliko točaka poznati hrvatski umjetnici gđe Đurđa Halper-Lepeé, Karla Šleham i Srebrenka Jurinac i gg. Drago Hržić i Dragutin Šoštarko. Pratio ih je na glasoviru g. Boris Papandopulo. Na čajanci, koju je priredio Institut za talijansku kulturu u Zagrebu Ungaretti je pročitao nekoliko svojih najboljih pjesama iz zbirke »Sentimento del tempo«. Za vrieme svoga boravka u Zagrebu pjesnik je došao u dodir s mnogim predstavnicima našeg književnog i inače umjetničkog života. Ungaretti je čovjek jednostavan, prirodan i duboko human. Kako je sam potekao iz naroda ima mnogo smisla za narodne običaje, narodnu umjetnost, kao i uobće za narodnu predaju. U Etnografskom muzeju naročito se zadržao kod hrvatskog seljačkog religioznog slikarstva na staklu i kod predmeta, koje seljaci sebi izrađuju za svakidanju upotrebu (neke vaze, koje su ga podsjetile otmjenošću i jednostavnošću linija na etruščanske).

Pri svom odlazku iz Zagreba Ungaretti je kazao, da će se dugo sjećati svoga kratkog boravka u glavnom gradu Hrvata, koji je na njega ostavio najbolji dojam koliko svojim izvanjskim oblikom toliko neobično finom kulturom svojih stanovnika, koji se bave književnim problemima i kojima su isto tako dobro poznate umjetničke manifestacije Pariza kao i Rima ili bilo koga drugog velikog duhovnog središta Europe. To znači, završio je Ungaretti, da je duhovni Zagreb budan i osjetljiv za sve što se u Europi događa, a to je pohvalno za jedan malen narod, kao što je hrvatski. *O. Delorko*

MILETIĆEV »DIOGENES«

U svojoj književnoj studiji o Sjepanu Miletiću (o kojoj će ovdje trebati još pobliže govoriti) M. Fotez spominje na dva mjesta Miletićevu dramatizaciju Šenoina »Diogenesa«, i to u glavnom tekstu djela (na str. 71.), gdje kaže: S petnaest godina piše (Miletić) tragediju u stihovima »Ratimir«, kao osmoškolac dramatizira Šenoina »Diogenesa«. Karakteristično je za njega upravo to dramatiziranje Šenoina junaka, aristokrate i rodoljuba, koji je nastojao probuditi uspavanu ljubav za domovinu i povesti hrvatsko plemstvo starim putovima patriotskih i narodnih predaja.« Zatim — u opazci uz ovaj odsjek teksta (na str. 23.): »Ta se dramatizacija ne nalazi ni u kazališnoj pismohrani ni u Miletićevoj ostavštini. Bit će svakako da nije najuspjelija, jer je sam Miletić ne spominje, a zagrebačko je kazalište poslije Miletića prikazivalo dvie dramatizacije Šenoina »Diogenesa«: Ante Benešića (god. 1903.) i Milana Begovića (god. 1928.)« Ove su mi tvrdnje sasvim neobične, kad imam pred sobom tiskani primjerak Kazališne biblioteke broj 11.: Diogenes, velika historička gluma u šest tableauxa. Roman napisao August Šenoa. Za pozornicu priredio Stjepan pl. Miletić. Izdanje za tisak. 1887., naklada akademičke knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, Ilica br. 4«. — To je točan priepis naslovne stranice onako, kako je tiskana. Iz toga sliedi prvo, koliko je nepouzdan kazališni arhiv, bar za starije godine, i kako se na njega smijemo pozivati tek vrlo oprezno; drugo, da Miletić ne govori o toj dramatizaciji vjerojatno baš stoga, što ju je predao javnosti i što ona (kako ćemo odmah vidjeti) za nj ne znači samo tiskanu knjigu, koja je svakom pristupačna, nego i događaj, koji je u samoj toj knjizi protumačen. Neobično mi se čini, da od hrvatske knjige, tiskane u god. 1887., ne bi više nigdje postojao nijedan primjerak osim onoga, što ga držim u ruci; a kako je djelo izišlo kao 11. svezak onda dobro poznate »Kazališne biblioteke«, čudim se, kako g. Fotez nije nigdje naišao na popis te publikacije, kakav je bio obično odtisnut na koricama drugih njezinih svezaka ili različitih knjiga Hartmanova izdanja.

Djelo ima 105 str. poznatog maloga formata, uokvirena crveno, a na str. III. je posveta: »Velemožnom gospodinu Josipu Eugenu Tomiću — autor«. Iza toga sliedi na str. V.—VIII. otvoreno pismo, upravljeno J. E. Tomiću, ili kako sam Miletić kaže, »nekoliko rieči kao predbježna opazka«. Tu kaže Miletić: »Vama je poznato, da sam ja pred dvie godine predao predležeći komad sl. upravi nar. zemaljskog kazališta, te da je bio isti primljen i za predstavu opredieljen, što više i uloge bijahu već prepisane, kadno censura naglo povuče komad natrag... Ovog ljeta listajući svojom bibliotekom, dođe mi opet pod ruku prekrasni ovaj roman i ja se ponovno zadubih u njegovu lecturu i želja za rad, za koju sam mislio, da je za uviek pokopana u meni, ponovi se najednom energično i nepokolebivo... I ja se latih pera i tako nastade predležeća inscenacija »Diogenesa« za osam možda najvrućijih dana prošloga mjeseca. Ja sam morao gotovo na novo stvarati, jer mi moj stari manuscript — kako to već spomenuh — nije bio na razpolaganje. Ja sam to činio rado, jer mi je bila prava naslada sliediti intencije slavnoga pjesnika«. Prema tome je propao prvi rukopis Miletićeve dramatizacije i nestalo ga je vjerojatno netragom, ali umjesto toga doznajemo, da je Miletić d v a p u t a obradio »Diogenesa«, prvi put 1885., a drugi put 1887. (ako je ova obrada nastala iste godine, kada je datirano tiskano izdanje). Činjenica, da je njegova p r v a obrada bila primljena od kazališta na izvedbu i da su i uloge bile

podieljena, svjedoči da — bar za ono vrieme — nipošto nije bila tako slaba, kako zamišlja g. Fotez. A treba pri tom uzeti u obzir, da Miletić i sam ne precjenjuje svoj rad kao neko vlastito »djelo«, jer kaže, da to nije »ništa drugo, nego Šenoin roman, uređen za pozornicu, on sa inimi dramatizovanimi romani nema nikakvu srodnost, on je lih posve r e d a t e l j s k i i jedina mu je svrha predočiti divni ovaj — a po mojem sudu ujedno i najbolji — Šenoin roman u kraćoj formi kazališnog komada publici. Literarne važnosti nema ta preradba dakle nikakve, ja niti nereflektiram na to, jer će mi biti najveća zasluga, zaboravi l ise, gledajući komad, posve na preraditelja...«

Iz ovoga se vidi jasno, kakvo se mjerilo ima primieniti kod prosudivanja toga Miletićeva rada. Pisac kaže izričito, da je »sa svoje strane vrlo malo toga dodao i to samo ondje, gdje je to neobhodno nuždno bilo«. Kako nemam pri ruci Benešićeve dramatizacije, ne mogu se ovdje upuštati u to, da pobliže izpitam taj momenat izpoređujući sve dosadanje scenske obrade »Diogenesa«. No već sada se može uglaviti, da g. Begović u svom »Hrvatskom Diogenesu« ne samo mnogo toga dodaje u dialogu, nego i mienja naslov djela pa i njegov značaj određuje, ne baš u skladu sa Šenoinim namjerama, nazivajući svoju dramatizaciju »historičkom komedijom«. Jer i ako bi satirička oštrina političkih pogleda bila prikladna za komediju — zajedno s karakteriziranjem osoba i atmosfere — ipak na pr. skupština hrvatskih plemića »lovaca« u Kurilovcu, koja je središnja idejna točka čitavoga romana, nikako ne pristaje komediji. A osim toga Šenoi nije na umu samo šibanje slabosti i nastranosti tadanjeg družtva, nego u prvom redu postavljanje idealnog tipa Hrvata rodoljuba i borca, značajnog čovjeka i čovjeka budućnosti. Belizar Pakić doduše previše je mlad, da u njemu vidimo već ostvaren takav ideal, ali kroza nj nazrievamo, što je Šenoa htio kazati: taj čovjek bit će sinteza Pakića i Jankovića, hrabar na oružju ali i mudar diplomat i političar, kakva iziskuju nova vremena. Sve je to bilo Šenoi previše na srdcu, a da bi dalo građu samo za »historičku komediju«. Miletić je svoju obradu pravilnije nazvao »velikom historičkom glumom«, misleći pri tom očito na Shakespeareove »historije«, koje mu dopuštaju nevezani slied »tableaua« bez podjele u činove.

Ono, što bih ovdje u ovoj privremenoj bilježci htio samo još napomenuti, to je posebno značenje moga primjerka Miletićeve dramatizacije, što sam ga kupio nekada (1929. ili 1930.) u malom antikvarijatu F. Brucka u Petrinjskoj ulici, i platio skuplje nego što je bilo običajno, jer me je knjižar upozorio, da je to primjerak posebne vriednosti. Knjižica je uvezana u crveno platno sa zlatorezom, kako su se nekad uvezivali počastni ili autorski primjerci. Na naslovnom listu napisano je rukom povrh crvenoga okvira »Hrvatsko kazalište«; broj »tableauxa« popravljen je od (slovima) »šest« na (brojem) 7, a oznaka izpod autorova imena: »Izdanje za tisak« precrtana je i umjesto nje rukom napisano: »Uređeno od autora«. Sa strane je napisano: »Uređeno dne 12. nov. 1888«. Kako pisac sam kaže u predgovoru, »manuscript, kako je sada, uređen je dakle za t i s a k. Na pozornici morat će se štošta promjeniti i prikratiti, što se kod pisaćeg stola ne može tako dobro udesiti« — to je očito, da je ovaj primjerak imao biti za p o z o r n i c u priređeni tekst. Vidi se dakle, da je Miletić bio uvjeren, kako će ipak zabrana cenzure biti dignuta i djelo izvedeno; njegova posveta J. E. Tomiću bila je očito i u toj namjeri, da se Tomić svojim ugledom i položajem zauzme za to. Međutim, kako se vidi, stvar ipak nije uspjela, a Šenoin »Diogenes« ima na pozornici tu sreću, da ga u svakom liku »dostiže« ruka cenzure.

Na naslovnoj stranici samoga teksta napisano je rukom: »Prva knjiga je samo prva kletva. 1. aug. 1887. Stepanoff«, što je, kako je poznato, Miletićev pseudonim. »Tableauxi« su ovi: I. Probuđen lav. II. Dvoboj. III. Varka za varku. (Tu je precrtan podpuno posljednji — šesti — prizor: Kratki dialog Terezije i Eufrozine). IV. »On je poludio«. (Tu je u 8. prizoru precrtano Jankovićevo pitanje Oršiću: Kamo vi idete? — i Oršićeva replika: Na Olymp, magnifice, amice... Ondje se danas slavi velika večer sa plesom u proslavu instalacije. Precrtan je u 9. prizoru razgovor između Jankovića i Terezije i prilieplјen uz str. 54. komad papira s kratkim dialogom: Terezija: Doletih ovamo Antoine, svi gosti su već na okupu. Ti znaš da danas slavimo instalaciju moga muža — a tebe još nema. Zar je tvoja vječna ljubav već prestala? — Janković: Terezijo! — Tiskana oznaka iza toga: »Pauza« izmienjena je rukom u »Kratka pauza«. Na str. 60. precrtana je jedna Belizarova rečenica). V. zove se u tisku »Prometej«, što je rukom izmienjeno u »Plima i osjeka«, a izpod toga: Dekoracija: Olymp, što je precrtano i nadomješteno oznakom: dvorana u banskom dvoru. Prema tome precrtano je sve od str. 66. do 69., (tri prizora), a na str. 70. gore napisano: Prije toga prizor: Glišić, Patačić, Gregorović str. 80—81. (to je zaista u tisku na tim stranicama), a zatim sliedi: Prizor I. (za čudo, jer bi dialog gornje trojice imao biti I. prizor): Troilo i Janković se sretnu, a zatim je opet precrtan konac prizora, gdje Merkur određuje Jankoviću »božicu«. Dalje su dosljedno izmienjeni brojevi prizora s neznatnim promjenama teksta počevši od 5. prizora dalje. Prvotni 8. prizor nije označen novim brojem; u njemu je precrtan početak dialoga između Jankovića i Penzingera (jer se to odnosi na »olimpsku «zabavu, što je u novoj verziji prebačeno na V. sliku, te osobe nisu kostimirane) pa se počinje Penzingerovim (umetnutim) riečima: Hvala Bogu! što vas nađoh magnifice i t. d. Iza devetog (odnosno po novom: sedmog prizora naznačeno je, da »Prizor deseti« ima biti »Početak čina prije prvog prizora« (Glišić, Patačić, Gregorović), što se podudara s onim, što smo o početku tableaua već kazali. U daljim prizorima samo su neznatne preinake

u skladu s već provedenim promjenama. Na str. 87. tiskane knjižice sliedi »Šesti tableaux« (sic!) »Žive slike«. Međutim je uz opis opreme pozornice napisano rukom: »Dekoracije za zadnji tableau«, a u skladu s tim i oznaka »šesti« promienjena u »sedmi«, na što je izpod opisa dvorane povučena crta i umetnuto: »6. tableau: Dies irae. Dekoracije kao u I. Iza 6. prizora ove slike povučena je opet crta (str. 97.) i izpod nje napisano: Tableaux 7. Prizor I. Dekoracije str. 87«. Dalje sliedi tekst bez izmjena.

Nije mi poznat sam rukopis Miletićev, ali se po svemu vidi, da su sve te preinake unošene njegovom vlastitom rukom (ljubičastom tintom po običaju aristokratskom). Još je jedna značajna osobina ovoga primjerka: na unutarnjoj strani tvrdoga uveza zapisana je oznaka: B. S. M. 3 — 30. IV. 1888., što očito znači: Biblioteka Stjepana Miletića s brojem i datumom. Kako se vidi, primjerak ima sve oznake autentičnosti, a kako je došao u antikvarijat (gdje je knjižar izričito tvrdio, da je to tekst s bilježkama Miletićeve ruke), to ne znam. Svakako je vriedno utvrditi, da su u tom primjerku sačuvane upravo dvie verzije Miletićeve dramatizacije i da ona u tom obliku nikako nije propala. Što se tiče vriednosti same dramatizacije, nadam se, da će mi se pružiti prilika, da se osvrnem potanje na to pitanje. Uz put ću napomenuti, da sam već prilikom izvedbe Begovićeva »Hrvatskog Diogenesa« u svojoj tadašnjoj kritici u »Hrvatskoj Straži« iznio činjenicu, koju mi je onom prilikom bio saobćio g. dr. Milan Šenoa, da je i on sam još kao đak bio izradio svoju dramatizaciju otčeva romana. Šta je s tim radom kasnije bilo, ne znam.

Na kraju neka mi bude dopuštena još jedna opazka u vezi s tekstom studije M. Foteza. Na str. 217., govoreći o tom, kako se Miletić spominje »u književnim poviestima«, pisac kaže: »S pjesmama nije ušao niti u jednu antologiju, kritike su mu osigurale sporedno mjesto u Marakovićevoj »Hrvatskoj književnoj kritici«, dok ga Barac spominje samo neizravno«. Ne znam po čemu g. pisac zaključuje, da je Miletiću u mojoj antologiji ustupljeno s p o r e d n o mjesto. Što sam ga u uvodu samo spomenuo, učinio sam to isto tako i kod više drugih zastupnika kritike, jer se uobće nisam bavio tim, da prikažem rad pojedinaca, nego sam iznio značenje kritike uobće. Naprotiv činjenica, da sam među d e v e t n a e s t zastupnika kritike iznio i Miletića, a tolike druge, koji su za samu k n j i ž e v n u kritiku možda i značajniji, nisam uobće ni uvrstio, pokazuje, koliko mi je bilo stalo do toga, da odam priznanje Miletiću kao k a z a l i š t n o m kritičaru. Da kazališna kritika nije baš isto, što i književna kritika u užem smislu, priznaje i sam M. Fotez; ipak sam ja oduviek posebno cienio rad samoga Miletića, jer on nije bio samo književni ili upravo više kazališni kritik, nego u podpunom obsegu i animator kazališne umjetnosti, a po tom i inspirator dramskog stvaranja. A to je zaista neprocjenjiva zasluga.

Ljubomir Marković

POVIEST GLASBE

Davno se osjećao nedostatak djela iz područja opće glasbene poviesti u našoj književnosti. »Hrvatsku poviest glasbe «napisao je kanonik Stjepan Hadrović (1863.—1934.), ali to djelo, koje je izašlo u Zagrebu godine 1911., svršava s Meyerberom i Wagnerom, odnosno s Lisztom i Berliozom. U izdanjima pod nadpisom »Biblioteka muzike« izašla je svojedobno, u prievodu prof. dra Božidara Širole — uz neka druga, po obsegu ne odveć obsežna djela o glasbi — Mauclairova »Poviest evropske glazbe«. Zanimaoci bili su u glavnome upućeni na djela pisana na stranim jezicima. Sad smo na hrvatskom jeziku dobili izvorno obširno i vriedno djelo o poviesti glasbe; pisao ga je — nakon višegodišnjeg savjestnog rada — prof. Josip Andreis, a izdala ga je Matica Hrvatska u nizu jubilarnih izdanja prigodom stote godišnjice svog obstanka.*)

Nakon kratkog predgovora sliedi sadržaj s glavnim podatcima za svako poglavlje te abecedni popis slika, kojih ima 106.

Samo je djelo razdieljeno na uvod, koji razmatra pitanja odkuda glasba i kad se javljaju njeni početci, te na 29 poglavlja. Kao dodatak sliedi poglavlje »Glasba kao znanost i reproduktivna umjetnost«, navod upotriebljene literature, pregled kronološkog razvoja pojedinih glasbenih vrsta u tablicama te imenik spomenutih osoba (prema abecedi).

U prvom poglavlju pisac razmatra glasbu starih naroda, navodeći na prvome mjestu grčku glasbu, zatim glasbu kod Rimljana te glasbu starijih kulturnih naroda (Egipćani, Hebrejci, Kinezi, Japanci, Indijci, Arapi). Drugo poglavlje posvećeno je srednjem vieku, a svršava s odlomkom o sredovječnim glasbalima. Sliede poglavlja o evropskoj glasbi u doba Nizozemaca, o postanku opere, o oratoriju i crkvenoj glasbi 17-og vieka, te o instrumentalnoj glasbi 17. vieka. Prvi pojedinci, kojima su posvećena posebna poglavlja su Händel (VII. poglavlje) i Bach (VIII. poglavlje). Nakon poglavlja o talijanskoj i francuzkoj operi u 18. vieku, o Gluckovoj reformi opere, i o instrumentalnoj glasbi u 18. vieku (postanak klasične sonate i simfonije), život i djelovanje klasika Haydna, Mozarta i Beethovena opisuje se u posebnim poglavljima (XII.—XIV.) Njemački romantičari prikazani su u jednom skupnom poglavlju. Daljnja poglavlja razmatraju francuzku i talijansku operu u prvoj polovici 19. vieka, Berlioza i programnu glasbu, posebna su poglavlja o Richardu Wagneru i o Franzu Lisztu, jedno pak poglavlje izpunjaju Johannes Brahms i Anton Bruckner. Poglavlje o operi u drugoj polovini 19. vieka obrađuje njemačku operu nakon Wagnera, francuzku operu i razvoj operete, te talijansku operu od Verdija dalje. Posebno je, poglavlje posvećeno Cesaru Franeku i njegovoj školi, nakon kojeg sliede poglavlja o

*) Josip Andreis: Poviest glasbe. S primjerima u notama, reprodukcijama rukopisa i slikama. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1942., stranica XVI.—750. Ciena Kn. 420.—.

suvremenoj njemačkoj i o suvremenoj francuzkoj glasbi. Taj dio knjige obrađuje se slično i u stranim djelima, dok su naredna poglavlja Andreisove knjige mnogo obširnija i temeljitije obrađena no u mnogim stranim djelima. To je pisca i potaknulo, da se odluči na pisanje tog djela, a ne da samo prevodi koje strano djelo. Naravno da upravo ovaj dio knjige posebno diže njenu vriednost. Tu pisac podrobno razmatra glasbu u Poljaka, glasbu u Čeha, te rusku glasbu, a nakon poglavlja o suvremnoj glasbi u ostaloj Europi (Italija, Englezka, Madžarska, Španija i Portugal; Norvežka, Švedska, Danska, Finska, Švicarska, Slovačka, Belgija, Nizozemska; Bugarska, Srbija, Rumunjska, Grčka, Slovenija) glasba u Sjevernoj i Južnoj Americi. U posebnom poglavlju govori pisac o hrvatskoj glasbi, naravno ne smetnuvši s uma, da se radi samo o jednome poglavlju, odlomku, djela obće glasbene poviesti, a ne naročito o hrvatskoj glasbenoj poviesti.

U dodatku »Glasba kao znanost i reproduktivna umjetnost«, prikazuje se razvoj muzikologije, njeni glavni zastupnici, zatim predstavnici reproduktivne umjetnosti (najprije najznatniji pjevači i pjevačice, pa glasovirači, guslači, violončeliste, dirigenti, te znatnija komorna družtva), a napokon osvrće se pisac i na sredstva modernoga glasbenog promicanja: radiofoniju i gramofon.

Na tri stranice, sitnim slovima, navaða vrlo obsežnu literaturu (njemačku, francuzku, talijansku, češku, hrvatsku, srbsku i slovensku) i dobar su i pouzdan vodič onomu, tko se želi kojim odsjekom ili kojim iztaknutijim skladateljem još pobliže upoznati.

Još je jedna velika prednost i vriednost ovog djela, a to je »Pregled kronološkog razvoja pojedinih glasbenih vrsta u tablicama«. Tu pisac na 63 stranice u vrlo preglednim tablicama, za svaki viek od 16-og vieka dalje (do godine 1941.) navodi važnije nadnevke djela (prema vrstama) te godine smrti skladatelja. Dok tablica za 16. viek ima osim nadnevaka stupce samo za crkvenu i za svjetovnu vokalnu glasbu, u tablicama sliedećih vjekova ti se stupci sve više proširuju tako da za 20. viek imamo — osim nadnevka i godine smrti skladatelja, — još i ove stupce: opera, balet, orkestralna glasba ,koncerti, komorna glasba, glasovir, crkvena glasba ostale vrsti.

Napokon abecedni imenik u djelu prikazanih osoba s oznakom stranica omogućuje brzo snalaženje u tom obsežnom djelu. Knjiga sadržava 106 slika (iz poznatog kinskyjevog djela »Geschichte der Musik in Bildern«) od najstarijih do najnovijih vremena, od kojih 76 prikazuju likove skladatelja, a ostale rukopise, stara glasbala, vrstna izdanja i dr. Gdjekoji notni primjeri u samome tekstu objašnjuju dotični tekst.

Posve je jasno, da se u velikom nizu prikazanih skladatelja moglo desiti, da je po gdjekoji skladatelj izostao, tako na pr. Spadina (Stjepan N. zvan Spadina, dalmatinski plemić, za koga se misli, da je rođen u prvoj polovini 18. stoljeća, te da je bio Tartinijev učenik), operni skladatelj Nougues (rođen 1876., skladatelj svojedobno dosta davane opere »Quo vadis«, izvedene prvi put 1909.), pa talijanski crkveni skladatelj G. Fino (čiji se jedan oratorij svojedobno izvodio i u Zagrebu); nije spomenuta Konjovićeva opera »Miloševa ženidba«, pod kojim je naslovom davana preradba njegove spomenute opere »Vilin veo«. Ali to nipošto i nimalo ne umanjuje vriednost ovog Andreisovog djela, ne samo za nas i za naše potrebe, već i za našu reprezentaciju pred stranim svietom.

Težko je ulaziti podrobnije u pojedina poglavlja, iako bi zaslužila, da se na njih i posebno osvrne. Primjerice samo navodim: Govoreći o Verdiju, pisac veli, da je Italija njegovom smrću izgubila svog najvećeg opernog skladatelja, a da se pravi njegov nasljednik nije do danas javio. S ovim se pojedinac i ne mora složiti, ali pisac i sam ukazavši na slabe i dobre strane Puccinijeva stvaranja ipak priznaje, da u momentima iskrenosti i neproračunanosti (iako uz primjedbu — doduše u zagradi! — »ali samo tada«) Pucciniju pripada mjesto jedinog nasljednika Verdijeva, navodeći dalje Puccinijevo majstorsko rješenje vokalno-instrumentalnog problema i njegovo poznavanje orkestra.

Hrvatsku glasbu prikazuje pisac na 28 stranica. Najprije govori o pučkoj glasbi, vokalnoj te vokalno-instrumentalnoj, gdje dolazi do pojave guslara i njegovog pjevanja, zatim se osvrće na glasbala, koja narod sam gradi, pa tako dolazi i do tamburaških zborova. Sliedi o prikupljanju, obrađivanju i izdavanju hrvatskih pučkih popjevaka, pa nešto obširnije o sabiračima tih popjevaka, domaćim i stranima. Dalje pisac govori o umjetničkoj glasbi i o njenim početcima, navodeći spomenike i podatke o postojanju hrvatske svjetovne i crkvene umjetničke glasbe, i to najprije o crkvenoj glasbenoj kulturi (od 15. vjeka dalje), pa o svjetovnoj umjetničkoj glasbi Primorja (u širem smislu rieči), u prvom redu Dubrovnika, o skladateljima-Primorcima iz vremena prije pojave Iliraca, zatim o spomenicima u sjevernim krajevima Hrvatske, također najprije o crkvenim (od 16. vieka dalje), onda o svjetovnim, na što sliedi prikaz ilirskih nastojanja, Vatroslava Lisinskoga i njegovih suvremenika, te novog razdoblja, koje počinje 1870. (kad se u Zagrebu osniva stalna opera), i stoji pod utjecajem Ivana Zajca.

Navodeći osnivanje »Cecilijinog družtva« u Zagrebu (1906.) spominje pisac crkvene skladatelje. Sliedi o glasbenicima, koji stoje na prielazu te posljednjem, najnovijem dobu hrvatske glasbe, a koji se glasbenici sviestno približuju glasbenom narodnom smjeru (Blagoje Bersa i mlađi suvremenici). Napokon razdobljem iza prvog svjetskog rata, započinje pisac najnoviji odsjek u poviesti hrvatske glasbe, pa ukratko prikazuje nova nastojanja, osnutak komornih i orkestralnih družtava, koja — uz svoj zadatak upoznavanja občinstva s djelima svjetske i hrvatske glasbene literature — daju poticaja mladim hrvatskim glasbenicima; isto tako povoljno djeluju i brojna pjevačka družtva u Zagrebu i u po-

krajini, pa se s time u savezu spominje i djelovanje Hrvatskog pjevačkog saveza, nadalje smotre Seljačke sloge, a spominju se i sve življi koncertni život i česti nastupi domaćih umjetnika. Nakon navoda, da najvriednija djela nastala od kraja prvog svjetskog rata do danas mogu izdržati uzporedbu sa suvremenim evropskim glasbenim stvaranjem, sliede podatci o životu i radu skladatelja od Dobronića dalje sve do najmlađih.

Matica Hrvatska nije štedila u pogledu opreme, da ovo jubilarno izdanje bude i s ove strane na visini, tek možda, s obzirom na velik obseg djela, ne bi bilo loše, da ga se izdalo u dvie knjige. *Dr Hubert Pettan*

UŠTAP U MAGLI*)

Umjetnički izlivi mladih pjesnika redovno su neodređeni i pomični. Njihov izraz ostaje jedno vrieme bez čvrstih granica. U pjesničkim priviđenjima i izrađenim slikama spomenutih pjesnika primjećujemo samo nekoliko obrisa, koji su čvrsti i određeni, a drugo je neustaljeno i vodenasto. Konture su nabačene, da se vidi približna slika, a pojedinosti pjesnik nije znao ili nije mogao izraditi. U najviše slučajeva početnici niesu prispjeli u svom umjetničkom razvoju dotle, da bi odmah osjetili potrebu za izradbom svih detalja. Slučaj se ne smije usporediti s umjetničkom manirom slikara-fantasta ili potezima talijanskog umjetnika Cremone, kod kojih se okrajci djela gube u neizmjernosti. Mladi su pjesnici u stadiju izgradnje, pa su dosta postigli, ako svojim vizijama dadu približno određen oblik. S razvojem njihova talenta učvrstit će se okviri oko njihovih slika. To jednako vriedi za pjesnički oblik kao i sadržaj

Dražen Panjkota unio je u svoju zbirku pjesama svoja mladenačka zapažanja i uzbuđenja. Što je bilo značajno u njegovu životu ili mu bilo na koji način pružilo priliku, da ozbiljnije razmišlja, sve je to ugradio u svoje pjesme. Njegovi prvi dodiri sa životom bili su dosta kruti i ozbiljni. Najteži je njegov osjećaj izgnanstva i udaljivanja od rođenog kraja. Taj osjećaj izazvao je kod pjesnika najviše boli, a prema tome i najviši broj pjesama. Pod težinom toga događaja njegovi ljubavni razgovori s Marijom dobili su nešto mračno i tjeskobno. Sjećanje na rodni kraj upravo je zalivено gorčinom i prigušenim uzdisajima. Nekoliko slika mrtve prirode u ciklusu pjesama »Lopoči na vodi« izdvajaju se po sadržaju od ostalih pjesama.

Pjesme Dražena Panjkote sadrže iztančane osjećaje i pjesničke doživljaje. Umjetnik je izabirao za pjesmu samo najbitnije iz jednoga doživljaja. To je pravi osjećaj za mjeru. Svugdje, dakako, nije uspjelo još nedozrelim uzbuđenjima dati konačan oblik, kao što je uspio u dobrim pjesmama »Uoči povratka«, »Tihe uspomene«, »Pod prozorom«. Panjkota je mekan i oprezan u izbiranju izraza, ali mu nije uspjelo u svakom slučaju izbjeći jednolikost izraza i boja. To je htio popraviti kod nekih pjesama vanjskim efektom rieči (Drvored tuge), ali to nije najbolji izlaz. Gdje je htio biti malo slobodniji, slika je izpala neukusna (Igrali smo se leptira slomljenih krila). Na nekoliko mjesta jezični nedostatci težko nagrđuju pjesme (Utjeha). Inače je knjiga pjesama Dražena Panjkote s marom izrađena i ukusno opremljena.

A. R. Buerov

*) Dražen Panjkota: Uštap u magli (Izdanje Belka 1942.)

SMRT MEĐU HRVATSKIM KULTURNIM RADNICIMA U G. 1942.

10. srpnja umro je u Zagrebu dr. *Josip Modestin*, umirovljeni srednjoškolski profesor. Rođen je 1866. u Čavlima kod Sušaka. Gimnaziju je polazio na Rieci i u Zagrebu, gdje je svršio mudroslovne nauke. Kao profesor zemljopisa i poviesti službovao je u Zagrebu, Vinkovcima i Sušaku. Osim velikog broja stručnih ocjena, izvješća i razprava u našim i stranim šasopisima «Nastavni Vjestnik«, »Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik« i »Zeitschrift für Schulgeographie«), objavio je i dvie poviestne razprave: *»O periodima dubrovačke poviesti«* (almanah »Zvonimir« 1889.) i *»Kritička iztraživanja u poviesti dubrovačkoj od g. 1205. do 1331.«* (u Izvješću zagrebačke gimnazije za školsku godinu 1890.-91.). Pisao je zemljopisne udžbenike za gimnazije i prireĎivao zidne školske karte.

22. srpnja umro je skladatelj *Rudolf Taclik* u svom rodnom gradu Karlovcu, gdje je bio niz godina ravnatelj gradskoga glasbenog zavoda. Rođen je 25. lipnja 1894. Glasbene nauke svršio je u Zagrebu. U početku svoje javne djelatnosti skladao je crkvene popievke i objavljivao ih u smotri »Sveta Cecilija«. Bavio se i svjetovnom glasbom, pa je pisao za školsku uporabu zborove i manje skladbe za glasovir. Napisao je nekoliko mužkih i mješovitih sborova, kantatu *»Noć na Uni«*, *»Psalam 130«*, a najpopularnija je njegova skladba *»Kaj«* na rieči Dragutina Domjanića.

14. listopada umro je u Zagrebu jezikoslovac dr. *Jozo Dujmušić*, umirovljeni srednjoškolski profesor. Rođen je u Travniku 1873., gdje je svršio gimnaziju, a mudroslovne nauke s doktoratom u Beču. Kao nastavnik službovao je puno godina u Bosni, a zatim u Varaždinu. Neko je vrieme živio kao politički prognanik u Kotoru. Cielog se života izticao kao pobornik za koriensko pisanje. Svoja djela s područja jezikoslovlja i književnosti objavio je u časopisima i dnevnicima (»Nastavni Vjestnik«, »Hrvatska Smotra«, »Obzor«) i u knjigama (»Repetitorij hrvatske slovnice«, Zagreb, 1935.).

26. siečnja umrla je u Zagrebu *Marta Šegulja* rođena Hambammer, prevoditeljica hrvatskih književnih djela na njemački. Rođena je 9. veljače 1891. u Retteneggu u Štajerskoj. Školu je polazila u Gracu i u mladim godinama objavljivala uspjele pjesme u njemačkim časopisima. Godine 1912. udala se za Hrvata Dragutina Šegulju i živjela u Križevcima, a poslije muževe

smrti u Zagrebu, gdje se odala promicanju hrvatske kulture u inozemstvu. Kroz petnaest godina prevodila je pjesme i novele hrvatskih pisaca i objavljivala ih u njemačkim listovima i časopisima. Ostavila je u rukopisu *»Antologiju novije hrvatske lirike«* i knjigu pjesama Dragutina Domjanića na njemačkom, a u časopisu »Croatia« objavila je prievod romana Đalskoga *»Pod starim krovovima«*.

3. veljače umrla je u Zagrebu u 83. godini života učiteljica i prosvjetna radnica *Klotilda Kučera*. Rodena je u Otočcu 1859. Službovala je petnaest godina kao učiteljica, dok se nije udala za učitelja glasbe Juneka u Bakru. Dok je službovala u Vinkovcima i okolici, skupljala je narodno blago. Mnogo folklornog gradiva ustupila je bečkom profesoru Krausu za djelo *»Die Sitten und Bräuche der Südslaven«*, a pjesme je objavljivala u izdanjima Matice Hrvatske. Na poticaj prof. Krausa postala je članom bečkog antropološkog družtva, pa je obavila antropološka mjerenja školske djece u mnogim hrvatskim krajevima i tako bila prvi pobornik te nauke među Hrvatima.

Iz Splita se doznalo, da je tamo umro *6. veljače* slikar i karikaturista *Anđeo Uvodić*.

18. veljače umrla je u Banjaluci dramska umjetnica *Marija Podhraški*, prvakinja tamošnjeg kazališta. Rođena je 1909. u Zagrebu, gdje je 1926. svršila državnu glumačku školu. Najprije je djelovala u novosadskom kazalištu, zatim je prešla u Sarajevo, niz godina djelovala je u Skoplju, a od 1941. u Banjaluci. U posljednje vrieme bila su joj najbolje kreacije: *»Giga Barićeva«*, *»Hasanaginica«* i *»Veronika Desinićka«*.

15. travnja našao je smrt pod samovozom, pri prielazu ulice u Zagrebu, kipar *Dragutin Filipović*. Rođen je 1912. u Glini. Akademiju likovnih umjetnosti svršio je u Zagrebu 1934. Poslije toga postao je suradnikom prof. Augustinčića i sudjelovao kod izradbe njegovih većih spomenika. Godine 1941., na natječaju za izradbu spomenika dru Anti Starčeviću u Banjaluci, dobio je s kiparom Rudolfom Ivankovićem prvu nagradu, a izradio je i Poglavnikovo poprsje za Drž. izvještajni i promičbeni ured.

Joza Živković

SADRŽAJ: ANTUN DABINOVIĆ: Hrvatska i Arpadovići, 237. — A. TRESIĆ-PAVIČIĆ, Četvrta himna suncu, pjesma, 244; Brzina, 245. — MILA MIHOLJEVIĆ, »Sestra po Bogu, 246. — VLADISLAV KUŠAN: Tomislav Krizman, 260. — Dr. F. KESTERČANEK, Tizian i Medulić, 264. — M. MATIJAŠEVIĆ, Dvie pjesme, 268. — J. VRANA, Svetac i lakrdijaš, 269. — H. PETRIS, Povodom smrti Vlade Vlaisavljevića, 273. — IVO LADIKA, O sentimentalnosti i nostalgiji, 275.

FEUILLETON: B. LIVADIĆ, Kazalište, 279. — Dr. H. PETTAN, Opera, 179. — A. BARAC, Hrvatska proza XX. stoljeća, 280. — A. R. BUEROV, Novija hrvatska lirika, 284. — D. ĆEPULIĆ, Cesarićeve pjesme, 285. — O. DELORKO, G. Ungaretti u Zagrebu, 286. — LJUBOMIR MARAKOVIĆ, Miletićev »Diogenes«, 287. — Dr. H. PETTAN, Poviest glasbe, 289. — A. R. BUEROV, Uštap u magli, 291. — J. ŽIVKOVIĆ, Smrt među hrvatskim kulturnim radnicima u g. 1942.

SLIKE: TOMISLAV KRIZMAN, Bosanski motiv, 244—245. — TOMISLAV KRIZMAN, Portret slikara M. N., 252—253. — TOMISLAV KRIZMAN, Motiv iz Hrvatskog Zagorja, 260—261. — TOMISLAV KRIZMAN, Most u Mostaru, 268—269. — Crteži I. Krizmana.

Vlasnik i izdavač Matica Hrvatska, Zagreb, Matičina ulica 2. Urednici dr. Branimir Livadić, Zagreb, Haulikova ulica 4, II., brzoglas 23-736 i prof. Olinko Delorko, Vramčeva ul. 15, II. d. — Tisak »Tipografija«, Zagreb, Trg III. br. 2. — Cienе za predplatu: na godinu 380.— Kn, za članove Matice Hrvatske i đake 330.— Kn. — Uprava: Zagreb, Matičina ulica 2, brzoglas 33-82. — Uredništvo ne vraća rukopise i ne odgovara na pisma.

PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA ZAGREB

ILICA BROJ 5 ILICA BROJ 5

OSNOVANA GODINE 1846. U ZAGREBU

DIONIČKA GLAVNICA KN 95,000.000.–

BRZOJAVNI NASLOV: »PRAŠTEDIONA«

IMA 33 PODRUŽNICE

Obavlja sve bankovne i mjenjačke poslove

Ima veze u inozemstvu

GRADSKA ŠTEDIONICA

OBĆINE SLOBODNOG I KRALJEVSKOG GLAVNOG GRADA ZAGREBA

Središnjica: JELAČIĆEV TRG 10a Ispostava: OZALJSKA ULICA 20

OSNOVANA GODINE 1914

VLASTITE PRIČUVE PREKO Kuna 60,000.000

Prima uloške. Podjeljuje zajmove. Posreduje u burzovnim i ostalim novčanim poslovima

Vlasnica je:

Zalagaonice i dražbovaonice, Gajeva ulica 2. — Zagrebačkog električnog tramvaja. — Zagrebačkog autobus-prometa.

ZA SVE OBAVEZE, A NAPOSE ZA ULOŠKE JAMCE VLASTITE PRIČUVE I OBĆINA GRADA ZAGREBA

Pokućstvo Kruljac